REGIONAAL PERSPECTIEF LANDELIJK GEBIED REGIO FOODVALLEY

DEEL B - VERDIEPING



Te gebruiken als verdieping bij het Regionaal Perspectief Landelijk Gebied – ‘Koers voor Uitvoering’ – Deel A

7 maart 2024

Regio Foodvalley

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave 2

status van deze verdieping 3

1. Organisatie- en procesaanpak 4
2. Samenhangende processen - bij H0 6
3. Huidige agrarische sector - bij H1 9
4. Gebieden en kaarten - bij H1-H3 15
5. Doelen Landelijk gebied - bij H2 29
6. Onze waarden - bij H3 52
7. Doelen ruimtelijk in beeld – bij H3 55
8. Lange termijn studies – bij H3 61
9. Uitvoeringsstrategie - bij H4 72
10. Ontwikkellijnen - bij H4 76
11. Opzet uitvoeringsprogramma - bij H4 84
12. Expertgesprekken - bij H4 90
13. Verklarende woordenlijst 128
14. Geraadpleegde bronnen 131

STATUS VAN DEZE VERDIEPING

De Regio heeft gekozen voor een relatief beknopt hoofddocument (Deel A), zodat een leesbaar samenvattend geheel is ontstaan t.b.v. de duidelijkheid én voor de vaststelling door de gemeenteraden. Deel A bevat de centrale doelen, ambities, keuzes en acties die voor de vaststelling worden voorgelegd.

Dat betekent ook dat dit **Deel B, de Verdieping, niet als zodanig integraal wordt vastgesteld**.

Deze Verdieping is wél een noodzakelijk document voor een goed begrip van het RPLG, omdat het:

1) De uitgebreide onderbouwing geeft voor de ambities, keuzes en acties in Deel A;
2) Belangrijke (achtergrond)informatie en kaarten bevat die voor de uitwerking naar gemeentelijk beleid, de invulling van het uitvoeringsprogramma en voor de gebiedsprocessen belangrijk zijn;
3) Inzicht geeft in het proces van totstandkoming en de enorme hoeveel input uit gesprekken met stakeholders;
4) Meer toelichting geeft op de visie voor de langere termijn.

De onder punt 3) genoemd input is onverkort weergegeven, zodat de breedte en diepgang van de input inzichtelijk is. Dat onderdeel beschrijft dus niet de mening of visie van de regiogemeenten.

De onder punt 1) en 2) genoemde rol van de Verdieping geeft een belangrijke rol bij de uitwerking in de komende jaren. Het helpt om Deel A goed te interpreteren en is daarmee de basis voor gesprekken over de invulling en uitwerking; zowel in vast te stellen beleid door gemeenten als bij concrete plannen, projecten en gebiedsprocessen. Deel B moet nadrukkelijk worden gelezen in samenhang met Deel A. Het is geen eigenstandig te lezen document, want de **keuzes in Deel A zijn leidend voor hoe de informatie in Deel B gebruikt moet worden**. Dat heeft betrekking op de keuzes zoals die uiteindelijk door de gemeenteraden worden vastgesteld.

1. ORGANISATIE- EN PROCESAANPAK

Wat staat er in deel A en wat staat hier

Het RPLG is met een brede vertegenwoordiging vanuit kennis en ervaring tot stand gekomen. Dit is noodzakelijk geweest om tot zowel deel A als deel B van het RPLG te komen. In deel A wordt dat niet toegelicht, omdat daarin de focus ligt op de resultaten van het doorlopen proces. In dit onderdeel van Deel B geven we wel een beknopte samenvatting van de organisatie- en procesaanpak en daarmee van de omvang en wijze waarop we kennis hebben ontsloten. Het beknopt weergeven doet niets af aan de enorme inzet en betrokkenheid van heel veel mensen, waarvoor wij bij deze onze dank en waardering uitspreken.

Organisatie

In ca 1,5 jaar is toegewerkt naar een document waarin de 9 gemeenten samen een richting kiezen, die past bij het landschap, de dorpen en steden en haar mensen. Het RPLG deel A wordt vastgesteld door de negen gemeenteraden, waarna het verwerkt wordt in het gemeentelijk beleid. Het vormt daarmee ook de basis voor gebiedsplannen die opgesteld worden in gebiedsprocessen in deelgebieden in Regio Foodvalley. Door middel van dialoogsessies, stakeholdersessies, expertgesprekken en bestuurlijke gesprekken is inbreng verzameld en betrokkenheid gestimuleerd. Het schrijven van het RPLG werd uitgevoerd in verschillende fasen, met een aantal keer een externe feedbackrondes om het document te valideren. Het doel van het proces was om een gedragen en effectief beleidskaderend document te creëren dat inspeelt op de behoeften en uitdagingen van het landelijk gebied in Regio Foodvalley.

De vele ervaring en expertise is verdeeld in een groep *belanghebbenden en experts* en een groep *ontwikkelaars*.

De ontwikkelaars

- Ontwikkelteam: een groep van ca. 10 ambtelijk experts van gemeenten en waterschap om de inhoud en scope van het RPLG mede te ontwikkelen.
- Kernteam: groep van 10 mensen vanuit het Regiokantoor en een aantal gemeenten om de continue ontwikkeling vorm te geven en om relevante processen in regio, gemeenten, provincies en Rijk te verbinden aan het RPLG en vice versa.
- Cockpit van 4 mensen, die leidinggeven aan de inhoudelijke ontwikkeling en de organisatorische -en proces aanpak.

De belanghebbenden en experts:

- Stuurgroep: De 9 wethouders met bestuurlijke verantwoordelijkheid voor proces, kwaliteit, draagvlak en scope van het RPLG.
- Een begeleidingsteam met ca 25 medewerkers uit gemeentelijke, provinciale overheid en waterschap. Zij brengen praktijk en beleid mede in verbinding.
- Experts en stakeholders: Ca 150 mensen, werkzaam bij maatschappelijke organisaties, als ondernemer of in onderwijs.

Proces

Hieronder wordt beknopt de procesaanpak vanaf de startnotitie van het RPLG Regio Foodvalley beschreven. Het doel hiervan is duidelijkheid scheppen over hoe het RPLG is opgesteld. Hierbij is een selectie gemaakt van de vele overleggen en studies. Parallel aan onderstaande stappen heeft op regelmatige basis afstemming plaatsgevonden

met beide Provincies en het Rijk. En is er afstemming geweest met mensen die werken aan relevante processen zoals de Verstedelijkingsstrategie, de RES, de integrerende tafels op bovenregionaal niveau en meer actueel het VAB-beleid en de Piekbelastersaanpak.

2022 - Kwartaal 2: Dialoogsessie
In juni 2022 vond een dialoogsessie plaats waarbij belanghebbenden, waaronder beleidsmedewerkers, agrariërs en anderen uit de regio, samenkwamen. Tijdens de dialoogsessie werden inzichten, behoeften en uitdagingen besproken die van invloed zijn op het landelijk gebied van Regio Foodvalley.

2022 - Kwartaal 3: Contourennotitie schrijven
In het derde kwartaal van 2022 werd de contourennotitie van het RPLG geschreven, op basis van eerder opgehaalde input. Deze notitie vormde de basis voor de verdere ontwikkeling van het RPLG. Deze is vastgesteld.

2022 – Kwartaal 4: Stakeholdersessie
In november 2022 vond een stakeholdersessie plaats waarbij verschillende stakeholders uit het gebied betrokken werden. Tijdens deze sessie werden perspectieven, ideeën en feedback verzameld om het RPLG verder te ontwikkelen en versterken. De eerste contouren van de structuur van het RPLG kwam in zicht.

2023 - Kwartaal 1: Groeidocument schrijven
In het eerste kwartaal van 2023 werden de eerste delen van het groeidocument van het RPLG geschreven. Dit document bevatte de inhoudelijke ontwikkellijnen waarop we verder voortbouwden.

2023 - Kwartaal 2: Input verzamelen
In het tweede kwartaal van 2023 werd input opgehaald voor het schrijven van het meest inhoudelijke en richtinggevende deel. Expertgesprekken, een stakeholdersessie, een raadsgesprek en bestuurlijke gesprekken werden gehouden om specifieke kennis en perspectieven op te halen, dilemma's in beeld te krijgen, keuzen te maken en de samenwerking te bevorderen.

2023 - Kwartaal 3 en 4: RPLG schrijven en externe feedbackronde
In het derde kwartaal van 2023 werden de bestuurlijke gesprekken voortgezet om het RPLG verder af te stemmen op regionale behoeften en uitdagingen. Het RPLG werd geschreven in een nieuwe structuur, met input vanuit eerdere sessies en gesprekken. Er is een externe feedbackronde georganiseerd om het RPLG te toetsen aan inzichten en behoeften uit de regio. Deze is afgerond in de 2e week van januari 2024

2024 – Kwartaal 1 en 2: besluitvorming door bestuur en raden.
Aan het einde van het eerste kwartaal gaat het RPLG (deel A) ter besluitvorming naar het algemeen bestuur van de Regio Foodvalley. Daarna gaat het naar de colleges, die het ter vaststelling aanbieden aan de gemeenteraden. Tevens wordt het RPLG vertaald naar een publieksversie voor inwoners, ondernemers en andere betrokkenen. Ook zij zijn onmisbaar in het samen werken aan een gezond en ondernemend landelijk gebied.

2. SAMENHANGENDE PROCESSEN - BIJ H0

Wat staat er in het deel A en wat staat hier

Het RPLG is ontwikkeld terwijl andere samenwerkende partijen ook relevante processen en producten ontwikkelen. Het RPLG-proces heeft daarmee ook bijgedragen aan ontwikkelingen in het landelijk gebied bij andere partijen en overheden. In deel A is een figuur opgenomen (fig. 3) waarin verschillende processen en producten zijn afgebeeld. Dit zijn de processen en producten waar het RPLG de grootste wederkerige relaties mee heeft. In onderstaande alinea worden deze en andere processen uitgelegd.

Samenhangende processen binnen de regio

In de Regio Foodvalley speelt de **Strategische Agenda** 2025 een centrale rol in het vormgeven van programma's en projecten. Deze agenda weerspiegelt de inzichten en ideeën van ondernemers, overheden en andere stakeholders die zich inzetten voor het mondiale voedselvraagstuk en brede welvaart. De strategische doelen omvatten onder meer het versterken van de positie op het gebied van agrifood, voeding en gezondheid, het bevorderen van een gezondere en circulaire agrarische sector, en het creëren van een gezonde en vitale leefomgeving waarin voeding een essentiële rol speelt. Deze agenda, die zowel socio-economisch als ecologisch geladen is, wordt ondersteund door verschillende samenhangende processen. Deze processen omvatten onder andere het regioarrangement, de verstedelijkingsstrategie, de Regionale Energie Strategie (RES), de Regionale Ruimtelijke Verkenning (RRV), het Gebiedsprogramma en andere regionale samenwerkingen die nauw verbonden zijn met het RPLG. Samen werken ze aan de realisatie van de doelstellingen van de Strategische Agenda en dragen ze bij aan een duurzame en welvarende regio.

De Strategische Agenda is ruimtelijk uitgewerkt in de **Regionale Ruimtelijke Verkenning (RRV)**. In 2021 stelden de acht gemeenteraden deze vast. Dit document geeft aan dat veel functies in een hoge intensiteit naast elkaar bestaan, zoals landbouw, natuur, recreatie, bedrijvigheid, wonen en mobiliteit. Voor elk van deze functies neemt de ruimtebehoefte toe. Deze ontwikkeling willen we goed geleiden. Daarom legt de RRV een basis voor de opgave om die toekomstige ontwikkelingen integraal te geleiden naar een (eco)systeem waarin functies verweven zijn, elkaar versterken en in balans zijn met hun omgeving. Grote regionale trajecten, zoals de Regionale Energie Strategie (RES), hebben een aanzienlijke ruimtelijke impact en zijn beschreven in de RRV. Om de gezamenlijke opgaven, zoals de verstedelijkingsstrategie en de RES, verder in beeld te krijgen en integraal te benaderen is een **gebiedsprogramma** in voorbereiding.

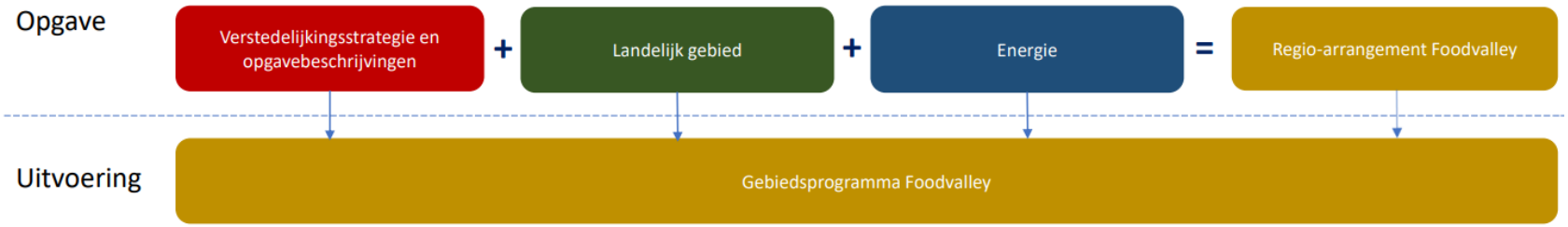

Figuur 1: Relatie opgaves met gebiedsprogramma

Het Regioarrangement Foodvalley integreert de grote opgaven van landelijk gebied, verstedelijking en energie. Het omvat drie sturende principes, namelijk bodem- en watersturend, brede welvaart, en ruimtelijke kwaliteit. Het is onderdeel van de Regionale Ruimtelijke Verkenning, en het geeft een regionale invulling van het NOVEX-ontwikkelperspectief Arnhem-Nijmegen-Foodvalley.

De regionale energiestrategie (RES) is een plan dat op regionaal niveau wordt ontwikkeld om de transitie naar duurzame energie te bevorderen. Het heeft tot doel een gezamenlijke visie en aanpak te creëren voor de productie van schone energie, het verminderen van de CO_2-uitstoot en het vergroten van de energie-efficiëntie binnen de regio Foodvalley. De RES integreert verschillende bronnen van hernieuwbare energie, zoals wind, zon en biomassa, en identificeert geschikte locaties voor energieprojecten. De RES Regio Foodvalley is één van de 30 energieregio's in Nederland.

Ook zijn er enkele **andere regionale samenwerkingen** die dicht tegen het RPLG aanzitten en elkaar versterken. Dit zijn onder andere de **Regiodeal Foodvalley**, het **Landbouwnetwerk Regio Foodvalley**, het **Manifest Gezonde Leefomgeving Veehouderij** en het **Living Lab Regio Foodvalley Circulair**. Het Landbouwnetwerk Regio Foodvalley is een waardevolle 'reflectieruimte' waarin partners bespreken wat er nodig is om ontwikkelingen naar een toekomstbestendig voedselsysteem met voldoende bedrijfseconomisch perspectief in gang te zetten en te houden.

Samenhangende processen in relatie tot de regio

Het Rijk speelt een leidende rol bij het bepalen van de opgaven in het landelijk gebied via **het Nationaal Programma Landelijk gebied** (**NPLG)** en het programma **'Nationale Omgevingsvisie Extra' (NOVEX)**. In het NPLG zijn de nationale doelen voor natuur, water en klimaat, de keuzes voor water en bodem sturend en voor stikstof en de kaders voor de gebiedsprogramma's beschreven. Provincies vertalen dit naar provinciaal beleid, zoals het **Vitaal Landelijk Gebied Gelderland (VLGG)** en het **Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG)** in respectievelijk Gelderland en Utrecht.

Binnen het NOVEX-programma werken alle overheden samen aan een plan voor de inrichting van Nederland. Daarvoor moet duidelijk zijn wat de ruimtevragers zijn, wat er ruimtelijk moet worden ingepast. Het programma NOVEX brengt samenhang in de 22 nationale programma's, waarbij ook de Ruimtelijke Voorstellen van de provincies en de NOVEX-ontwikkelperspectieven worden geïntegreerd. In het **NOVEX-gebied Arnhem-Nijmegen-Foodvalley** wordt samengewerkt aan een **Ontwikkelperspectief**. Hierin worden de grote opgaven van landelijk gebied, verstedelijking en energie geïntegreerd, onder andere met de thema's als natuur, klimaat, gezondheid en economie, tot een gezamenlijke (overheids)agenda. Voor de verstedelijking is hierin de **Verstedelijkingsstrategie Arnhem-Nijmegen-Foodvalley** leidend.

Samenwerking met de twee provincies is cruciaal. Regionaal beleid moet aansluiten bij de doelstellingen van de provincies (VLGG en UPLG). De provincies zijn al geruime tijd partners in diverse regionale initiatieven, en deze samenwerking blijft essentieel voor het verwezenlijken van gezamenlijke ambities. Beide provincies hebben Ruimtelijke Voorstellen gemaakt, waarbij het Regioarrangement Foodvalley als input dient.

In navolging van de gezamenlijke afspraken met andere Europese landen, heeft Nederland zich gecommitteerd aan het realiseren van diverse doelen, waaronder het beschermen en herstellen van de natuur. Deze doelstellingen omvatten onder andere het voldoen aan de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn, het verminderen van stikstofneerslag in Natura-2000 gebieden, het herstellen van biodiversiteit in bossen, en het verbeteren van de waterkwaliteit en -kwantiteit. Het **functieveranderingsbeleid**

en de regeling **Landelijke Beëindigingsregeling Veehouderijlocaties met piekbelasting (LBV+ regeling)** essentiële processen binnen de samenhangende aanpak om de doelen te realiseren. Deze processen zijn integraal onderdeel van de samenwerking met verschillende partijen, zoals het Rijk, provincies en de integrerende tafel. Deze gecoördineerde inspanningen dragen bij aan het behalen van duurzaamheidsdoelstellingen en versterken de samenhang tussen de regio en externe stakeholders.

Om stikstofreductie structureel aan te pakken, heeft het Rijk besloten een aanpak voor 'piekbelasters' uit te rollen (LBV+-regeling). Die aanpak is van toepassing op honderden, voornamelijk agrarische, bedrijven in Regio Foodvalley en zal daardoor de komende jaren een enorme impact hebben op het gebied. Daarnaast heeft het **functieveranderingsbeleid van de regio Foodvalley (VAB)** als doel agrarische bedrijven de mogelijkheid te bieden hun bedrijfsvoering op een maatschappelijk en ruimtelijk verantwoorde manier te beëindigen of aan te passen. Dit beleid bevordert kwaliteitsverbeteringen in het buitengebied door de verplichte sloop van overtollige bebouwing en landschappelijke inpassing bij hergebruik of nieuwbouw voor nieuwe woonfuncties of niet-agrarische bedrijfsfuncties. Gemeenten stemmen hun (gezamenlijke) functieveranderingsbeleid af, zodat dit ook bijdraagt aan de sturing op het doelbereik in gebiedsprocessen. Daarnaast streeft de Europese Unie naar minder afhankelijkheid van de import van eiwitrijke gewassen, wat heeft geresulteerd in de instelling van de Green Deal eiwitrijke gewassen. De **Nationale Eiwitstrategie** (NES) geeft hier invulling aan, met een focus op een eiwittransitie, waarbij de nadruk ligt op het vergroten van plantaardige eiwitten, nationale zelfvoorzieningsgraad, en het verminderen van dierlijke eiwitten.

Diverse gemeenten werken op specifieke thema's **samen met andere regio's**, gemeenten, het Waterschap Vallei en Veluwe en het Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden. Voorbeelden hiervan zijn Nijkerk en Barneveld met de regio Amersfoort in de kernrandzones, Barneveld met de gemeenten Apeldoorn, Ermelo en Nunspeet in de agrarische enclave, en Ede en Wageningen met Renkum op het gebied van natuur en landschap.

Onderdeel van het gebiedsprogramma (zie *samenhangende processen binnen de regio*) is het werken met een **integrerende tafel**: een manier om met de gemeenten, beide provincies en het Waterschap Vallei en Veluwe integraal samen te werken en (ruimtelijke) keuzes te maken op de schaal van Regio Foodvalley en Arnhem-Nijmegen. Deze tafel wordt ook benut voor het gesprek over het regioarrangement van de provincies. Binnen de integrerende tafel wordt gesproken over o.a. de schuurpunten tussen het landelijk gebied, de verstedelijking, en de energietransitie. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de uitkoopregeling vs. zonnepanelen.

3.HUIDIGE AGRARISCHE SECTOR - BIJ H1

Wat staat er in deel A en wat staat hier

Gezien het belang van de agrarische sector in de regio zijn er diverse onderzoeken uitgevoerd om een beter beeld te krijgen van de huidige situatie van de sector. In deel A staat hier een korte samenvatting over in, met name in hoofdstuk 1. Hieronder vind je een uitgebreidere stand van zaken op basis van onderstaande bronnen. In de Strategische Agenda van de regio zijn ook aantallen genoemd wat betreft de agrarische sector. In 2024 wordt door de WUR verder gerekend aan deze aantallen (onderstaand en uit de strategische agenda), die resultaten zullen leidend zijn voor de volgende strategische agenda.
Voor de alinea over verdienmodellen is een aanvullende analyse gedaan naar lopende initiatieven en goede voorbeelden in de regio. Uiteraard heeft de niet-agrarische bedrijvigheid en de recreatiesector ook een impact op alle opgaven, maar onderstaande onderzoeken focussen op de agrifoodsector.

- Onderzoeksrapport AgriFoodmonitor Regio Foodvalley (CHE 2023)
- Concept Aanzet Toekomstperspectief landbouw Regio Foodvalley (WUR 2023 – nog in ontwikkeling)

Kenmerken en belang van de agrifoodsector

Regio Foodvalley is trots op haar agrifood sector, waarin alle partijen in de keten samenwerken aan onze toonaangevende rol in de Nederlandse voedselproductie. De landbouw bepaalt in belangrijke mate de kwaliteit van ons landelijk gebied. Boerenbedrijven hebben een rol in het behoud van de leefbaarheid van het buitengebied. Vooral de grondgebonden landbouw vervult de rol van gastheer en beheerder van het landschap en is zo medebepalend voor kwaliteit van ons landschap. Ruim 29.000 ha, 42% van het totale areaal (ca. 70.000 ha), is landbouwgrond (Gies, et al., 2020). Dit maakt het de grootste ruimtegebruiker in Regio Foodvalley, en een gezichtsbepalend onderdeel.

Kennis (en) export

Via de samenwerking met regionale onderwijsinstellingen draagt het agrocomplex bij aan kennisontwikkeling over voedselproductie, gezondheid van mens en dier en onze leefomgeving. Die kennis is een belangrijk exportproduct van Nederland. De aanwezigheid van onze innovatieve agrifoodsector is van groot belang voor de bestaande kennisclusters waarin wetenschap en praktijk elkaar verrijken.

In de huidige geopolitieke situatie wordt steeds duidelijker dat de agrifoodsector ook een grote rol speelt in het internationale voedselsysteem en dat zelfvoorzienendheid m.b.t. de voedselzekerheid belangrijk is. Kennis en innovaties van de Nederlandse agrifoodsector hebben geleid tot een relatief hoge kwaliteit en kwantiteit van voedselproductie, met relatief hoge standaarden voor dierenwelzijn en een relatief lage footprint. In de behoefte aan strategische autonomie speelt de export van onze producten en kennis een grote rol, maar ook het zoeken naar minder afhankelijkheid van ‘input’ van elders in de wereld.

De regio is aan de slag - voorbeelden

- Grondgebonden agrarische bedrijven zetten samen met het waterschap steeds meer in op bodemgezondheid, water vasthouden, waterberging en verbeteren van de waterkwaliteit. Bijvoorbeeld via het realiseren van minder uitspoeling bij beken.
- Boeren, loonwerkers en erfbetreders uit de regio kunnen gratis bodemcursussen volgen.
- Binnen de Regiodeal Foodvalley wordt onderzoek naar bodemverbetering gedaan zoals bokashi, kruidenrijk grasland, mestverbetering en andere vanggewassen.

Economisch belang

De agrifoodsector is van groot economisch belang voor de regio. In 2020 omvatte het agrocomplex van Regio Foodvalley een bruto toegevoegde waarde (TGW) van 1,69 miljard euro.[1] Dit is 12,9% van de totale bruto TGW van de Regio. Landelijk is dit 7,2%. Binnen het agrocomplex was de toelevering en verwerking de grootste deelsector (40,1%). Ook de groothandel was een grote deelsector (36,1%). Hierna volgden de primaire productie (14,9%) en onderzoek en onderwijs (8,8%). Het aantal banen in het agrocomplex geeft hetzelfde beeld: 13,8% van het totaal aantal banen in 2021, waar dat in heel Gelderland en in Nederland respectievelijk 8,1% en 6,5% was. De groei van het aantal banen in de regio voor het agrocomplex in de periode 2012 tot en met 2021 was maar liefst 16%, waar die groei zowel in Gelderland als in heel Nederland ongeveer 8% bedroeg.

Huidige situatie

Bedrijfsaandeel

Veehouderij is de grootste agrarische bedrijfstak in Regio Foodvalley. Van de ruim 1.600, volgens CBS-Landbouwtelling geregistreerde, agrarische bedrijven in 2019 zijn bijna 1.500 bedrijven een veehouderij (90%). Deze gebruiken 91% van het landbouwareaal en dragen voor 96% bij aan de standaard verdiencapaciteit (toegevoegde waarde) in de primaire agrarische sector in Regio Foodvalley. Er komen veel melkveebedrijven en overige graasdierbedrijven voor. Daarnaast heeft de regio, in vergelijking met Nederland, relatief veel vleeskalver-, pluimvee- en varkensbedrijven. Opvallend is dat in Regio Foodvalley bijna 30% van het aantal vleeskalverbedrijven van Nederland aanwezig is. In de pluimveesector is dat ongeveer 20%. De akkerbouwbedrijven die nog voorkomen in het gebied staan met name in het teken van het produceren van voedergewassen voor de veehouderij. In vergelijking met de rest van Nederland heeft Regio Foodvalley een relatief hoog oppervlak aan grasland en mais en relatief weinig akkerbouwgewassen. De meerderheid van de bedrijven (60%) valt in de categorie ‘zeer klein’ of ‘klein’.

Milieudruk

De milieudruk van deze activiteiten op de nabijgelegen Veluwe is groot. Er worden dan ook al lange tijd pogingen gedaan om deze druk te verminderen door de intensieve veehouderij te verduurzamen en via regulering de potentiële groei te begrenzen. De intensieve veehouderij zit aan haar grens, zowel van het totale grondgebruik als van de productie omvang (aantal dieren). Het aantal dieren zal waarschijnlijk voor het gebied als geheel niet meer groeien, omdat de milieugebruiksruimte naar verwachting eerder kleiner wordt dan groter, als gevolg van de stikstof- en klimaatdoelen.

In de regio is 10% van de agrarische bedrijven biologisch. Dit is meer dan driemaal zoveel als landelijk (3%), wat vooral wordt bepaald door het hoge aandeel biologische legkippenbedrijven. Verbredingsactiviteiten zoals verkoop aan huis, stalling, boerderij-educatie en loonwerk nemen de laatste jaren verder toe. Iets minder dan 10% van de bedrijven zetten (een deel van) hun producten af via een korte keten. Het grootste deel hiervan (30%) is een pluimveebedrijf.

[1] Cijfers komen uit de Agrofood monitor Regio Foodvalley (CHE rapport 2023).

Ontwikkelingen

Ontwikkelingen dieraantallen sinds 2000

Gies et al., 2020 geeft aan dat er in de afgelopen 2 decennia een behoorlijke verandering aan dieraantallen in Foodvalley plaatsvond en dat deze vaak afwijkt van het landelijk gemiddelde. In Tabel 1 is een overzicht te zien van deze verschuivingen. De meest opmerkelijke verandering die heeft plaatsgevonden is in het aantal melkgeiten. Regionaal is het met 789% gestegen t.o.v. 2000, met een landelijke toename van 436%.

Tabel 1 *Overzicht kengetallen primaire agrarische sector Regio Foodvalley voor peiljaar 2000, 2010 en 2019 (en update voor 2021 en 2022) en ontwikkeling tussen peiljaar 2000 en 2019 voor zowel Regio Foodvalley als Nederland (Bron: CBS Landbouwtelling, bewerkt door WENR).*

	Regio Foodvalley					Trend 2000-2019	
	2000	2010	2019	*2021*	2022	Regio FV	Nederland
Aantal bedrijven	2.878	2.129	1.604	*1.530*	*1.492*	-44%	-45%
Grondgebruik (ha)	26.439	26.443	22.324	*21.918*	*21.741*	-16%	-8%
Vleeskalveren (* 1000 dieren)	187	223	280	*279*	*272*	50%	36%
Melk- en kalfkoeien (* 1000 dieren)	30	25	22	*22*	*21*	-26%	5%
Jongvee melkveehouderij (*1000 dieren)	28	22	14	*15*	*14*	-50%	-30%
Melkgeiten (*1000 dieren)	4	15	37	*36*		798%	463%
Fokvarkens (*1000 dieren)	56	42	36	*31*	*30*	-35%	-27%
Vleesvarkens (*1000 dieren)	402	347	248	*222*	*215*	-38%	-14%
Leghennen (*1000 dieren)	6.983	7.377	7.660	*7.477*	*7.297*	10%	1%

Trendmatige afname aantal bedrijven

Er is een redelijk stabiele afname van het aantal agrarische bedrijven in Nederland en ook in Regio Foodvalley. De bedrijven die overblijven nemen de productie van de stoppers meestal over. Figuur 2 laat de afname van bedrijven zien in de periode 2000-2021. Deze trend verloopt redelijk gelijkmatig. De grootste afwijking vindt plaats in 2015-2016 als gevolg van een administratieve herdefiniëring van een agrarisch bedrijven (bedrijven moesten zich toen verplicht ook inschrijven bij de Kamer van Koophandel). Trendmatig is het aantal bedrijven over deze twee decennia met 2,3% gedaald in Regio Foodvalley. Trekken we deze ontwikkeling door dan komen we in 2035 en 2050 op respectievelijk 1.100 en 800 agrarische bedrijven uit.

Trendmatige afname landbouwareaal

Figuur 3 laat de ontwikkeling in het areaal landbouwgrond in Foodvalley zien. Het gaat hier om grond dat in gebruik is bij agrarische bedrijven in Regio Foodvalley. De grond zelf kan buiten de regio liggen. Andersom geldt ook dat er bedrijven zijn van buiten Regio Foodvalley die grond in de regio hebben liggen. De omvang van het areaal wijkt daarom iets af van het eerdergenoemde areaal landbouwgrond in Regio Foodvalley. De afname in landbouwgrond toont ook een regelmatige daling, m.u.v. de jaren 2009 en 2010). Het gaat om een daling van ca. 0,8% van het areaal per jaar. Gies, et al., 2020 constateert dat deze afname in landbouwareaal veel sterker is dan het landelijke gemiddelde (0,4% per jaar).

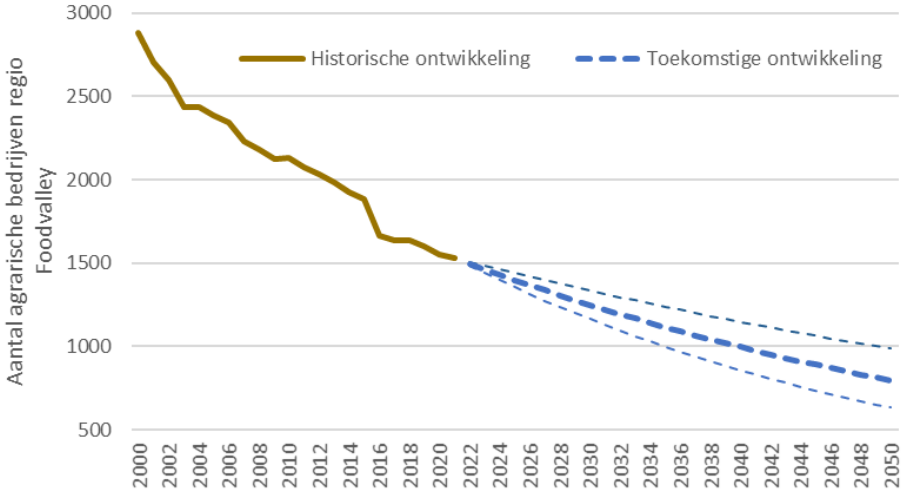

Figuur 3a: Historische en toekomstige ontwikkeling (op basis van de historische trendmatige afname) van het areaal dat gebruikt wordt door agrarische bedrijven Regio Foodvalley (Bron: CBS statline en eigen bewerking WENR).

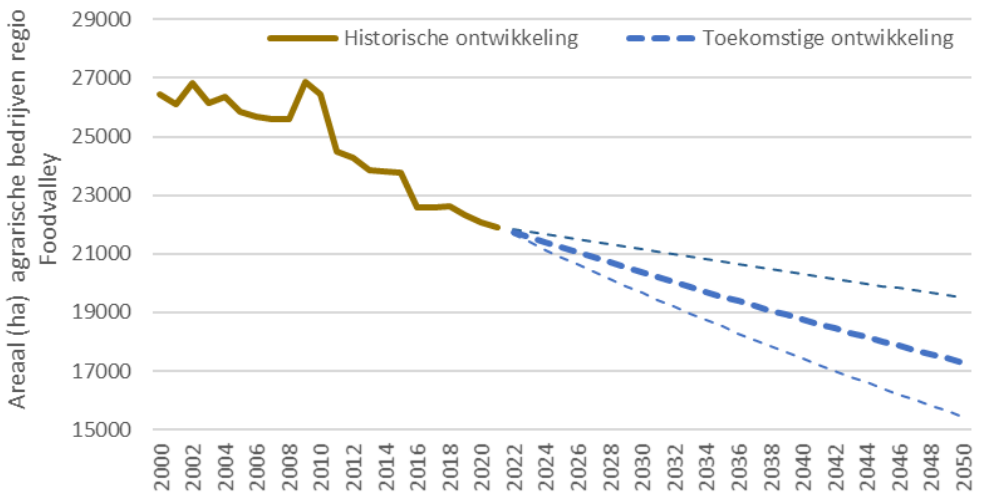

Figuur 3b: Historische en toekomstige ontwikkeling (op basis van de historische trendmatige afname) van het aantal agrarische bedrijven Regio Foodvalley (Bron: CBS statline en eigen bewerking WENR).

Nieuwe verdienmodellen

"*De verdienmodellen van agrarische bedrijven zijn toe aan vernieuwing. Nu is het lastig om een goede boterham te verdienen. De boer van de toekomst produceert niet alleen voedsel maar wellicht ook energie, natuur en kennis. De agrarische sector zorgt voor landschap, bodem en biodiversiteit en draagt bij aan een circulaire economie*" (Landbouw Netwerk Regio Foodvalley). Om een toekomstbestendig agrocomplex te ontwikkelen nodig en inkomenszekerheid te ontlenen aan productie binnen nieuwe maatschappelijke wensen, is het nodig om naar nieuwe verdienmodellen voor boeren te kijken. Dit kan verschillende vormen innemen, zoals compensatie voor koolstof, agrarisch natuurbeheer of andere verbredingsactiviteiten.

Het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouwbeleid wordt uitgebreid om meer ecoregelingen beschikbaar te maken. Via ANLb regelingen zijn bedrijven betrokken bij agrarisch natuurbeheer. In 2020 waren dit 243 bedrijven[2]. Beiden dragen bij aan de landbouwtransitie, maar de vergoeding is momenteel onvoldoende om een significante bijdrage te leveren aan het verdienmodel. Ook andere verbredingsactiviteiten zijn in opkomst. Steeds meer primaire agrarische bedrijven zetten producten af via de korte keten. Regionaal is dit aandeel kleiner dan landelijk, minder dan 10% regionaal tegenover 13,7% landelijk in 2020. Tussen 2017 en 2020 is het aandeel korte keten afzet gestegen met 26%. Andere voorbeelden van toegenomen verbredingsactiviteiten zijn boerderij-educatie, loonwerk en stallen. In dit gebied geeft 16% van de bedrijven met verbredingsactiviteiten aan dat in 2020 naar schatting meer dan de helft van de bedrijfsopbrengsten is verdiend met deze verbredingsactiviteiten.

[2] In het gebied Regio Foodvalley, gemeenten Bunschoten, Leusden, Putten en Woudenberg (WUR, 2022)

In Regio Foodvalley wordt veel gedaan om nieuwe verdienmodellen voor boeren te stimuleren. Activiteiten en initiatieven worden uitgevoerd en gesteund door ondernemers, onderwijs- en kennisinstellingen en overheden. Hieronder is een tabel opgenomen met voorbeelden van een aantal initiatieven in de regio.

Huidige initiatieven	
Agroloket Regio Foodvalley	Opgezet vanuit Landbouwnetwerk Regio Foodvalley[3]. Hier kunnen agrariërs terecht met vragen over de toekomst van hun bedrijf, in gesprek met een ondernemersadviseur. Ook biedt het loket informatie over het actuele aanbod projecten, cursussen en evenementen op agrarisch gebied.
Boer aan het Roer	Opgezet vanuit de Regio Deal Foodvalley en het Landbouwnetwerk. Biedt webinars en podcasts, een masterclass produceren in de korte keten en een verdiepende masterclass verdienmodellen & concepten.
Platform Korte Ketens	Werkgroep rondom het thema korte ketens in de Regio Foodvalley die sinds 2020 activiteiten, projecten en instrumenten met elkaar afstemt en wil versterken.
Vallei Proeflokaal	Oefenplatform dat helpt bestaande initiatieven te ondersteunen in het zichtbaar worden bij de consument. D.m.v. een serie workshops krijgen agrariërs hulp bij het marketen van hun product in de korte keten.
Streekwaar	Vereniging van duurzame boeren, producenten, cateraars en winkels in de regio Wageningen, Ede, Renkum, en een deel van de Betuwe. Producten worden o.a. op de weekmarkt in Wageningen verkocht.
Vallei Streekgroente	Onderdeel van Eerlijk Eten uit de Streek. Groente geproduceerd in de regio zonder kunstmest of bestrijdingsmiddelen. Aandacht voor natuurinclusieve landbouw.
Herenboeren	Herenboeren is een nationaal concept waarbij coöperatieven van huishoudens onderling de oogst verdelen. In Regio Foodvalley zijn nog geen Herenboerderijen, maar er zijn wel twee coöperatieven gestart in Wageningen en in Ede. Ze zijn nog op zoek naar grond.
Gelders Kennisnetwerk Voedsel	Ondersteunt gemeenten bij het faciliteren van duurzame voedselinitiatieven, vooral in de korte keten.
Lopend onderzoek	
Bestaande en mogelijke nieuwe verdienmodellen	Opgezet vanuit de Regio Deal, wordt uitgevoerd o.a.. door de Wageningen Economic Research.
Meetnetwerk	Opgezet vanuit de Regio Deal. Uitgebreid meetnet voor luchtkwaliteit.
Pilots	
Ontwikkeling Gelders biodiversiteitsmonitor	Beloningssystematiek gebaseerd op KPI's voor fruitteelt, akkerbouw en melkveehouderij. Start pilot 2024 met 1000 Gelderse boeren. Stapelen van beloningen georganiseerd door zuivelondernemingen, Rabobank en diverse provincies, gemeenten en waterschappen. Integrale set KPI's, maar met verschillende streefwaarden voor Veluwe, Rivierenland en Achterhoek.

[3] Het Landbouwnetwerk wordt gevormd door LTO Noord (afdeling Gelderse Vallei), Plattelandsjongeren Gelderland, AJK Stroe/Wekerom en AJK Ederveen, Vallei Boert Bewust, Boerenhart, Regio Foodvalley, Aeres, CHE, POV, AgruniekRijnvallei, Rabobank, Van Westreenen, VanDrie Group, Schuiteman, Waterschap Vallei en Veluwe, Loonbedrijf Van Geresteijn, Dierenartsenpraktijk Animal Care, Provincie Gelderland, Provincie
Utrecht, gemeentes Barneveld, Ede, Nijkerk, Putten, Renswoude, Rhenen, Scherpenzeel, Veenendaal, Leusden, Bunschoten, Woudenberg en Wageningen.

Naast lopende initiatieven en onderzoeken en andere geplande activiteiten is er ook veel aandacht voor ‘best practices’ uit andere gebieden. Bijvoorbeeld het Markemodel uit de achterhoek. Dit is een aanpak waarbij boeren en sturende partijen samen tot een regionale, integrale set kwaliteitsdoelen en bijbehorende beloningen komen voor een toekomstbestendige landbouw. Land van Waarde is een ander voorbeeld voor een sturingsmodel voor gestapelde beloningen op maat. In Oostenrijk worden boeren nu vergoed voor koolstofopslag. Dit, en nog veel meer, kan als inspiratie dienen voor initiatieven in onze eigen Regio. Intern hebben we ook veel kennis in huis, en die blijven we uitbreiden. Zo kunnen we in samenwerkingsverband blijven innoveren in de agrarische sector om tot een toekomstbestendige landbouw te komen, inclusief toekomstbestendige verdienmodellen.

4.GEBIEDEN EN KAARTEN - BIJ H1-H3

Wat staat er in deel A en wat staat hier:

In de gesprekken die voor het RPLG zijn gevoerd en in de analyses die gedaan zijn, is veel kaartmateriaal gebruikt, hiervoor was geen ruimte in deel A. Ook staat er in dit hoofdstuk meer achtergrond over de landschappen in de regio (zoals benoemd in hoofdstuk 1 van deel A) en de opgaven die wij zien per landschap. De belangrijkste kaarten landschappelijke opgaven staan daarom hieronder. De kaarten zijn op verzoek op hogere resolutie te verkrijgen. De meeste kaarten geven de huidige situatie weer. De kaart over hydrologische effecten en water en bodemsturend geven inzicht in mogelijke effecten van maatregelen en horen daarom niet bij hoofdstuk 1. Ook de toelichting op de landschappen en hun opgaven hoort bij H2 en H3, maar is voor het overzicht in dit hoofdstuk gezet.

Het gaat daarmee om de volgende kaarten en toelichtingen:

1. Gemeentegrenzen en inwoneraantal – kaart
2. Landschappen en hun opgaven – H2 en H3
3. Landschapstypenkaart
4. Bodemtypenkaart
5. Natuurkaart
6. Natuurlijk systeemkaart
7. Hydrologische effectenkaart (H2 en H3)
8. Water en bodemsturend kaart + doorsnedes en toelichting (H2 en H3)
9. Huidig ruimtegebruikkaart
10. Landschap en cultuurhistoriekaart

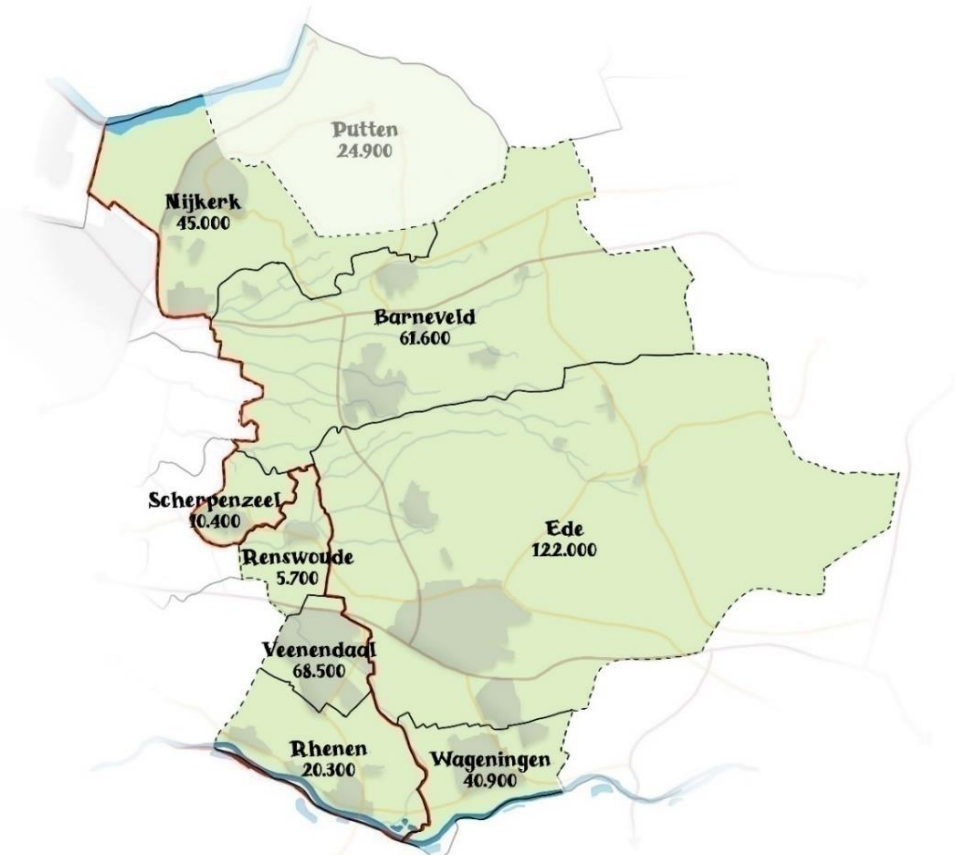

Fig 4: De negen gemeenten betrokken bij het RPLG

Landschap

Waar komt ons landschap vandaan?

Al in de IJzertijd stonden in de Regio de eerste boerderijen in wat we nu Nederland noemen. De schrale grond en het harde boerenbestaan in de vallei tussen Heuvelrug en Veluwe zorgen van oudsher voor de ontwikkeling van niet-grondgebonden veehouderij, innovaties en ondernemerschap op het gebied van landbouw en voeding. De boeren moesten creatief blijven in het zoeken naar steeds weer nieuwe mogelijkheden. Landschappelijk gezien vormden de randen van de stuwwallen daarbij aantrekkelijke plekken voor nederzettingen. Gedurende vroege bewoning bestond de Veluwe overwegend uit bos. Om landbouw te kunnen bedrijven werd bos gekapt, dat als bouwmateriaal diende, en werden de relatief arme zandgronden verrijkt met dierlijke mest. Op andere open plekken verzuurde de grond en daar konden de nu bekende heidevelden ontstaan. Deze werden veelal begraasd door schapen met het potstal systeem.

De agrarische sector is van oudsher een belangrijk onderdeel van de regionale identiteit. De sector is daarbij in het landelijk gebied volledig verweven met maatschappelijke waarden als landschap, biodiversiteit, duurzame energie, de regionale economie, leefbaarheid en een goed klimaat. Daarnaast onderhouden de boeren het landschap en is de sector medebepalend voor de lokale leefbaarheid, toegankelijkheid en vitaliteit.

Welke opgaven spelen waar? Zie hiervoor ook de isometriën bij hoofdstuk 7 (deel B) (conceptuele 3D weergave van het landschap).

- In de **landbouwgebieden** vragen de doelen om natuurvriendelijk bodembeheer, versterking en herstel van landschap, biodiversiteit en watersysteem en vermindering van verliezen (stoffenbalans).
- Rondom de **beken** vragen de doelen om reductie van uitspoeling en vergroten van de biodiversiteit in en rond het water. Ook vraagt dit deelgebied meer ruimte voor waterberging en het vertraagd laten infiltreren van neerslag.
- Rondom **N2000** gebieden vragen de doelen om extra ruimte voor natuurherstel. Dit vraagt om het verzachten van harde grenzen tussen bijvoorbeeld natuur en voedselproductie en reductie van emissies.
- In **N2000** gebieden vragen de doelen om een betere balans (minder druk) tussen recreatie , natuurbeheer en ontwikkeling.
- In de **landgoederen**(zone) vragen de doelen om versterking van de combinatie van natuurinclusieve voedselproductie, natuur(beheer) en recreatief medegebruik.
- In het **Binnenveld** vragen de doelen om verzachten van grenzen en keuzes op het gebied van leefbaarheid, voedselproductie, recreatie, verstedelijking en natuurontwikkeling.
- In de **Nijkerkse Polder/Arkemheen** vragen de doelen om herstel van biodiversiteit (weidevogels) en vergroten van recreatief medegebruik. De doelen op het gebied van natuurherstel vragen hier om de doorontwikkeling van natuurinclusieve voedselproductie en verbreding van de landbouw.
- Rondom **dorpen en steden** vragen de doelen om het verbeteren van de leefomgeving voor mens, flora en fauna door het terugdringen van emissies (schone lucht) en versterking en herstel van landschap en biodiversiteit, verbinding tussen stad en land en piek-waterberging.
- In de **dorpen en het stedelijk gebied** vragen de doelen om vasthouden en infiltreren van water, herstel van biodiversiteit, vermindering drinkwatergebruik en bijdragen aan de (nutriënten)kringloop. Ook het beschikbaar maken van lokaal geproduceerd voedsel draagt bij aan de doelen; verdienen en waarderen van lokaal voedsel en in balans brengen van het natuurlijk systeem.

Verzachten van harde grenzen

Om deze opgaven te realiseren en om te zetten in nieuwe kansen is het noodzakelijk dat we harde grenzen tussen functies zachter maken, meer overlap te creëren en grond te benutten om bij te dragen aan meer doelen. Dat gaat bijvoorbeeld om de harde grens tussen natura2000 en landbouwgebieden. Er kan bijvoorbeeld agroforestry in N2000- ontwikkeld worden én groenblauwe dooradering met kwalitatief goede natuur. Ook kan het huidige landelijk gebied beter bereikbaar worden gemaakt voor de wandelaar en fietser, waardoor de druk op bijv. de Veluwe en polder Arkemheen niet toeneemt of zelfs verlicht wordt.

Deze deelgebieden en het benoemen van specifieke opgaven is gebeurd op basis van kaarten. Het lagenmodel zoals hiernaast afgebeeld, geeft een systematische aanpak weer voor het doorgronden van het natuurlijk landschap. Dit helpt horizontale en verticale verbanden te zien.



Figuur 5: Lagenmodel uit "Op waterbasis" (Deltares)

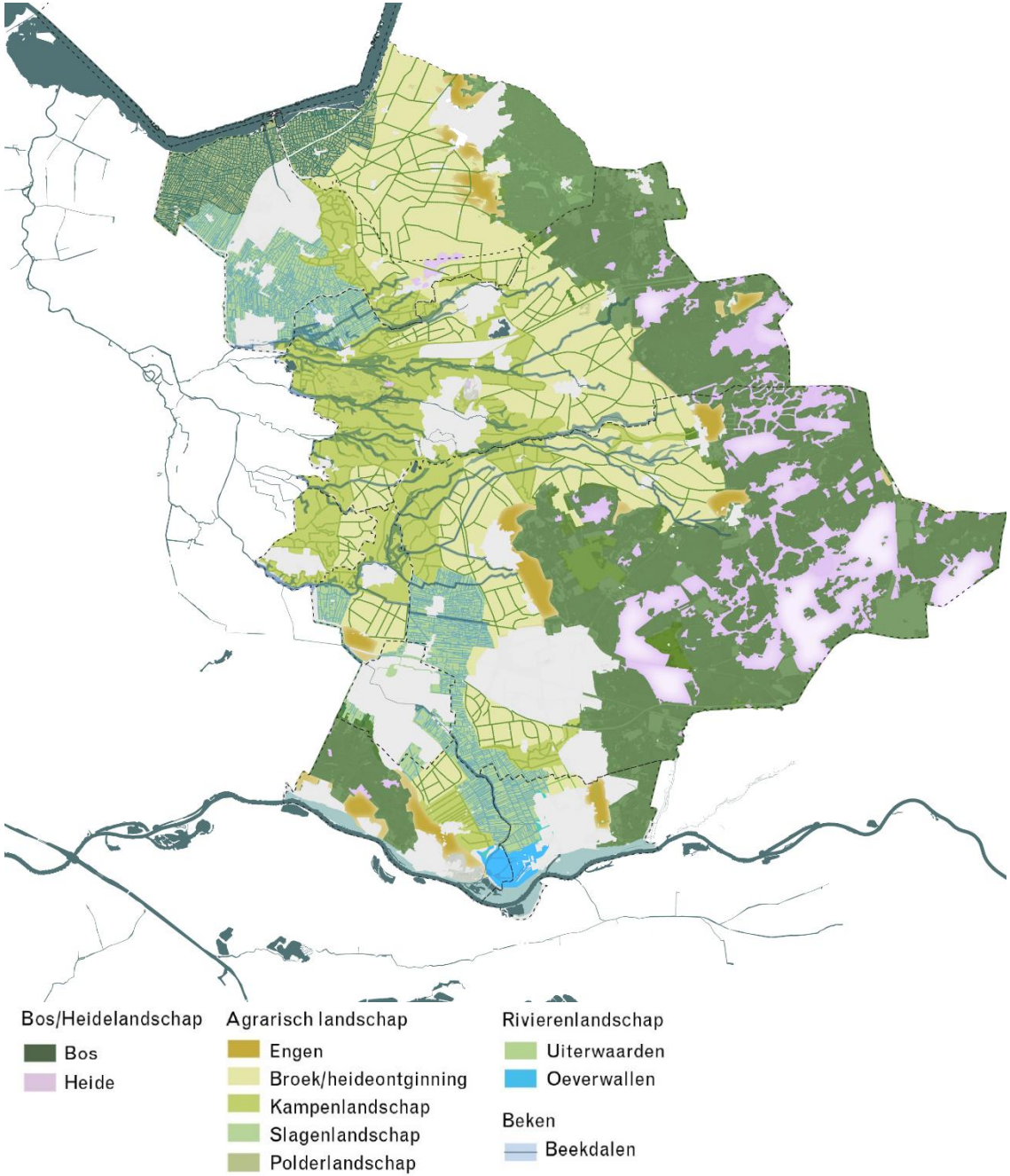

Figuur 6: Landschapstypen kaart - FABRICations

Ruimtelijke verkenning regio Foodvalley

BODEMTYPEN

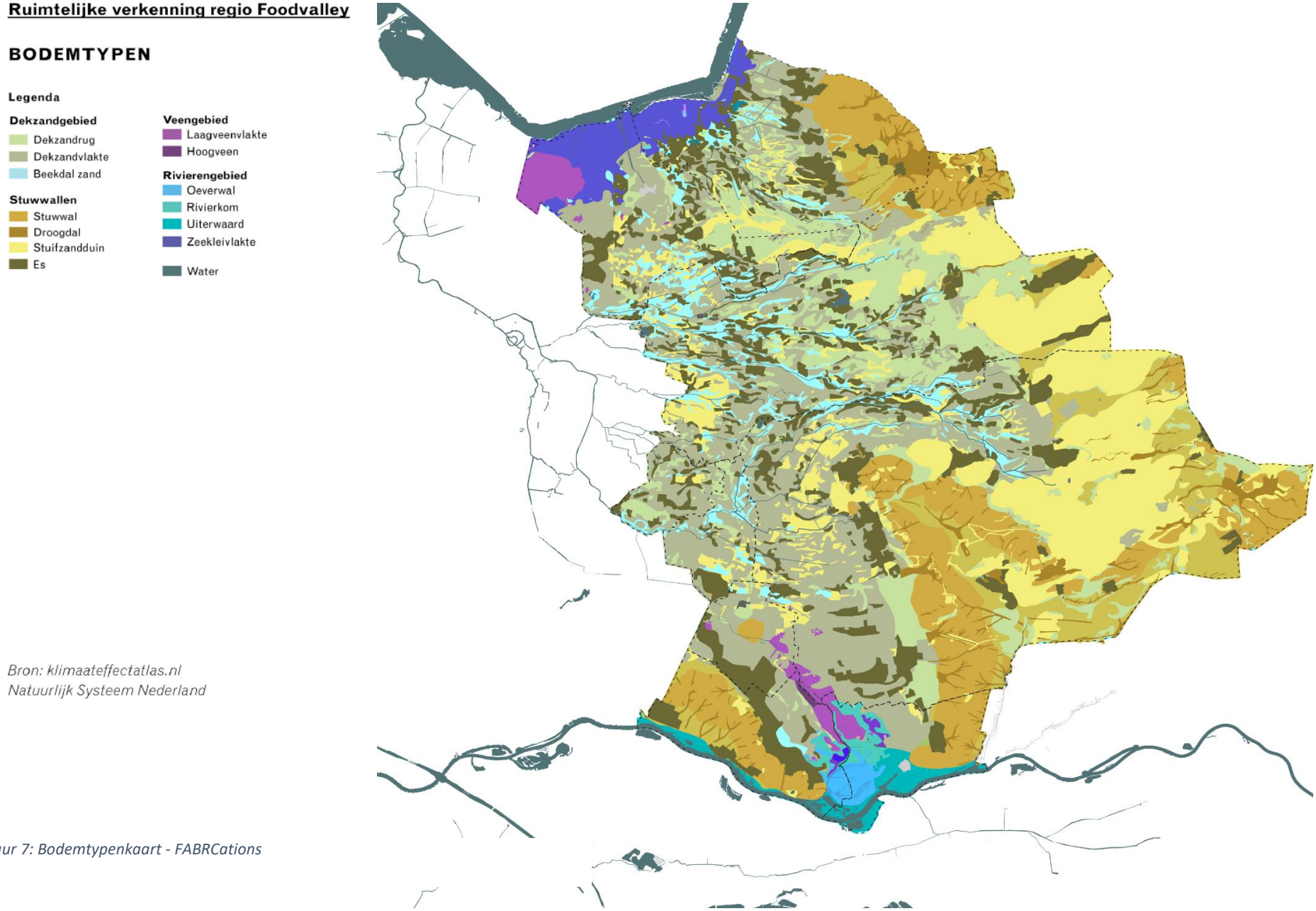

Bron: klimaateffectatlas.nl
Natuurlijk Systeem Nederland

Figuur 7: Bodemtypenkaart - FABRCations

Ruimtelijke verkenning regio Foodvalley

NATURA2000 EN NATUURNETWERK NEDERLAND

Legenda

- Natura 2000
- Natuurnetwerk Nederland

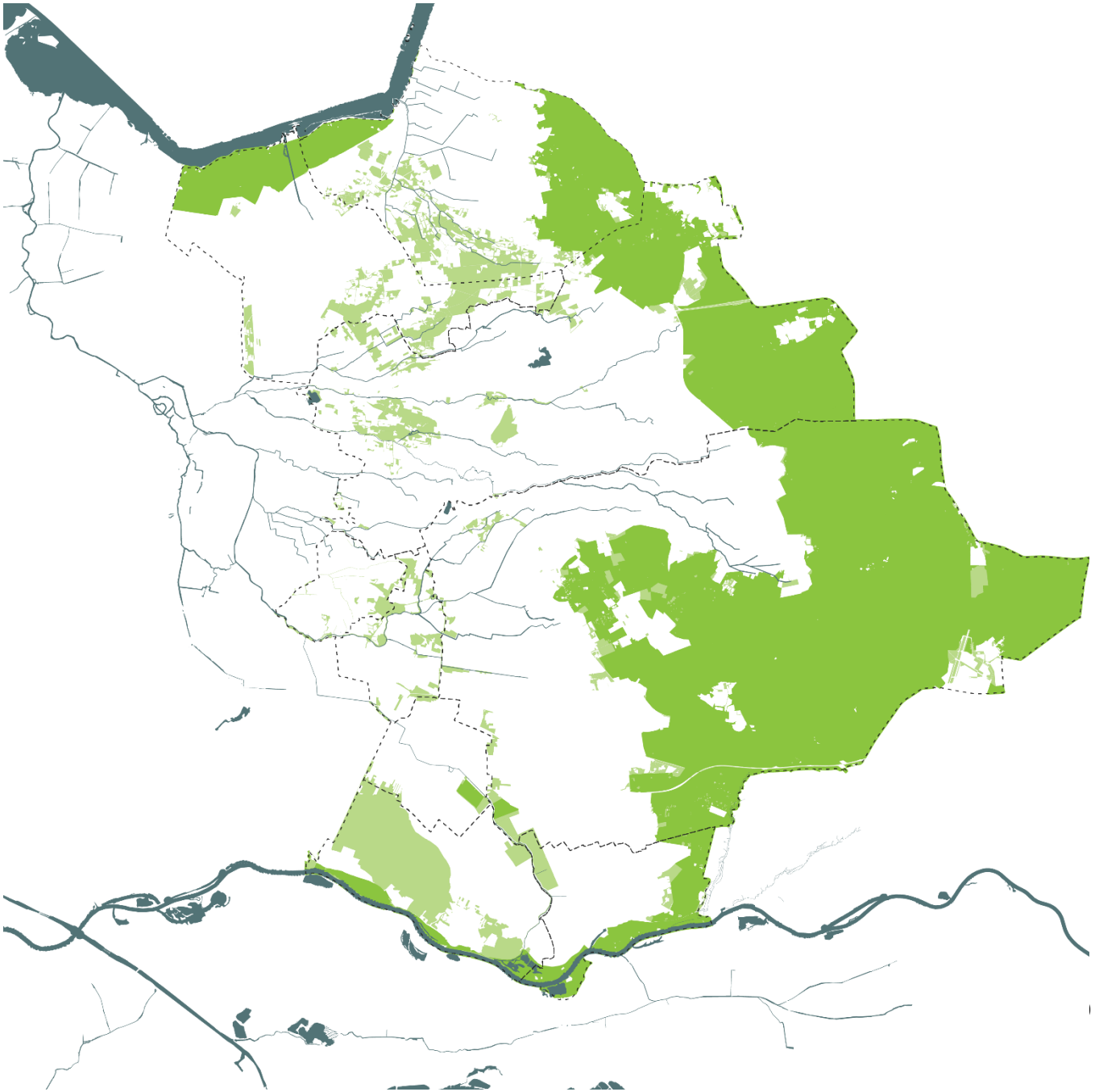

Bron: Interprovinciaal Overleg (IPO), 2022

Figuur 8: Natuurkaart

Natuurlijk systeem

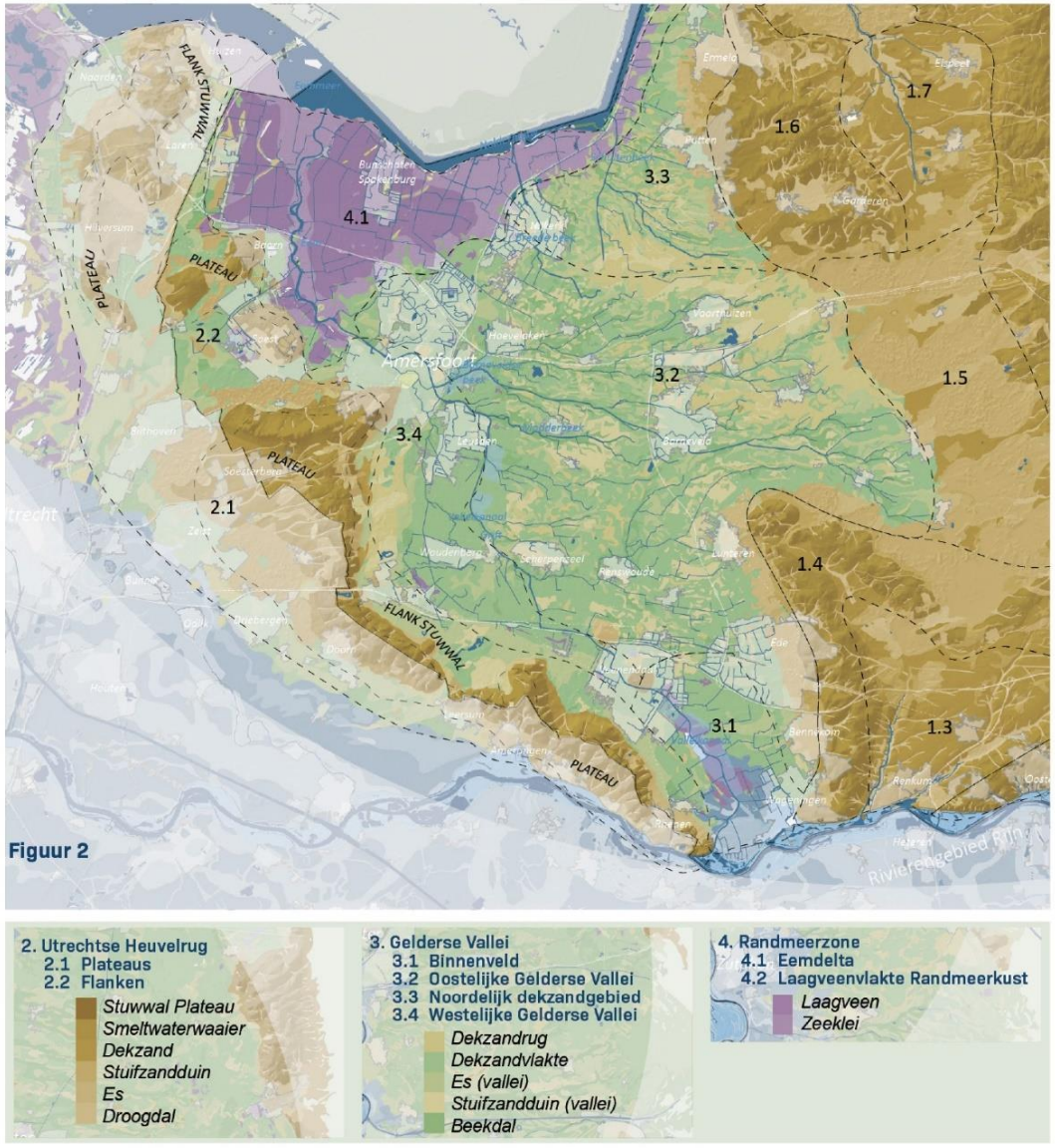

Figuur 9: Natuurlijk systeem (FABRICations/Vallei en Veluwe)

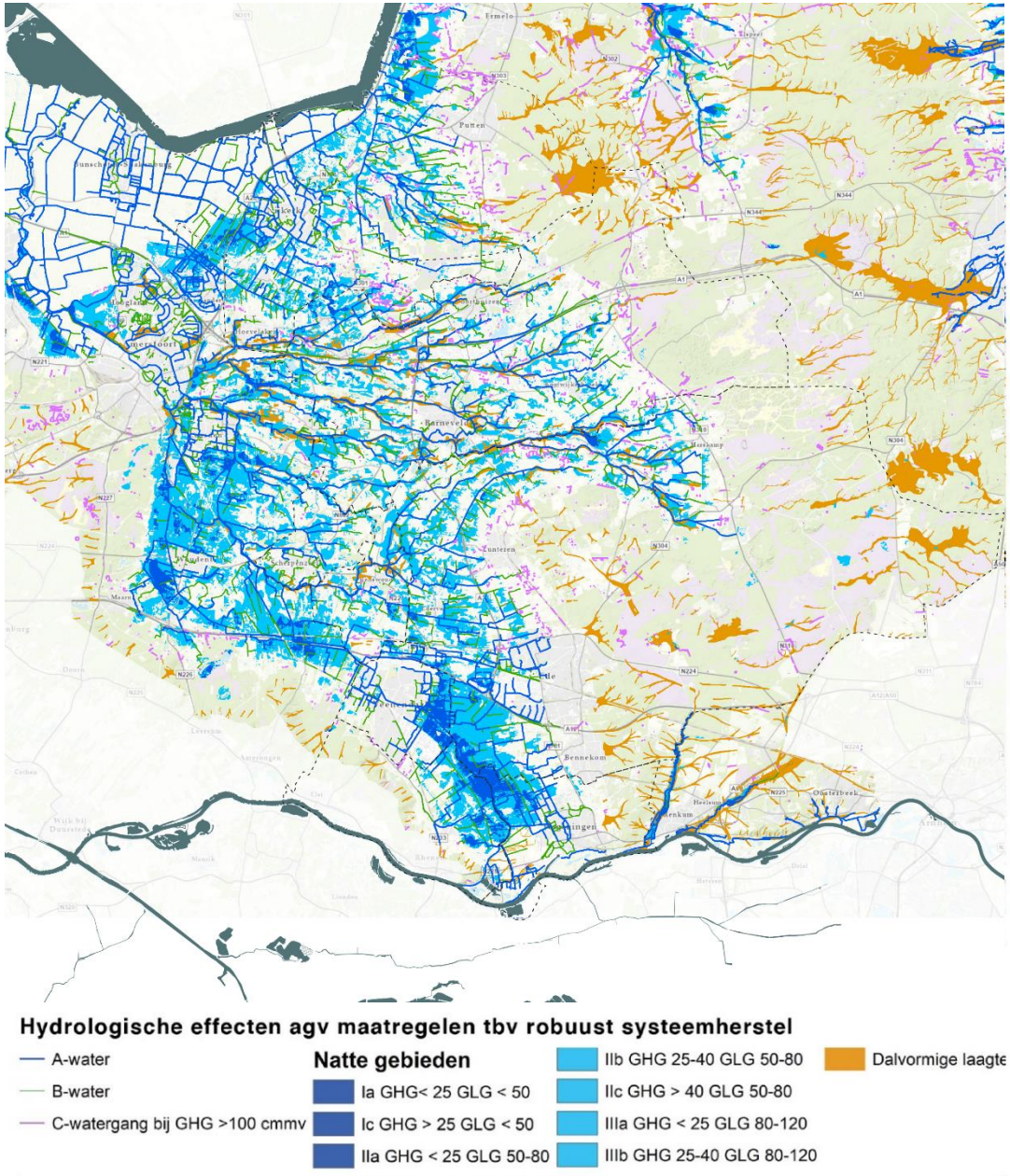

Figuur 10: Hydrologisch systeem - FABRICations/Vallei en Veluwe

Toelichting

Deze kaart geeft weer in welke gebieden in de regio natte gebieden kunnen ontstaan als gevolg van maatregelen die genomen worden voor herstel van het watersysteem. Idealiter wordt dit meegenomen in keuzes w.b.t. functiegebruik van gebieden. Ook de ABC-watergangen en dalvormige laagtes zijn weergegeven.

De natte gebieden zijn verdeeld in twee categorieën op basis van onder andere de grondwatertrappen.

- **Donkerblauw** zijn de gebieden die risico lopen om 'heel nat' te worden.
- In **lichtblauw** zie je de gebieden die risico lopen om een 'beetje nat' te worden.
- **Dalvormige laagtes** zijn (oude) afwateringssystemen die inmiddels het grootste deel van het jaar droog staan.
- **ABC-water** zijn de verschillende waterlopen in het gebied (zie ook verklarende woordenlijst H13).

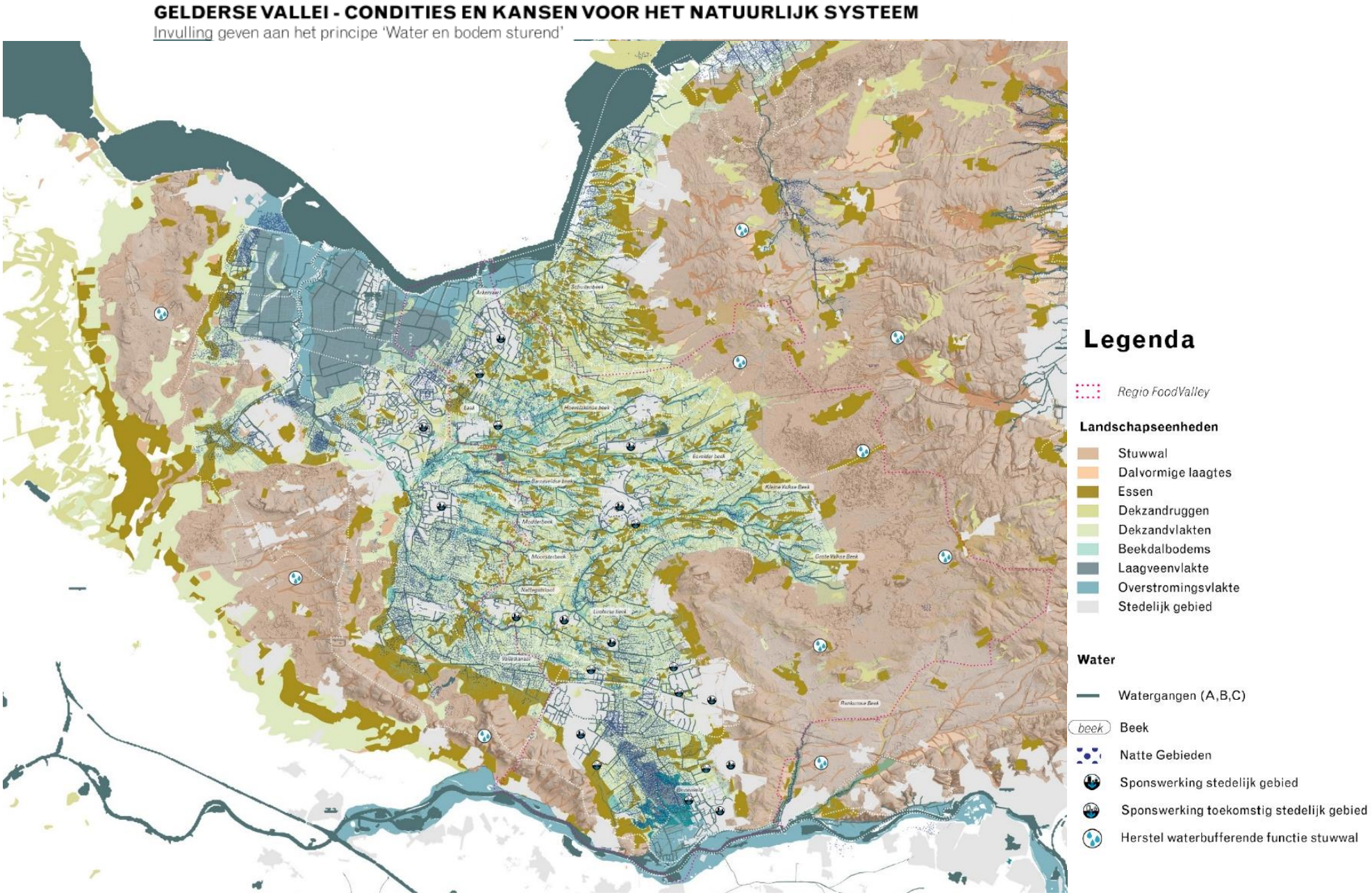

Figuur 11: Water&Bodem sturend - FABRICations/Vallei en Veluwe

Toelichting op condities en kansen van Water en Bodem sturend – vervolg op vorige pagina (bron: FABRICations/Vallei en Veluwe)

Condities

Stuwwallen

- Stuwwallen zijn ontstaan door opstuwing van rivierzand door landijs in de ijstijd.
- De bodem bestaat veelal uit voedselarme grindhoudende zandbodems met podzolvorming.
- Grondwaterstanden zijn van nature laag. En zijn afgelopen decennia verlaagd als gevolg van onder andere door drainage van lagere gebieden en grondwatergebruik (waterwinning/industrie).
- Gronden zijn door het aanwezige hoogteverschil, lage grondwaterstanden en voedselarme bodems minder geschikt voor landbouw.
- Bebossing heeft gezorgd voor een hogere watervraag (dan lagere vegetaties), waardoor evapotranspiratie toeneemt.
- Stroombaanvorming in droogdalen bij hevige regenval zorgt voor beperking van regenwaterinfiltratie en een toename van erosie. Door een toename in frequentie van hevige regenbuien neemt dit zonder maatregelen toe in de gebieden met het meeste reliëf.
- De stuwwallen worden steeds droger. Verdroging wordt versterkt door diepere grondwaterstanden en verdamping (langere perioden van droogte) en beperkte infiltratie (afstroming) bij hevige regenval.

Essen

- Traditioneel zijn essen gebruikt voor akkerbouw, waarbij bodemverbetering werd gerealiseerd door plaggen en mest aan te brengen. Essen liggen vaak op dekzandruggen of in de overgang van stuwwal naar het dekzandlandschap.
- Essen bestaan over het algemeen uit voedselrijke enkeerdgronden en vaaggronden met hoog organisch stofgehalte.
- De grondwaterstanden zijn laag.
- Essen zijn gevoelig voor verdroging door wegzijging en verdamping (langere periodes droogte). Door het hogere organische stofgehalte is de gevoeligheid iets minder hoog dan in de omgeving.

Dekzandruggen

- Het dekzandlandschap is een zandlandschap, ontstaan onder invloed van de wind tijdens het Weichselien, waarbij lichte hoogteverschillen en het al dan niet aanwezig zijn van beplantingen in de loop der tijd zorgden voor het ontstaan van iets hoger gelegen dekzandruggen en lager gelegen dekzandvlakten. Op de ruggen liggen vaak ook essen, de dekzandvlakten gaan over in de beekdalen.
- De ruggen bestaan uit leemarm zand met podzolvorming (Laar- en veldpotzolgronden).
- De watercondities in dekzandruggen zijn enigszins vergelijkbaar met die van de essen. De grondwaterstanden zijn laag.
- Het dominant landgebruik is weiland en mais tbv. de veehouderij
- Door de geringe hoogteverschillen kan ook op dekzandruggen wateroverlast ontstaan bij hevige regenbuien, maar dit is beperkter dan in de dekzandvlakten.

Kansen

- Maximaal infiltreren van water door gebieden met meeste reliëf verruwen
- Verdamping tegengaan als begin van de blauwe motor van het systeem

- Koesteren Enkeerdgronden voor teelten
- Geschikt voor duurzame akkerbouw, teeltlaag niet afvoeren bij transformatie.

- Water vasthouden + infiltreren op dekzandruggen
- Dempen, afdammen, verondiepen, verbreden, verruwen of stuwen van de watergang om infiltratie te verhogen.
- Combineren met landschapsherstel en duurzaam bodembeheer.
- Water vasthouden waar het valt: ABC waterbeheer omdraaien: Bodem-C-B-A

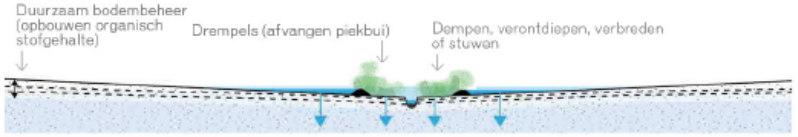

Dekzandvlakten

- De dekzandvlakten zijn lager gelegen delen van de dekzandgebieden. Hier lopen vaak de beken doorheen.
- De bodemtypen zijn zandig met een grotere leemfractie dan de ruggen. (beekeerdgronden, en vlakvaaggronden)
- De watercondities op dekzandruggen en -vlakten zijn wisselend als gevolg van variatie in kwel en wegzijging in de Gelderse Vallei. Dankzij haar ligging is het gebied onderhevig aan kwelstromen vanuit de Veluwe (en in mindere mate de Utrechtse Heuvelrug). Oppervlakkige kwelstromen variëren al gevolg van seizoenswisselingen, diepere kwelstromen zijn meer continu van aard. Ook de kwelstromen worden op termijn beïnvloed door veranderingen in het weerbeeld als gevolg van klimaatverandering.
- Bij hevige regenval in het gebied of op hogere delen kan wateroverlast ontstaan. Stroomafwaarts richting het Valleikanaal/ de Eem neemt de gevoeligheid voor overlast toe. Zeker bij een combinatie van hoge grondwaterstanden en hevige regenval kan overlast ontstaan.

- Extensieve- natuurinclusieve zone langs waterlopen van 5 meter vanaf water aan één of twee zijden onbemest.
- Grasland koesteren, extensief beheer (bijvoorbeeld grondgebonden melkvee/dubbelvee), niet keren

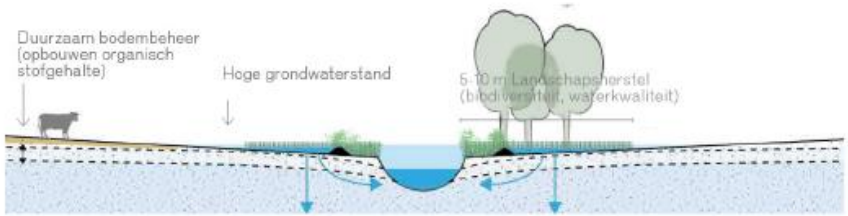

Beekdalbodems

- Door afwisselend erosie en sedimentatie zijn de beekdalbodems ontstaan. De meeste beekdalen liggen in de dekzandvlaktes. Het zijn gradiëntrijke landschappen met een afwisseling van condities op lokaal niveau.
- De Gelderse Vallei bestaat uit meerdere beeksystemen die vanaf de stuwwallen richting het Valleikanaal/Eem stromen. Het systeem ligt enigszins op één oor: de afstand tussen de Utrechtse Heuvelrug en het Valleikanaal is erg kort, de meeste beken liggen dan ook tussen het Valleikanaal en de Veluwe.
- Dit zijn de lager gelegen plekken waar van nature de beken stroomden, van nature nattere plekken.
- De beekdalbodems worden gekenmerkt door een zandige ondergrond met humusrijke lagen van lemig en fijn zand met een goed vochtvasthoudend vermogen.
- De beekdalen zijn de eerste gebieden waar vernatting ontstaat bij hogere (grond)waterpeilen.
- Door hevigere regenbuien kunnen belemmeringen in de waterafvoer ontstaan en lokaal voor wateroverlast zorgen

- Vernatting door herstelde kwelstroom en door water vast te houden door verhoging drainagebasis.
- Ruimte voor hogere piekafvoer of -opvang is noodzakelijk om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen.
- Begeleiding van door gevarieerde vegetatie die soms onder water staan. De natte zone kan doorontwikkelen tot extensieve landbouw, zoals hooilanden.

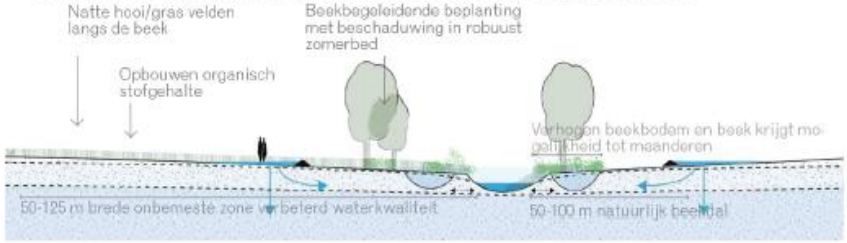

Zeekleivlakte / laagveenvlakte

- Aan de noordkant van de vallei ligt een gebied dat van oorsprong beïnvloed werd door de Zuiderzee. Na ontginning en inpoldering is hier open weidegebied ontstaan.
- Afzettingen van klei en de vorming van laagveen bepalen het karakter van dit gebied.
- Dit zijn gebieden met relatief hoge grondwaterstanden.
- Het aanwezige pakket veen is onderhevig aan oxidatie waardoor bodemdaling ontstaat en koolstof wordt uitgestoten.
- Door de lage ligging en hoge waterstanden is dit gebied relatief gevoelig voor nattere omstandigheden. De gevolgen hiervan zijn met het huidige landgebruik relatief beperkt.

- CO_2 vasthouden en vastleggen. Peilaanpassing tbv remmen bodemdaling en koolstofemissies

Veenvlakte Binnenveld

- Ontstaansgeschiedenis; Vanaf de 16de eeuw werd er begonnen met veenontginning en ontstonden de kanalen.
- De bodem bestaat uit veengronden, voornamelijk koopveengronden. De bovenlaag bestaat uit kleiïg veen, ontstaan door een afwisseling van veenvorming en sedimentatie door overstromingen.
- Het venig gebied in het Binnenveld is iets anders van karakter dan de noordelijk gelegen laagveengebieden, omdat de omstandigheden hier mesotroof/oligotroof en kalkrijk zijn. Dat wil zeggen dat de omstandigheden relatief voedselarm en niet te zuur zijn, waardoor bijzondere florapopulaties zoals blauwgrasland kunnen ontstaan.
- Grondwaterstand is hier hoog, tot aan het maaiveld.
- Net als in de beekdalbodems zijn de omstandigheden van nature nat en is dit gebied gevoelig voor inundatie bij hevige regenval, hier is de inrichting in het Binnenveld door onder andere het waterbergings- en natuurgebied op ingericht.
- CO_2 vasthouden en vastleggen. Peilaanpassing tbv remmen bodemdaling en koolstofemissies
- Voldoende waterafvoer voor lange termijn borgen

Stedelijk gebied

- In de Gelderse Vallei liggen veel steden en kleinere kernen. In een aantal grotere kernen is de dichtheid van woningen hoog, waardoor relatief veel oppervlak verhard is. Regenwater vermengt met rioolwater, wat zorgt voor waterkwaliteitsproblemen na hevige regenval.
- De steden zijn vaak ontstaan op bodems met goed waterinfiltrerend vermogen, zoals de randen van de stuwwallen. Door groei van de steden zijn er ook gebieden met nattere omstandigheden bebouwd, vooral rond Veenendaal. Ook is in beekdalen gebouwd.
- Doordat de steden vaak op de overgang van hoog naar laag liggen, zijn zij bij hevige regenval niet alleen kwetsbaar voor overlast door de regenval zelf, maar ook gevoelig voor overstromingen van instromend water dat via stroombanen en beken de wijken in stroomt.
- Hittestress in de stad leidt meer en meer tot gezondheidsproblemen. Langere perioden van droogte vormen een steeds grotere bedreiging voor instandhouding van stedelijk groen, zoals parken en laanbomen wat nodig is om het stedelijk gebied te verkoelen.
- Wateroverlast is in steden een gezondheidsopgave , omdat bij gemengde rioolstelsels rioolwater mengt met regenwater waardoor vervuild water door de straten stroomt. Bij overstorten kan ook vissterfte plaatsvinden.
- Groene daken en natuurlijke tuinen waar water zo lang mogelijk wordt hergebruikt, vastgehouden en geinfiltreerd.
- Openbare ruimte wordt ingericht op infiltratie regenwater. Regenwater wordt afgekoppeld van het riool.

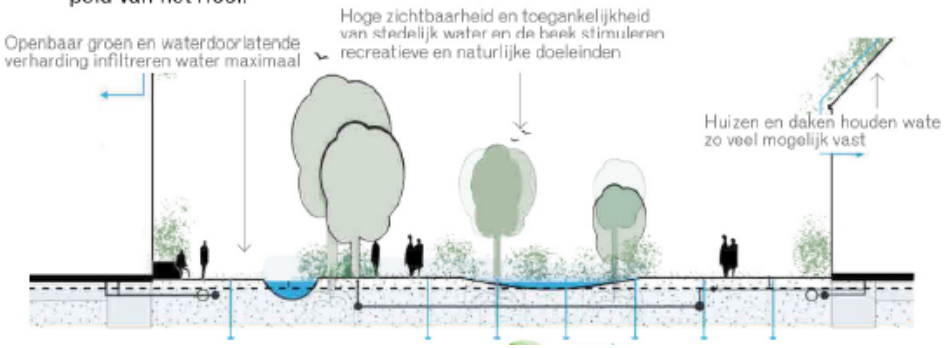

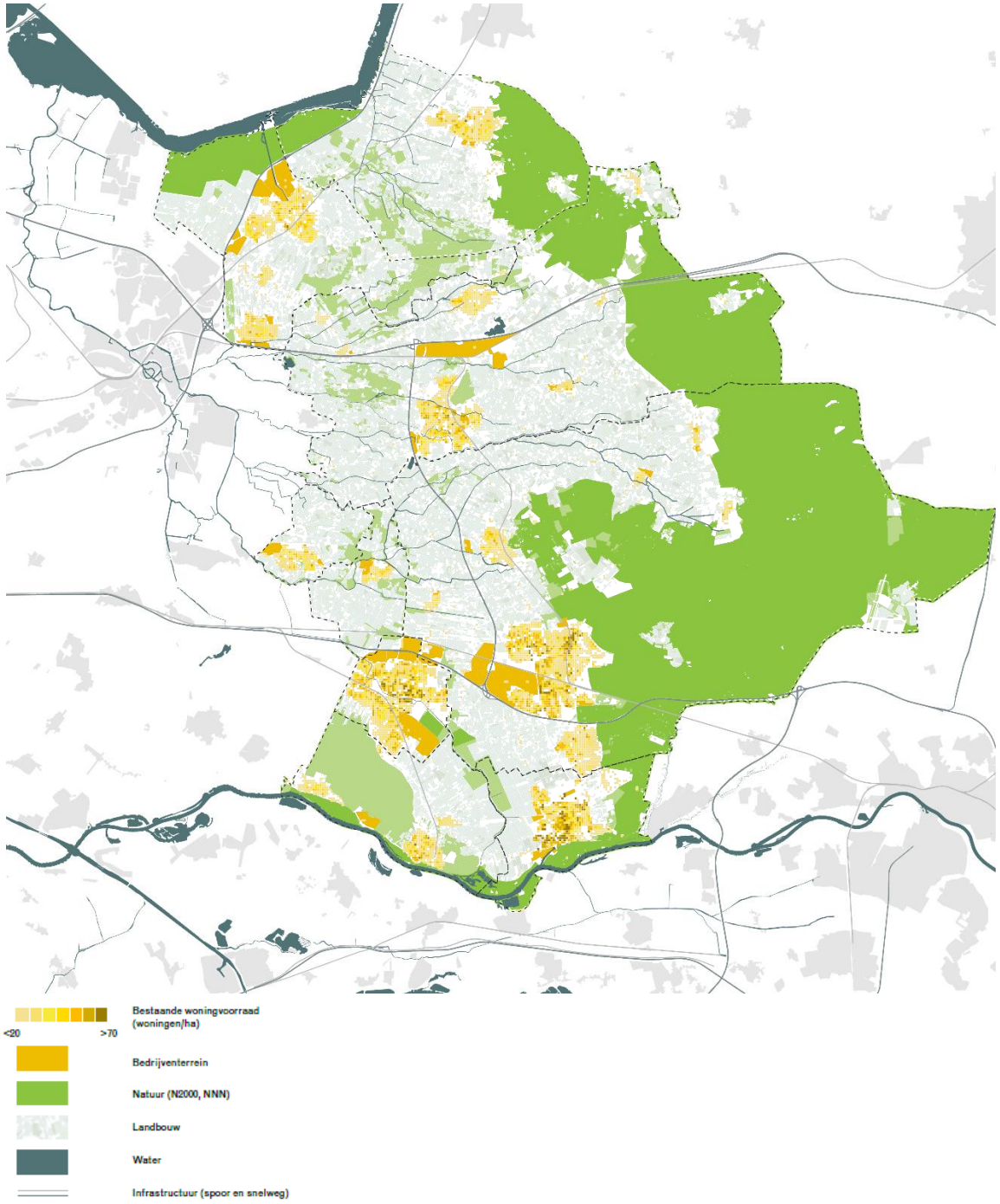

Figuur 12: Huidig ruimtegebruik naar hoofdfunctie - FABRICations

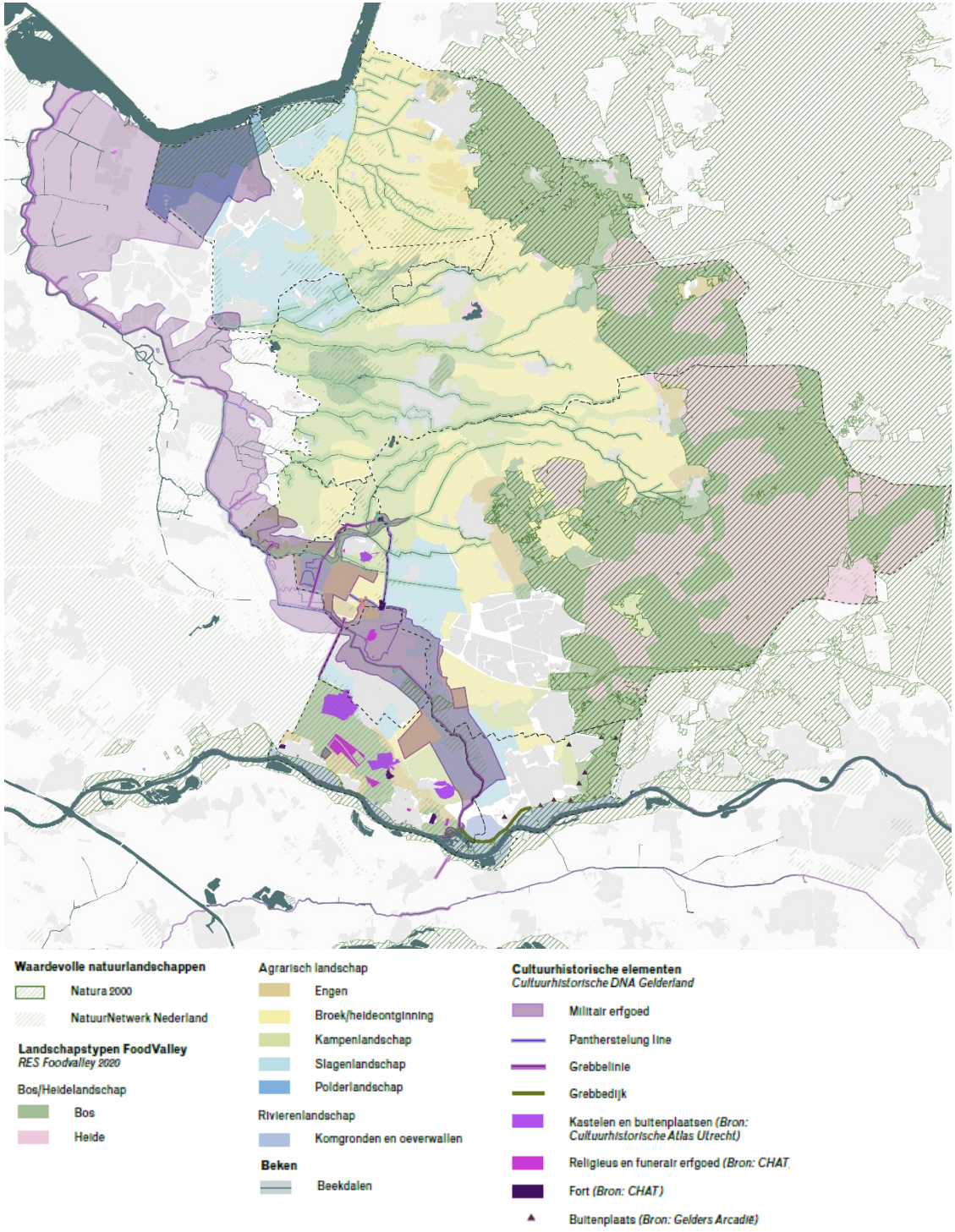

Figuur 13: Landschap en cultuurhistorie - FABRICations

5. DOELEN LANDELIJK GEBIED - BIJ H2

Wat staat er in deel A en wat staat hier:

In hoofdstuk 2 (deel A) zijn de landelijke (grotendeels NPLG) doelen samengevat in de overzichtsfiguur. Daaronder staat in het kort de regionale ambitie samengevat. In dit hoofdstuk staan de achtergrondtabellen waar de informatie uit komt (5.1. en 5.2) en in 5.3 en 5.4 in meer detail de provinciale en regionale toelichting en ambities op de doelen. 5.3 gaat over het natuurlijk systeem in balans, 5.4 over het ondernemend en vitaal landelijk gebied, met bijbehorende subdoelen.

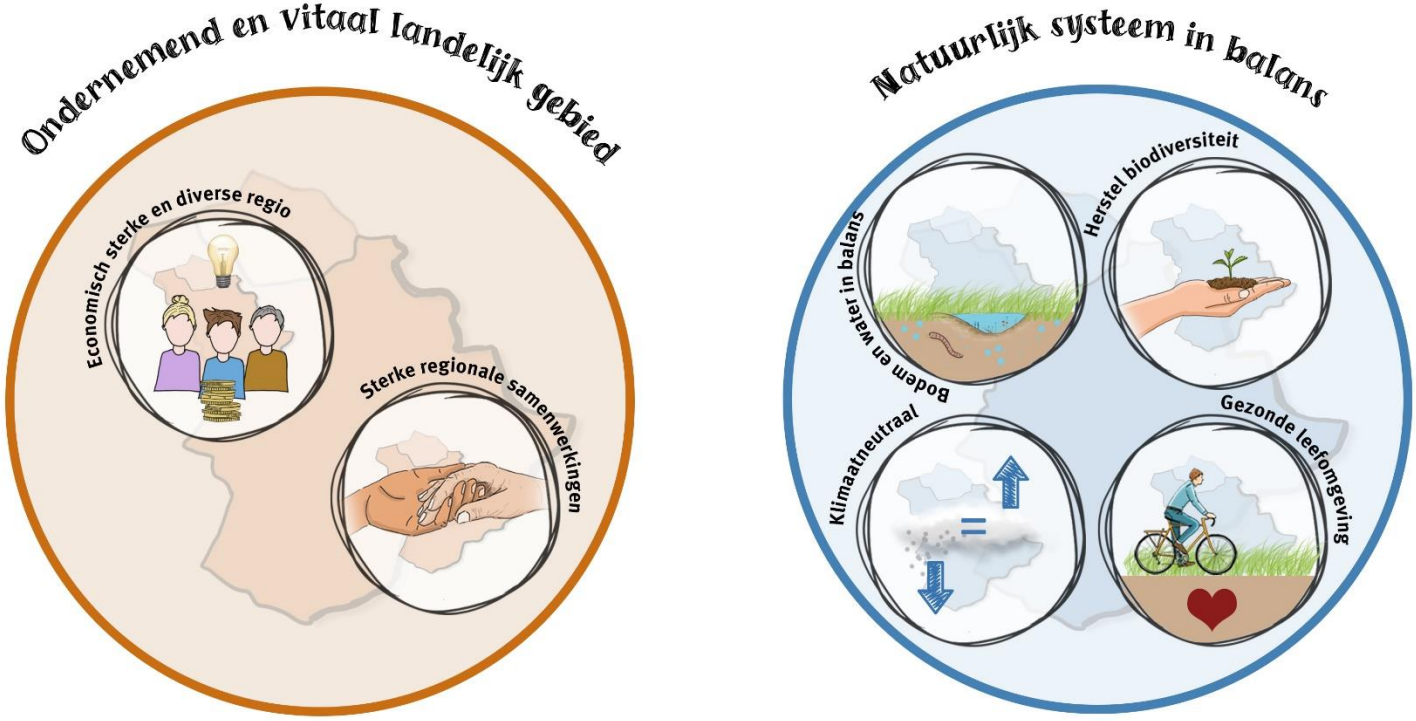

Figuur 14: RPLG doelen

5.1. NPLG DOELEN

Natuur	Water	Klimaat (broeikasgassen)
30% natuurherstel Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) (2030) *Richtinggevende* landelijke areaal- en kwaliteitsopgave natuur tbv 30% VHR en de gunstige staat van instandhouding (gSvI)	Concentraties nutriënten (P en N) in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoen aan wettelijke normen (2027)	Emissiereductieopgaven broeikasgassen veenweiden voor 6 provincies (2030), als onderdeel van de nationale opgave Broeikasgassen landgebruik optellend tot 1 Mton CO_2 eq (2030)
Per provincie een (richtinggevende) ruimtelijke vertaling van benodigde stikstofreductie. Deze inzet is onderdeel van de totaal benodigde stikstofreductie die nodig is voor de landelijke doelen: • 2025: 50% areaal met stikstof gevoelige habitats binnen N2000 onder de kritische depositiewaarde • 2030: 74% areaal met stikstof gevoelige habitats binnen N2000 onder de kritische depositiewaarde	Concentraties gewasbeschermings-middelen in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoen aan wettelijke normen (2027)	Landelijke emissiereductieopgave broeikasgassen voor de veehouderij en akkerbouw (mestaanwending in de akkerbouw) van 5 Mton CO_2 eq (in 2030). Nog te verdelen per provincie, op basis van een nog nader te bepalen verdeelsleutel. Om te voldoen aan de Global Methane Pledge dient met het NPLG in de veehouderij en akkerbouw een methaanemissiereductie van minimaal 3,82 Mton CO_2 eq. te zijn gerealiseerd in 2030.
Areaal opgave per provincie voor nieuw bos (2030), optellend tot 37.400 ha	Grondwaterlichamen voldoen aan de norm voor een goede kwantitatieve toestand (2027)	Landelijke koolstofvastlegging in bomen/bos/natuur van 0,4 – 0,8 Mton CO_2 eq en in landbouwbodems van 0,5 Mton CO_2 eq (2030) (Bomen/ bos/natuur gerealiseerd via bossenstrategie).
Resterende opgave areaal per provincie voor Natuur netwerk Nederland (NNN), optellend tot 40.571 ha (2027)	Beleid, inrichting en beheer aangepast aan het veranderende klimaat. Schade en ontwrichting door weersextremen zoveel mogelijk beperken (2050)	
Hydrologische condities N2000-gebieden op orde (2027)		
10% groenblauwe dooradering (2050), waarvan de helft van de opgave in 2030 gerealiseerd is		

Blauw bekend en vastgesteld
Oranje indicatief bekend gemaakt via de startnotitie NPLG
Geel Nationaal doel geactualiseerd of nieuw (indicatief) bekend gemaakt via Kamerbrief NPLG november 2022). De verdeling van deze opgaven naar provincies volgt begin 2023.

Figuur 15: Overzichtstabel ontwikkeldocument NPLG 2022

5.2. PROVINCIALE DOELEN: UPLG EN VLGG

UPLG Provincie Utrecht

In onderstaande tabel zijn de gekwantificeerde doelen voor de provincie Utrecht weergegeven, zoals die zijn genoemd in het Concept UPLG van juli 2023. Dit zijn doelen voor de hele provincie. Er is op dit moment geen overzicht beschikbaar van doelen voor alleen de Utrechtse gemeenten binnen Foodvalley.

Thema	Sub-thema	Termijn	Provinciale doelen
Water	Kaderrichtlijn Water en Nitraatrichtlijn	2027	Concentraties nutriënten (P en N) in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoen aan wettelijke normen. Concentraties gewasbeschermingsmiddelen in grond- en oppervlaktewaterlichamen voldoen aan wettelijke normen. Grondwaterlichamen voldoen aan de norm voor een goede kwantitatieve toestand. Hydrologische condities Natura 2000-gebieden op orde. Ecologie voldoet aan KRW-doelen en doelen overig water (inspanningsverplichting)
Natuur	Natura 2000	z.s.m.	Bereiken van de gunstige staat van instandhouding in (en indien nodig) rondom de Natura 2000-gebieden.
	NNN	2027	Het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (NNN): in totaal 1.570 ha functieverandering naar natuur (uiterlijk 2027). In totaal 4.264 hectare inrichting voor natuur (uiterlijk 2027).
	VHR-agrarische natuur (met agrarisch natuurbeheer) NB: doelen vanuit het Rijk voor de provincies zijn nog indicatief	2030-2050	Indicatief 8.100 (2030) tot 27.000 (2050) extra hectare open grasland (voor weidevogels). Indicatief 345 (2030) tot 1500 (2050) extra hectare open akkerland. Indicatief 2.760 (2030) tot 9.200 (2050) extra hectare groenblauwe dooradering.
	VHR-natuur NB: doelen vanuit het Rijk voor de provincies zijn nog indicatief	2030-2050	Indicatief 848 (2030) tot 2.825 (2050) hectare nieuwe natuur buiten de huidige NNN, bedoeld voor moerassen, vochtige bossen en vochtige schraalgraslanden. Indicatief 117 (2030) tot 391 (2050) hectare nieuwe natuur binnen de huidige NNN via omvorming, bedoeld voor moerassen, vochtige bossen en vochtige schraalgraslanden.
	Bos	2040	Realiseren doelstellingen provinciale Bossenstrategie. Aanleggen van 1.500 ha nieuw bos Revitaliseren van bestaand bos (ijkmoment 1-1-2021).
	Groenblauwe dooradering (GBDA)	2030-2050	Het realiseren van GBDA in het landelijk gebied: 5% in 2030. 10% in 2050 (in de drie NPLG-prioritaire gebieden 10% in 2030).
	Stikstof	2030	Reductie van de emissie van stikstof uit de landbouw: daling van de totale ammoniakemissie met 46% ten opzichte van het referentiejaar 2018, dat wil zeggen binnen onze provincie een totale reductie van 2.359 kton (van 5.093 kiloton ammoniak in 2018 naar 2.734 kiloton in 2030).
		2025-2030	2025: 40% areaal met stikstof gevoelige habitats binnen Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarde. 2030: 74% areaal met stikstof gevoelige habitats binnen Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarde.
Klimaat	Methaan veehouderij	2030	Reductie methaan uit veehouderij: 0,3 megaton CO2eq ten opzichte van de Klimaat- en Energieverkenning 2021 (KEV 2021).
	Broeikasgassen natte natuur	2030	Reductie broeikasgassen uit ontwikkeling natte natuur: 0,4-0,8 megaton CO2eq als nationale opgave, nog nader te verdelen
	Broeikasgassen veenbodems in veenweidegebied	2030	Reductie uitstoot broeikasgassen uit veenbodems: in 2030 een reductie van 0,09 Mton CO2eq/jaar.
Landbouw			Transitie naar een circulaire, natuurinclusieve en klimaatneutrale landbouw

Tabel 1 Overzicht provinciale doelen gekoppeld aan het NPLG.

Figuur 16: Overzichtstabel UPLG Provincie Utrecht (bron: UPLG)

VLGG Provincie Gelderland

De Provincie Gelderland heeft een gebiedsplan opgeleverd in juli 2023. Dit gebiedsplan dient als basis voor het formuleren voor doelen per regio in Gelderland. Een concrete vertaling van NPLG-doelen naar deelgebieden is nog in ontwikkeling (dd. Maart 2024), per regio worden in een latere versie concretere doelen opgenomen. In het gebiedsplan gaat de Provincie Gelderland in op doelen rondom stikstof, de N2000 gebieden, GroenBlauwe DoorAdering, de Kader Richtlijn Water en de bossenstrategie. Hoewel er momenteel nog gewerkt wordt aan de doelen per regio in het VLGG, is het algemene streven om de uitdagingen op het gebied van stikstof en Natura 2000-gebieden de komende jaren aan te pakken. De specifieke plannen voor de regio's zullen in een later stadium worden opgeleverd, waarbij meer inzicht wordt gegeven in de specifieke doelen en maatregelen die per regio worden nagestreefd. Deze doelen zullen zich o.a. richten op het verminderen van de stikstofuitstoot, de GBDA, en het behoud en herstel van Natura 2000-gebiedenen. De eerste versie van deze regionale doelen wordt in Q2 van 2024 verwacht.

5.3. DOELEN NATUURLIJK SYSTEEM

De doelen voor het natuurlijk systeem zijn net als in figuur 7 in deel A onderverdeeld naar ‘herstel biodiversiteit (natuur)’, ‘water en bodem in balans’, ‘klimaatneutraal’ en ‘gezonde leefomgeving’. Daarbij worden eerst de landelijke en provinciale doelen toegelicht, met daaronder de regionale ambitie. In deel A zijn de doelen meer integraal samengevat.

5.3.1. Herstel biodiversiteit

Doelen vanuit Rijk en provincies:

- Natura 2000 gebieden gunstige staat van instandhouding
- NNN-opgave
- Groenblauwe Dooradering en Landschap
- Bossenstrategie
- Natuurherstel t.b.v. Vogel- en Habitatrichtlijn
- Biodiversiteitsverlies stoppen en het -herstel bevorderen in 2030 als tussenstap naar een samenleving in harmonie met de natuur in 2050.[4]

[4] NV – biodiversiteitsverdrag en de onderhandelingen over het post-2020 Global Biodiversity Framework

N2000 gunstige staat van instandhouding (stikstof en water)

In N2000 gebieden zijn, volgens de habitatrichtlijn, specifieke habitattypen aangewezen met bijbehorende instandhoudingsdoelen (kwaliteit en areaal). Elk habitattype heeft een eigen “kritische depositiewaarde” (KDW[5]): dit is de hoeveelheid depositie van stikstof die mag neerdalen op het gebied. Wanneer de achtergronddepositie hoger is dan de KDW kan de instandhouding van het habitattype in gevaar komen. Landelijk geldt dat 74% van het oppervlak van de stikstofgevoelige habitattypen in Natura 2000 gebieden geen overschrijding van de kritische depositie waarde dient te hebben in 2035 (Wet natuurbeheer). Dit kan wellicht worden vervroegd, afhankelijk van de kabinetsplannen. Naast stikstofreductie is een goede waterconditie één van de belangrijke factoren voor natuurherstel in N2000 gebieden.

Stikstofemissie moet volgens de NPLG-doelen nationaal met 42% worden gereduceerd. Diverse onderzoeken naar biodiversiteit geven aan dat dit cijfer (42%) waarschijnlijk (veel) te laag is om de doelen te realiseren en de verwachting is dat dit percentage nog verhoogd zal worden. Uitgaande van 42% reductie, betekent dit 7,5 Kton, inclusief 25% emissiereductie per sector in Gelderland in 2025. In 2023 is nog geen ruimtelijke verdeling gemaakt van de 42% reductiedoelstelling. In de provincie Utrecht is de reductieopgave voor stikstofemissie 2,36 Kton. Dat is een reductieopgave van 46%. Daarbij is in het Concept UPLG aangegeven dat er binnen 1 kilometer van N2000 een hogere reductie gevergd zal worden.

Regionaal: Op dit moment geldt de generieke doelstelling van 42% reductie. In regio Foodvalley is de stikstofdepositie voornamelijk van toepassing op het Natura2000 gebied de Veluwe. Maar het is ook voor het Binnenveld, Arkemheen, de Veluwerandmeren en de Rijntakken relevant. Voor het Binnenveld is relevant dat de provincie Utrecht in het Concept UPLG heeft aangegeven dat er binnen 1 kilometer van N2000 een hogere reductie gevergd zal worden.

Natuur Netwerk Nederland

Om te komen tot 40.571 ha Natuurnetwerk in Nederland (NNN) heeft de provincie Gelderland als doel om 8.414 ha nieuwe (beschermde) natuur voor Het Gelders Natuurnetwerk (GNN, onderdeel van NNN) te realiseren[6]. Daarvan is in 2022 ruim 68% gerealiseerd. Het natuurbeheerplan Provincie Gelderland 2024 geeft de te realiseren nieuwe natuur weer[7]. Om uiterlijk in 2027 het Utrechtse deel van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) te realiseren moet er op in totaal 1570 hectare een functieverandering naar natuur plaatsvinden, daarnaast moet er 4264 hectare natuur worden ingericht. Zie voor specifieke locaties het natuurbeheerplan 2024 van de Provincie Utrecht[8].

Regionaal: Er zijn voor het NNN nog opgaven in het Groene Valleilint, langs de randen van de Utrechtse Heuvelrug en het Renkums Beekdal, maar ook in een aantal ecologische verbindingszones zoals rondom Allemanskamp en in het Binnenveld. De verwachting is dat het doel in de regio in 2025 grotendeels behaald is.

[5] Onze boodschap aan het Rijk m.b.t. de KDW i.r.t. deze andere aspecten, is beschreven in de samenwerkingsagenda (verdieping 11.3).
[6] Omgevingsvisie Gaaf Gelderland (2018)
[7] Natuurbeheerplan (gelderland.nl)
[8] Natuurbeheerplan Provincie Utrecht 2024

Groeneblauwe dooradering en landschap

Vanuit het NPLG ligt er een ambitie voor 10% groenblauwe dooradering (GBDA). Dit biedt mogelijkheden om de regionale landschapskwaliteit te versterken. Landschap vraagt niet alleen om een streefbeeld, maar heeft ook inhoudelijk beleid nodig. Connectiviteit en ecologische verbindingen zijn essentieel voor natuurherstel. Provincie Gelderland heeft ingezet op 350 ha extra GBDA en 950 ha verbetering van huidige structuren. Gelderland versterkt het landschap ook via 'groene ontwikkelingszones' en 'Nationale Landschappen', gebieden tussen en rondom natuurgebieden. Hierin liggen onder andere de ecologische verbindingszones, de verbindende schakels tussen de natuurgebieden. Voor bouwen of ontwikkelen in dit gebied gelden specifieke regels. Met Gelders Landschap en Kastelen wordt gewerkt aan landschappelijke opgaven, bijvoorbeeld rondom klein Bylaer. Vanuit de NOVEX-ontwikkelstrategie wordt ingezet op de ontwikkeling van een groenblauw raamwerk. De provincie Utrecht wil in prioritaire gebieden van het NPLG al in 2030 naar 10% GBDA. Prioritaire gebieden zijn het veenweidegebied, de beekdalen, overgangszones rondom Natura2000 gebieden. Ook werkt het waterschap in de provincie Utrecht aan een initiatief rond de Moorsterbeek.

Regionaal: In de regio Foodvalley is een deel (~5%) van de groenblauwe dooradering aanwezig. De regio wil vooral inzetten op kwaliteitsverbetering en versneld realiseren van de GBDA. Dit groenblauwe raamwerk zorgt voor de verbindingen (connectiviteit) die soorten nodig hebben. Bijvoorbeeld voor de verbinding tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe.
Daarbij werken we toe naar een op orde zijnde **basiskwaliteit natuur (BKN) in de hele regio.** Deze basiskwaliteit is noodzaak om te zorgen dat algemene en karakteristieke soorten algemeen en karakteristiek blijven. We streven er naar dat het natuurlijk systeem in stedelijk en agrarisch gebied op zijn minst voldoet aan een set van basiscondities die 'algemene' soorten nodig hebben om te kunnen leven in de stedelijke en agrarische landschappen waar zij van origine thuishoren. Daarbij houden we er rekening mee dat ieder type landschap karakteristieke eigenschappen heeft waarin niet dezelfde soorten ´algemeen´ zijn. Als de condities van het milieu en landschap op orde zijn, volgen de soorten vanzelf. Inzicht in 'hotspots' met veel karakteristieke soorten bij elkaar maakt dat je in beleid ruimtelijke keuzes kunt maken waar je herstel specifiek vormgeeft.

Bossenstrategie

De bossenstrategie heeft als doel bij te dragen aan de volgende landelijke doelen:

- Minimaal 0,26 Mton CO2 koolstofvastlegging in 2030.
- Herstel van de biodiversiteit: ~20% herstel van (VHR) bossoorten en -habitats in 2030.

De provincie Gelderland richt zich met de Gelderse bossenstrategie op het bewerkstelligen van omvorming van heide, kruidenrijke graslanden naar bos, omvorming van productiebos naar natuurbos, extra bos en de revitalisering van bosbodems. Voor de Veluwe en omringende gebieden zijn de volgende opgaven:

- Meer bos binnen het GNN: 490-540 ha;
- Meer bos buiten het GNN: 280-300 ha;
- Vitalisering, verjonging en diversificatie van bos: 20.400-22.500 ha;
- Meer natuurbos i.p.v. productiebos binnen het GNN: 7.000-7.400 ha;
- Meer bomen buiten het bos – een deel van de 1 miljoen bomen buiten bossen als onderdeel van landschapselementen.

De provincie Utrecht werkt aan het realiseren van de doelstellingen van de provinciale bossenstrategie, waaronder het revitaliseren van bestaande bossen en de aanleg van 1500 ha nieuw bos[9]. De onderverdeling hiervan is als volgt:

- 500 hectare meer bos in het Natuur Netwerk Nederland (NNN) (2028)
- 500 hectare meer bos in de Groene contour
- 500 hectare meer bos in het landelijk gebied, rondom steden en dorpen
    - Waarvan 120 hectare meer kleine landschapselementen (bos en bomen) in het landelijk gebied •
    - Waarvan 300 hectare agroforestry, inclusief 75 hectare voedselbos •
- Meer bos en bomen in steden en dorpen

Regionaal: Het is de verwachting dat binnen de provincie Gelderland andere gebieden dan regio Foodvalley een zwaardere opgave vanuit de bossenstrategie moeten realiseren. Dit komt mede door de grote verstedelijksopgave in de regio.

(30%) natuurherstel t.b.v. Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)
Het NPLG stuurt op een richtinggevende opgave om de kwaliteit en het areaal van natuur te vergroten, ten behoeve van 30% herstel (t.o.v. ‘nu’, 2023) van de VHR. Om te komen tot een gunstige staat van instandhouding van de beschermde soorten (planten en dieren) en habitattypen (typen natuur). Provincie Utrecht heeft indicatieve doelen in ha voor extra open grasland (weidevogels), open akkerland, (natte) en natuur buiten NNN (moerassen, vochtige bossen en vochtige schraalgraslanden) vastgesteld.

Regionaal: De Regio Foodvalley kent het weidevogelkerngebied Arkemheen. Binnen de weidevogelkerngebieden wordt gericht ingezet op de vogel- en habitatrichtlijn. Arkemheen is een nationaal toonaangevend vogelgebied en is “een van de oudste en meest oorspronkelijke polders van Nederland”. Er liggen op wel vijftig stukken land greppels en voedselrijke ‘plasdrassen’, die in samenwerking met boeren speciaal voor de vogels zijn aangelegd. Met de Grutto als ambassadeursvogel kunnen we werken aan voldoende leefgebied voor de weidevogels in onze regio.

Naast bovenstaande deel-doelen zijn ook de hoge recreatiedruk, klimaatverandering, invasieve exoten en droogte van invloed op de staat van de natuur. Daarom is de het voor herstel van biodiversiteit in de regio noodzakelijk breder te kijken dan de wettelijke doelen, en het natuurlijk systeem centraal te zetten. Hierbij wordt ook geleerd van de OBN-systematiek (fig 17). Deze beschrijft zes aangrijpingspunten om de ecologische kwaliteit van natuurgebieden te verbeteren die voor alle landschapstypen relevant zijn.

[9] Strategisch Bosbeleid: meer en beter bos voor Utrecht (2022)



Figuur 17: OBN-systematiek

Hoe ver zijn we regionaal met biodiversiteitsherstel?

Doelen	**UPLG/VLGG**		**Huidige situatie regio Foodvalley**	**Resterende opgave regio Foodvalley**
N2000 gebieden natuur herstel	Zie natuur beheerplan Gelderland Utrecht nog aanvullen		Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend
N2000 gebieden (water-conditie)	Zie natuur beheerplan Gelderland Utrecht nog aanvullen		Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend
stikstofreductie	42% voor heel Gelderland		Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend
Afronding NNN	Zie provinciale kaarten		Nog aanvullen.	Nog aanvullen
Groen Blauwe door-adering	Utrecht: 2030: 5% 2040: 10% 2050: ~9200 extra ha	Gelderland 2050: 350 ha extra GBDA 950 ha verbetering	Circa 5% (bron onderzoek provincie Gelderland)	5% extra in 2040 realiseren plus algehele kwaliteitsverbetering
Bossenstrategie	2040: 1500 ha nieuw bos (UT) 2030: 2200 ha bos en landschapselementen (GLD)		Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend
30% natuurherstel VHR	2030: ~8100 ha open grasland. ~345 ha open akkerland. ~848 ha natte natuur (UT) In bestaande natuurgebieden, landschapselementen		Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend

5.3.2. Water en bodem in balans

Doelen vanuit Rijk, provincies en waterschap:

- Oppervlaktewater: kwantiteit en kwaliteit
- Grondwater en drinkwater: kwantiteit en kwaliteit
- (E.U.) bodemrichtlijn; gezonde bodem
- Water en bodem sturend

De Kaderrichtlijn Water (KRW) en de Nitraatrichtlijn zijn Europese, wettelijke afspraken die zijn verankerd in Nederlandse wetgeving. Deze hebben als doel de kwaliteit en kwantiteit van oppervlakte- en grondwater in Europa te waarborgen en om in 2015 een 'goede toestand' te hebben bereikt. Deze termijn kon tweemaal worden verlengd met maximaal zes jaar. Uiterlijk in 2027 moeten de doelstellingen zijn behaald.

Naast deze doelen zijn er veel stappen te zetten op het klimaatbestendig maken van de regio. Droogte, opwarming en meer weersextremen vragen aanvullende maatregelen. Een deel hiervan valt onder het kopje *water en bodem sturend*. Het is echter essentieel om met deze opgaves in het hoofd integraal te blijven werken aan systeemherstel. De bestaande normatieve kaders als minimale vereisten voor het doelbereik zijn daarvoor een vrij smalle benadering. Via de BOVI2050[10] zet het waterschap het goede voorbeeld, door op geheel nieuwe wijze koers naar een duurzame samenleving te zetten, waarbij ze water zien als een ordenend principe.

Oppervlaktewater: kwantiteit en kwaliteit

De doelen voor oppervlaktewateren voor 2027 bestaan uit onderstaande onderdelen:

- Biologie-ondersteunend: Nutriënten concentraties (P en N) voldoen aan wettelijke normen (KRW).
- Ecologische doelstellingen, te weten: biologie, algen, macrofauna, vissen en waterplanten (KRW)
- Aanwezige “specifiek verontreinigende stoffen”: Hieronder valt dat o.a. concentraties gewasbeschermingsmiddelen voldoen aan wettelijke normen (KRW).
- Chemische doelstellingen: voldoen aan Europese normen m.b.t. prioritaire stoffen (KRW)
- Voldoen aan normen wateroverlast (NBW)
- Watertekort (zijn nog geen normen voor)

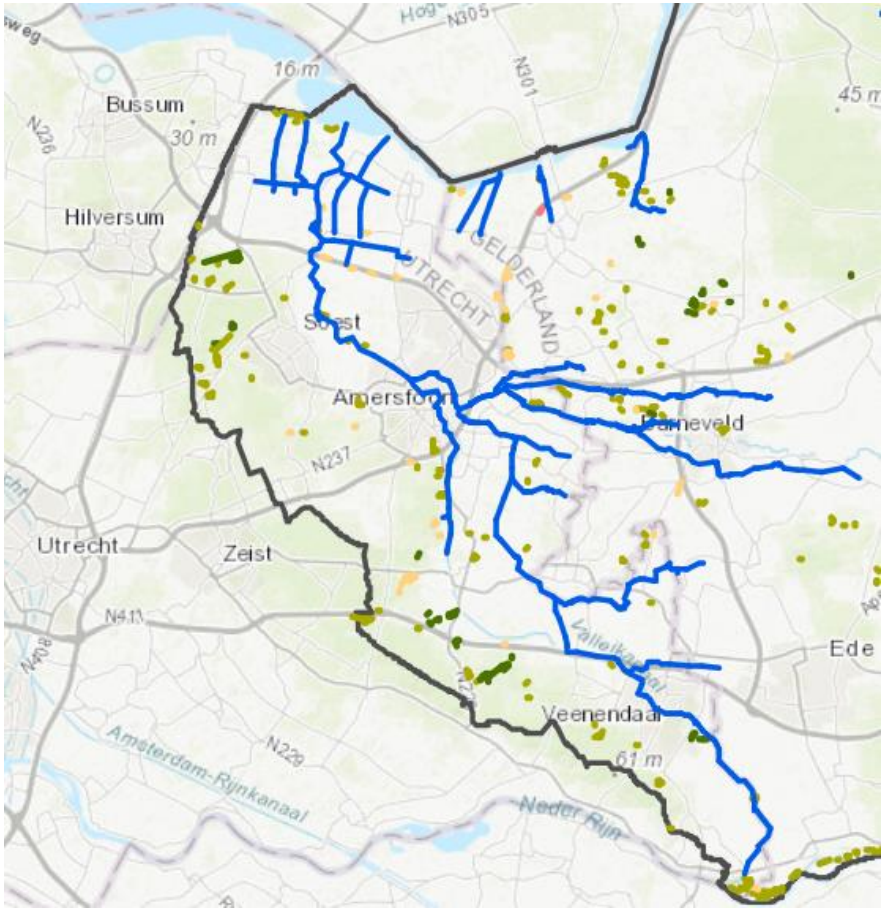

Figuur 18: In blauw alle KRW oppervlakte-waterlichamen in de regio Foodvalley

[10] https://bovi2050.nl/wp-content/uploads/2019/02/BOVI-kaart.pdf

Het waterschap verwacht dat de voorgenomen maatregelen uit de KRW stroomgebiedsplannen en de sinds maart 2023 verplichte bufferstroken langs watergangen enig effect hebben op de nutriëntenbelasting van het oppervlaktewater. Het doelbereik voor (biologische) indicatoren die gevoelig zijn voor droogval, (hoge) temperatuur, gebrek aan stroming of juist een te hoge afvoerdynamiek is onzeker door de klimaatverandering met verwachte langere periodes van droogte, afgewisseld met periodes van intensieve neerslag. Wel is duidelijk dat inzet nodig is op robuust systeemherstel om veel of alle doelen van de KRW te halen. Er moet daarom o.a. worden ingezet op de integrale verbetering en verbinding van waterkwaliteit, - kwantiteit, groenblauwe dooradering, biodiversiteit, etc. Daarbij moeten we inzetten op het verbeteren van de sponswerking van de bodem, het verminderen van oppervlakkige afspoeling en het verminderen van de afvoer van waardevol grondwater.

Voor wateroverlast zijn er in het Nationaal Bestuursakkoord Water (NBW) van 2003 werknormen opgenomen die voor de verschillende vormen van landgebruik de hoogst toelaatbaar geachte kans op overstroming ofwel het wenselijk geachte beschermingsniveau uitdrukken. Waterkwantiteit gaat om het verbeteren van de sponswerking, verminderen oppervlakkige afspoeling of verminderen afvoer waardevol grondwater.

Regionaal: Wens is KRW- maatregelen integraal te koppelen aan systeemherstel (biodiversiteit, natuur, bodem) en de KRW opgave breder door te vertalen naar kleinere wateren. Zie daarvoor ook het kopje ´water en bodem sturend´. Voor wateroverlast wordt naast de regionale toetsing gekeken naar het verbeteren sponswerking en het verminderen van oppervlakkige afspoeling. Voor KRW gaat het om onderstaande (20) waterlichamen, voornamelijk beken. De fysisch-chemische kwaliteit is gemiddeld ‘matig’. De ecologische kwaliteit is grotendeels ‘goed’. Over het algemeen bevatten de wateren 5-6 “specifiek verontreinigende stoffen” die niet voldoen. De chemische kwaliteit wordt nog aangevuld. Ook RWZI’s zullen een belangrijke reductie moeten leveren aan de KRW doelen.

Tabel 2: KRW-lichamen in het gebied[11].

Naam	Type
Valleikanaal	R6) Langzaam stromend riviertje op zand/klei
Lunsterse beek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Zijdewetering	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Moorsterbeek	R4a) Permanent langzaam stromende bovenloop op zand
Modderbeek	R4a) Permanent langzaam stromende bovenloop op zand
Heiligenbergerbeek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Esvelderbeek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Hoevelakense beek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Kleine Barneveldse Beek	R4a) Permanent langzaam stromende bovenloop op zand
Middenloop Barneveldse Beek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Benedenloop Barneveldse Beek	R6) Langzaam stromend riviertje op zand/klei
Grote Valkse Beek	R4a) Permanent langzaam stromende bovenloop op zand
Veldbeek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand
Eem	R7) Langzaam stromende rivier/nevengeul op zand/klei
Wiel	M3) Gebufferde (regionale) kanalen
Arkervaart	M7B) Grote diepe kanalen met scheepvaart
Eemnesservaart	M3) Gebufferde (regionale) kanalen
Noorderwetering	M3) Gebufferde (regionale) kanalen
Haarse Wetering	M3) Gebufferde (regionale) kanalen
Schuitenbeek	R5) Langzaam stromende middenloop/benedenloop op zand

[11] Waterschap Vallei en Veluwe

Tabel 3: KRW beoordeling 2021[12]

Naam	Fysisch-chemische kwaliteit	Aantal "specifiek verontreinigende stoffen" dat niet voldoet.	Biologie	Macrofauna	Vissen	Waterplanten
Valleikanaal	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Lunsterse beek	Goed	5-6	Matig	Goed	Matig	Goed
Zijdewetering	Ontoereikend	7-11	Slecht	Goed	Slecht	Goed
Moorsterbeek	Slecht	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Modderbeek	Slecht	5-6	Matig	Goed	Goed	Matig
Heiligenbergerbeek	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Esvelderbeek	Goed	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Hoevelakense beek	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Kleine Barneveldse Beek	Slecht	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Middenloop Barneveldse Beek	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Benedenloop Barneveldse Beek	Goed	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Grote Valkse Beek	Matig	5-6	Matig	Goed	Matig	Goed
Veldbeek	Goed	5-6	Matig	Goed	Matig	Goed
Eem	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Wiel	Matig	5-6	Matig	Goed	Goed	Matig
Arkervaart	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Eemnesservaart	Goed	5-6	Matig	Goed	Goed	Goed
Noorderwetering	Matig	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Haarse Wetering	Goed	5-6	Goed	Goed	Goed	Goed
Schuitenbeek	Matig	5-6	Matig	Matig	Matig	Goed

[12] Compendium voor de Leefomgeving

Grondwater en drinkwater: kwantiteit en kwaliteit

Voor grondwater zijn de volgende doelen gesteld:

- Verontreinigende stoffen (o.a. gewasbeschermingsmiddelen) en nutriëntenconcentraties (P en N) verlagen;
- Grondwaterpeil herstellen: halen en behouden van de goede kwantitatieve toestand van grondwaterlichamen;
- Significant stijgende trends in het grondwaterlichaam ombuigen;
- De doelen voor beschermde gebieden, zoals drinkwaterwinningen halen.

Meer specifiek zijn de KRW-eisen voor grondwater beschreven in de Grondwaterrichtlijn.

Om de continuïteit en de toekomstige inrichting van onze **drinkwatervoorziening** te waarborgen (voor de korte en de lange termijn) èn in samenhang met andere opgaven te verduurzamen zijn er vanuit drinkwater diverse doelen gesteld. Deze gaan naast het beschermen en verbeteren van de grondwaterkwaliteit over het verbeteren van de waterbeschikbaarheid, waterbesparing en het benutten van potentie van drinkwater-wingebieden om de natuur te versterken.

De provincie Gelderland heeft **drinkwaterreserveringsgebieden** aangewezen; de provincie Utrecht nog niet. In deze gebieden wordt het grondwater beschermd zodat het water geschikt blijft voor eventuele toekomstige drinkwaterwinning. De bescherming is vooral gericht op de het intact houden van de kleilaag die het diepe grondwater van het ondiepe grondwater scheidt. De Provincie Gelderland heeft hiervoor regels opgenomen in de Omgevingsverordening.

De provincie Gelderland wil werken aan het inzicht bieden, evalueren en opschonen van de **onttrekkingsvergunningen**. Daarnaast wil ze onderzoeken of alternatieven voor grondwater beschikbaar zijn, bijvoorbeeld via de vijfjaarlijkse **waterbesparingsplannen** die aan de industriële onttrekkers worden gevraagd. De verwachting is echter dat de resultaten die met waterbesparing behaald gaan worden, vooral voor de lange termijn een relevante vermindering van drinkwatergebruik opleveren. Voor Regio Foodvalley is ook voor de korte termijn sprake van een groeiende drinkwatervraag. Uitbreiding van de productiecapaciteit blijft daarom nodig.

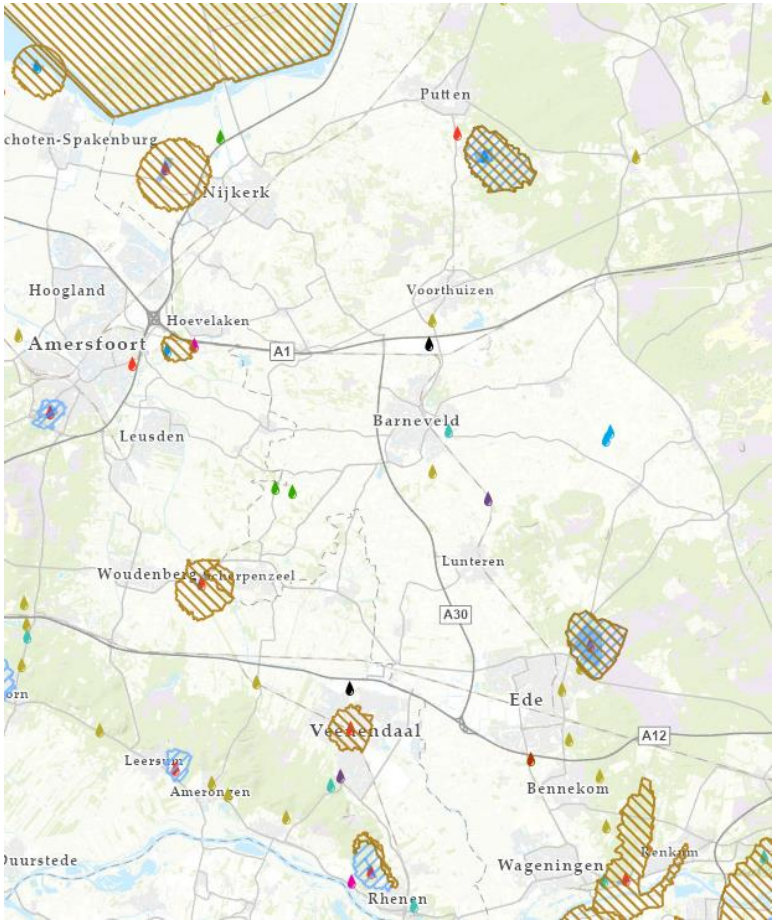

Figuur 19: Drinkwaterwinningen op kaart (Bron: Vitens)

Een belangrijke opgave is het vergroten en op peil houden van de **voorraad grondwater**. Voor de Veluweregio zijn nog geen specifieke doelen gesteld voor het aanvullen van de voorraad grondwater. De hogere zandgebieden, waaronder de Veluwe, zijn de plek waar regenwater infiltreert (vooral in het winterseizoen, omdat de verdamping dan veel kleiner is) en het grondwatersysteem aanvult. De grondwaterstanden in het gebied zakken echter door o.a. verhoogde verdamping, grondwateronttrekkingen en

aanleg Flevopolders. Kwelwater stroomt onder de randmeren door naar de Flevopolder. In het noorden van het gebied komt kwel naar boven in de uitloop van de Hierdense Beek, vanwege en relatief ondiepe kleilaag.

De aanwezige watergangen hebben een drainerende werking. Grondwateronttrekkingen hebben ook een flinke impact op het grondwaterniveau. Bovendien is er onvoldoende aanvulling van het grondwater op het Veluwemassief door een hogere verdamping in een warmer klimaat met een langer groeiseizoen. Ook zwaardere naaldbossen (vooral sparren) hebben een hogere verdamping door een veel hogere interceptieverdamping in de winter. Waterschap Vallei en Veluwe werkt toe naar een natuurlijker regime van (ondiepe) grondwatertrappen. Daarnaast speelt de opgave om de huidige grondwaterkwaliteit (fysisch en chemisch) te behouden.

Regionaal:
Om het grondwater op peil te houden wordt ingezet op water vasthouden. Bijvoorbeeld aan de rand van de stuwwal (en dekzand- en rivierruggen). Dekzandvlakten worden natter gehouden. Idealiter gaat de grondwaterstand in zandgebieden 20-30 cm omhoog. Het drinkwaterreserveringsgebied de Gelderse Vallei (GV) tussen Ede, Barneveld Scherpenzeel en Renswoude is aangewezen als aanvullende strategische voorziening (ASV). Dit gebied is gereserveerd om er ook in de toekomst voor te zorgen dat onder alle omstandigheden voldoende drinkwater is. Het gaat dan om een mogelijke winning van 4-6 miljoen m^3 per jaar. Dit is in lijn met de verwachte groei in vraag naar schoon drinkwater en als gevolg van de toenemende droogte in de regio. Regionale plafonds voor wateronttrekkingen zijn te overwegen. In lijn met de kamerbrief is waterbesparing een regionale ambitie.

Bodemrichtlijn; gezonde bodem
Als onderdeel van de EU-bodemstrategie is in 2023 een voorstel voor een bodemrichtlijn gedaan. 60 tot 70 % van de bodems in de EU is momenteel ongezond. Bovendien wordt jaarlijks een miljard ton grond door erosie weggespoeld, waardoor de resterende bovenste vruchtbare laag snel verdwijnt. De kosten in verband met bodemaantasting worden geraamd op meer dan 50 miljard euro per jaar[13]. Deze nieuwe wet zet in op gezonde bodems in 2050. Hieronder valt: een uniforme definitie van bodemgezondheid, een monitoringkader, sanering van verontreinigde locaties en duurzaam bodembeheer als norm. Vanuit het ministerie van LNV wordt via het Nationaal Programma Landbouwbodems gestuurd op het duurzaam beheer van alle landbouwgronden in uiterlijk 2030. Veel van deze doelen worden meegenomen in het thema “water en bodem sturend”.

Water en bodem sturend
Het belangrijkste is om in samenwerking met het waterschap invulling te geven aan de **Water en Bodem sturend** brief. In het deltaprogramma ruimtelijke adaptatie (DPRA) wordt gewerkt aan het doel: “klimaatadaptief en waterrobuust Nederland in 2050”. Water en bodem worden sturend in het oplossen van andere opgaven. Een belangrijk deel van de oplossing is het creëren van meer ruimte voor natuurlijke processen bij ruimtelijke ordening en inrichting. Als gebruiksfuncties te belastend zijn voor het lokale water- en bodemsysteem, moet gezocht worden naar een aanpassing of beëindiging van die functie.

De kamerbrief ‘Water en Bodem Sturend’ van november 2022 is door Gelderland al vertaald naar de volgende principes:

[13] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/nl/ip_23_3565

- Ruimte voor water, te weten: de rivieren, rivierwater binnendijks, toekomstige dijkversterkingen en water in regionale systemen.
- Voldoende water: veerkrachtige watersystemen, ruimte voor waterberging en water vasthouden (ook in de bodem), hogere grondwaterpeilen rond natuurgebieden, voldoende drinkwaterbronnen en waterbesparing.
- Schoon water en schone bodem: water- en bodemkwaliteit op orde, bronnen van verontreinigingen worden aangepakt, voorkom lozingen van schadelijke stoffen uit industrie en RWZI, beperk gebruik van nutriënten en bestrijdingsmiddelen.
- Vitale en efficiënt geordende bodem; regie op de ondergrond, behoud bodems die waardevolle functie vervullen; zoals het produceren van groen, infiltreren van water en bijdragen aan biodiversiteit, duurzaam bodembeheer, verminder verstoring van de bodem en zet in op hergebruik, prioriteit aan preventie en sanering bodemverontreiniging, afdekking van de bodem tegengaan.
- Een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving.

De volgende denklijn wordt in het UPLG aangehouden voor het principe *water en bodem sturend:*

- Het veranderend klimaat met extreme weersituaties vraagt om klimaatbestendige en water robuuste ruimtelijke ontwikkelingen waarbij het natuurlijk bodem- en watersysteem veel meer leidend wordt.
- Keuzes zijn nodig voor het realiseren van voldoende water, schoon water en ruimte voor water.
- Behoud en versterking van de bodemstructuur, bodemleven en bodembiodiversteit is van groot belang ten behoeve van o.a. de opvang van extreme droogte en neerslag.

Regionaal: In samenwerking met het waterschap is een kaart gemaakt die inzicht geeft in wat Water & Bodem sturend voor de regio betekent. Deze kaart staat in hoofdstuk 4 (deel B). Via de Regiodeal wordt hard gewerkt aan verbetering van de bodemkwaliteit. Bijvoorbeeld via pilots, een meetnetwerk en bodemcursussen.
Het Valleikanaal is een sterke drager van de Gelderse Vallei. Deze ontwikkelen we in een brede zone door tot een regionale waterbuffer (klimaatkanaal). Hierbij worden landgoederen, waterbergingsgebieden en de natuurontwikkeling van Binnenveld-West betrokken (zie BOVI). Voor de Grift onderzoeken we of we het verder doorontwikkelen als klimaatkanaal, en wat dit dan betekent of zou kunnen betekenen voor de regio. In lijn met bodem en water sturend wordt het gebruik rondom de beek afgestemd met de hydrologische randvoorwaarden.

Hoe ver zijn we regionaal met Water en bodem in balans?

Doelen	Huidige situatie regio Foodvalley	Resterende opgave regio Foodvalley
Ecologische, biologische en chemische doelstellingen in oppervlaktewater (KRW)	Zie tabellen	Zie tabellen
Ecologische, biologische en chemische doelstellingen in grondwater (KRW)	Zie tabellen	Zie tabellen
Grondwaterbalans herstellen met hoger grondwaterpeil	Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend
Grondwaterstand verhogen in veenweide gebieden (Arkemheen).	Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend
Drinkwaterdoelen	Nog aanvullen	Nog niet bekend
Water en bodem sturend als basis	Nog geen (kwantitatieve) stand van zaken	Nog niet bekend

5.3.3. Klimaatneutraal

Doelen vanuit Rijk en provincies:

Het nationale klimaatakkoord stelt de volgende doelen:

- 55% minder uitstoot broeikasgassen in 2030 t.o.v. 1990
- Reductie van broeikasgasuitstoot van landbouw van minimaal 5 Mton CO_2 eq (t.o.v. 2017) in 2030
- Reductie van methaanemissie in de landbouw van minimaal 3,82 Mton CO_2 eq in 2030
- Reductie van broeikasgassen veenweiden van minimaal 1 Mton CO_2 eq in 2030
- Vastlegging van koolstof in bossen, natuurgebieden en landschapselementen (0,4-0,8 Mton CO_2 eq) en landbouwbodems (0,5 Mton CO_2 eq) in 2030
- De klimaatopgave voor de industrie is onderdeel van de opgave energietransitie
- In 2050 moet de landbouwsector klimaatneutraal zijn

Het aandeel van broeikasgasreductie in Provincie Gelderland is groot. Dit moet in 2030 met minimaal 1,9 Mton CO_2-eq. worden verminderd. De provinciale opgave voor emissiereductie in de land- en tuinbouwsector is opgesplitst voor de veehouderij (vooral methaan (CH_4) en lachgas (N_2O)) en voor de glastuinbouw (met name CO_2). Er is berekend[14] dat er in de land- en tuinbouwsector in 2030 een reductie van 50% CO_2 en een reductie van 50% in de overige broeikasgassen nodig is ten opzichte van 2016. Voor de reductie van methaan en lachgas is doelbereik nog (lang) niet in zicht[15].

De Provincie Utrecht gaat uit van een (veehouderij) methaan reductie van 0.3 Mton (t.o.v. 2021). Voor de opgave van reductie van CO_2 uitstoot in veenweidegebied (veenoxidatie) stelt Utrecht als doel een reductie van 0.09 Mton CO2eq/jaar. Voor de overige doelen zijn nog geen kwantitatieve provinciale of regionale doelen.

[14] Gelders Energieakkoord
[15] E. Gies et al., mei 2023

Diverse maatregelen die passen bij duurzaam bodembeheer kunnen ook een bijdrage leveren CO_2 vastlegging in bodems[16].

Regionaal: Het grootste deel van CO_2-reductie in veenbodems zal buiten de regio Foodvalley worden gerealiseerd. De opgave voor methaanreductie vanuit de veehouderij zal relatief hoog zijn in onze regio. Door te sturen op “de juiste functie op de juiste plek” kan er via slim landgebruik worden bijgedragen aan vastlegging van CO_2-eq. in de bodem.

Hoe ver zijn we regionaal?

Doelen	UPLG/VLGG	Huidige situatie FoodValley	Opgave Foodvalley
Broeikasgassen veehouderij en akkerbouw	1,9 Mton CO2eq/jaar (GLD) UT nog aanvullen	Nog niet bekend	Nog niet bekend
Methaanemissie reductie	0,3 Mton CO2eq/jaar (UT) GLD nog aanvullen	Nog niet bekend	Nog niet bekend
Broeikasgassen veenweiden (Arkemheen)	0.09 Mton CO2eq/jaar (UT)	Nog niet bekend	Nog niet bekend
Koolstofvastlegging in natuur en landbouwbodems	Nog niet bekend	Nog niet bekend	Nog niet bekend

5.3.4. Gezonde leefomgeving

We zetten ons samen in voor een gezonde leefomgeving en de daarmee gepaarde gezondheidswinst. Dit betekent dat we bovenstaande (NPLG) doelen combineren met (landelijke) doelen voor **fijnstofreductie**, **verminderen van geluidsoverlast en geuroverlast**, en het **voorkomen van de verspreiding van dierziekten en zoönosen**. We sluiten hiermee aan bij de voorgestelde EU-richtlijnen voor luchtkwaliteit, en werken samen met de sector aan de uitvoering van het Schone Lucht Akkoord (SLA). De drie belangrijkste componenten voor luchtverontreiniging in de buitenlucht betreffen deeltjesvormige luchtverontreiniging (PM_{10}, $PM_{2,5}$, roetdeeltjes waaronder elementair en organisch koolstof, stikstofdioxide (NO_2) en ozon (O_3)). De gezondheidsindicatoren voor nationale en provinciale beleidsvoering zijn gebaseerd op langdurige blootstelling en sterfte door PM_{10} en NO_2, omdat deze typen luchtverontreiniging hoofdzakelijk direct in de atmosfeer worden gebracht door menselijk handelen in Nederland en omringende landen. Op de andere stoffen is aanzienlijk moeilijker effectief beleid te voeren. Ammoniak wordt in de regio gemonitord om inzicht te krijgen in geuroverlast. Er zijn vanuit het gezondheidsbelang geen wettelijke eisen aan de concentraties ammoniak gesteld. In Nederland is de ammoniak concentratie gemiddeld 7 µg/m^3 (2020 = 8 µg/m^3). Voor meer informatie, zie het ‘Methoderapport gezondheidsindicatoren Schone Lucht Akkoord’ van het RIVM[17].

[16] Het klimaatdoel voor minerale landbouwbodems in Nederland is haalbaar (Slier en van der Kolk, WUR 2023).
[17] Methoderapport gezondheidsindicatoren (rivm.nl)

Doelen vanuit Rijk en provincies:

Voor de gezonde leefomgeving zijn de volgende doelen gesteld:

- Met de aanpak van de binnenlandse bronnen streven het Rijk en de provincies naar een gezondheidswinst van minimaal 50% in 2030 ten opzichte van 2016.[18]
- We werken toe naar de WHO-advieswaarden in 2030, met de WHO-advieswaarden uit 2005 als uitgangspunt (zie tabel).
- De Europese grenswaarde voor de fijnstofconcentratie rond veehouderijen wordt niet meer overschreden, en er wordt bijgedragen aan de realisatie van de doelen van het Schone Lucht Akkoord (SLA).
- Met het 'Nationaal actieplan versterken zoönosenbeleid' verkleinen we het risico op het ontstaan en de verspreiding van zoönosen, en zijn we voorbereid op een eventuele uitbraak. De focus ligt daarbij op zoönosen die potentieel een grote impact hebben op individuen of de maatschappij. We wegen de risico's van (onbekende) (zoönotische) ziekteverwerkkers mee in de GGA's.[19] Het NPLG onderschrijft dit.

Tabel 4. Overzicht waarden luchtkwaliteit: jaargemiddelde waarden.[20]

Bronnen	**Verplichte wettelijke grenswaarden.**	**Streefdoel 2030 SLA akkoord WHO-waarden 2005**	**Voorstel aanpassen EU-richtlijn 2030* (wordt nog besproken, dus niet zeker)**	**EU-beleid zero-pollution 2050, streven naar WHO-waarden 2021**
NO_2 (stikstofdioxide)	40 µg/m^3	40 µg/m^3	20 µg/m^3	10 µg/m^3
PM_{10} (fijnstof)	40 µg/m^3	20 µg/m^3	20 µg/m^3	15 µg/m^3
$PM_{2,5}$ (fijnstof)	25 µg/m^3	10 µg/m^3	10 µg/m^3	5 µg/m^3
NH_3 (Ammoniak)	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend

Hoe ver zijn we regionaal met Gezonde Leefomgeving?[21]

Bronnen	**Huidige Utrecht/Gelderland (2020)***	**Huidige situatie FoodValley***	**Opgave Foodvalley**
NO_2 (stikstofdioxide)	16,6 / 10,1 µg/m^3	11,7 µg/m^3 (2020)	Jaargemiddelde overal onder streefdoel SLA
PM_{10} (fijnstof)	*Volgt*	19-22 µg/m^3** (2023)	Jaargemiddelde overal onder streefdoel SLA
$PM_{2,5}$ (fijnstof)	9,6 / 7,0 µg/m^3	8,7 µg/m^3 (2020)	Jaargemiddelde overal onder streefdoel SLA
NH_3 (Ammoniak)	4,0 / 9,5 µg/m^3	8,9 µg/m^3 (2020)	Nog niet bekend

**Deze gemiddelde waarden laten niet de sterke regionale verschillen op gemeente –en wijkniveau zien, net als verschillen in daggemiddelden.*

*** Huidig jaargemiddeld PM_{10} (in µg/m^3, bron RIVM): Barneveld 20, Ede 20, Nijkerk 20, Putten 19, Renswoude 22, Rhenen 20, Scherpenzeel 22, Veenendaal 21, Wageningen 20.*

[18] Het Schone Lucht Akkoord - Schone lucht akkoord
[19] Nationaal actieplan versterken zoönosenbeleid (overheid.nl)
[20] Overzicht luchtkwaliteitswaarden - Schone lucht akkoord
[21] Monitoring brede welvaart 2021 Regiodeal (i.s.m. UU op basis van RIVM data)

5.4. SOCIAALECONOMISCHE DOELEN

Een ondernemend en vitaal landelijk gebied vormt het fundament van onze regio. De transitie van het landelijk gebied zorgt voor veranderingen op zowel sociaal en economische vlak. Uiteraard bij de agrarische sector, maar ook voor andere ondernemers en inwoners. Daarmee hebben deze veranderingen **impact op de brede welvaart van de gehele regio**. Brede welvaart gaat verder dan economische voorspoed. Het gaat over alles wat het leven de moeite waard maakt. Het zorgt voor een nieuwe balans tussen economische groei (met focus op bbp) en breder welzijn. Het is zowel gericht op het 'hier en nu' (ervaren van brede welvaart op dit moment), als het 'later' (datgene dat nodig is voor brede welvaart voor volgende generaties) en het 'elders' (mensen in andere landen).

Omdat welvaart een breed begrip is onderscheiden de Brede Welvaartsmonitor van het CBS en de WUR acht thema's (fig. 20). De ambities van de **Strategische Agenda van de Regio Foodvalley** gericht op brede welvaart en de **Regiodeal Foodvalley** sluiten aan bij deze doelen en thema's. Zowel vanuit de doelen voor het natuurlijk systeem (gerelateerd aan gezondheid, milieu en leefomgeving), als vanuit het sociaaleconomische doel "*een ondernemend en vitaal landelijk gebied*" werken we aan onderdelen van brede welvaart. Uiteraard zitten er meer verbanden tussen de thema's dan figuur 20 doet vermoeden. Het thema milieu (reductie van emissies en luchtkwaliteit) heeft bijvoorbeeld veel verbanden met gezondheid. Gezondheid heeft veel invloed op de economische kansen en het welzijn van mensen. Zo zijn er nog vele dwarsverbanden te maken.

Naast brede welvaart voor mensen hoort hier ook verbeteren van diergezondheid en dierenwelzijn bij.[22] Dat wil zeggen naar een dierwaardige veehouderij waarin 6 leidende principes centraal staan[23]; 1) erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier; 2,3 en 4: goede voeding, omgeving en gezondheid; 5) voldoende mogelijkheden voor natuurlijk gedrag en 6) stel dieren in staat om te reageren op veranderende omstandigheden.

Om te kunnen sturen hebben we binnen het sociaaleconomische hoofddoel twee subdoelen gesteld. Deze zorgen voor meer afbakening. Binnen de twee subdoelen wordt in de verdieping aangegeven aan welke brede welvaart thema's dit subdoel bijdraagt. Inwoners van Regio Foodvalley vinden *subjectief welzijn*, *materiële welvaart* en *gezondheid* het meest belangrijk[4]. De twee subdoelen zijn:

- We behouden een **economisch sterke en diverse regio** (economisch domein)
- We creëren **sterke regionale samenwerkingen** en geven ruimte aan bottom-up initiatieven (maatschappelijk domein)

[22] Convenant dierwaardige veehouderij
[23] https://www.rda.nl/nieuws/nieuws/2021/11/18/zes-leidende-principes-voor-een-dierwaardige-veehouderij



Figuur 20: Indeling effecten brede welvaart naar domeinen (naar WUR-rapport 2023-052)

5.4.1. Economische sterke en diverse regio

We streven naar een **goede balans tussen de belangen van ondernemers, bewoners en recreanten**. We werken hiermee aan een nieuwe economie waarin werken in balans met het natuurlijk systeem en het bevorderen van de brede welvaart, onderdeel is van ons economisch model. De brede welvaart thema's die hier onder vallen zijn:

- Arbeid en vrije tijd: Ontwikkeling van de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Effecten zijn bijvoorbeeld werkgelegenheid, arbeidsmarkteffecten en arbeidsmarktomstandigheden.
- Materiele welvaart: Effecten die het besteedbaar inkomen beïnvloeden. Materiële welvaart geeft het effect op het inkomen van de ondernemer weer, maar ook de doorwerking hiervan op de betreffende sector. Effecten zijn bijvoorbeeld inkomen ondernemer, inkomen agrarische sector en inkomen andere ketenpartijen.

Aansluitende doelen vanuit Rijk en provincies:

- Duurzaam én ondernemend Nederland en een klimaatneutrale samenleving met een sterke, open economie[24]
- Ruimte voor ondernemers om te vernieuwen[25]
- Duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw[26]
- Goede uitgangspositie behouden in concurrerende economieën (wereldwijd)[27]
- Verduurzaming en innovatie met een uitmuntend ondernemingsklimaat[28]
- Nederland zet zich in voor het verminderen van lange afstandstransporten van landbouwhuisdieren[29]

[24] Ministerie van Economische Zaken en Klimaat | Rijksoverheid.nl
[25] Organisatie ministerie van Economische Zaken en Klimaat | Ministerie van Economische Zaken en Klimaat | Rijksoverheid.nl
[26] VERKENNING 21/06 Naar duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw (ser.nl)
[27] Home | Bedrijvenbeleid in beeld (min. EZK)
[28] Home | Bedrijvenbeleid in beeld
[29] Nationaal actieplan versterken zoönosenbeleid (overheid.nl)

Regionale ambitie:

In het landelijk gebied zijn er kansen om betekenisvol te zijn in de voedselproductie, met mogelijkheden voor verbreding van activiteiten en de doorontwikkeling of overstap naar een natuurinclusieve en circulaire bedrijfsvoering. Afhankelijk van de locatie, het natuurlijk systeem en de wensen van individuele ondernemer zijn er diverse keuzes mogelijk om op een volwaardige manier de bedrijfsvoering door te ontwikkelen of te verbreden. Denk hierbij aan activiteiten zoals natuurinclusief boeren, recreatie, natuurontwikkeling, zorg, educatie en energie. Een goed verdienmodel, gegarandeerd voor de langere termijn, is hierbij essentieel. Het verdienmodel is in sterke mate afhankelijk van wat in de markt wordt verdiend en daarmee van de ontwikkeling in productprijzen en kosten voor inputs (Jongeneel, 2022).

Ook andere soorten bedrijven en ondernemers in het landelijk gebied krijgen ruimte om zich te ontwikkelen. Hiermee creëren we innovatieruimte voor de economie van de toekomst op bijvoorbeeld het gebied van eiwittransitie, circulair of biobased. Om de druk van recreatie en toerisme op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug te verminderen zijn, nieuwe bedrijven op het gebied van recreatie en toerisme een kans voor de regio. We streven naar het versterken van de balans van de Veluwe tussen natuur, recreatie & toerisme en erfgoed te koesteren en aan de andere kant de beleving te verbeteren voor het realiseren van de ambities voor toerisme en recreatie. Voor een meer concrete invulling van deze ambitie heeft Studio Savelberg het rapport “Next Economy” voor de regio ontwikkeld ter inspiratie[30].

“Geef vertrouwen aan de boer, dan boeren we vooruit”.

In “**een regiodeal Veluwe in balans**” (2025) zijn onderstaande doelen meegenomen:

- We bieden nieuwe perspectieven voor de Gouden Randen van de Veluwe met recreatie, multifunctionele landbouw, erfgoed en zorg. Deze perspectieven ondersteunen de verstedelijkingsopgave en de opgaven voor het landelijk gebied. Op die manier ontlasten en beschermen we de kwetsbare natuur in het centrale Veluwemassief en voegen we kwaliteit toe aan het platteland;
- We investeren sterker in de kwaliteit en duurzaamheid van recreatieve voorzieningen en mobiliteit naar en op de Veluwe. Daarmee dragen we bij aan de biodiversiteit, de klimaatopgave, circulariteit, de energietransitie én aan een toekomstbestendige vrijetijdseconomie.

Van daaruit gaan we inzetten op nieuwe vormen van verblijfsrecreatie die bijdragen aan een nieuw perspectief en een nieuw verdienmodel op gebiedsniveau. Dus niet het simpelweg toevoegen van een groot vakantiepark of kamperen bij de boer, maar bijvoorbeeld in de vorm van meerdere verspreide huisjes (biobased, off-grid) in een groot gebied, geëxploiteerd door een coöperatie, die ervoor zorgt dat de resultaten ten goede komen aan de boeren/eigenaren. Hierdoor blijft de winst binnen het gebied behouden.

Hoe ver zijn we regionaal?

In september 2022 is via de Regiodeal Foodvalley aan de inwonerspanels van Barneveld, Ede, Rhenen, Scherpenzeel en Veenendaal een vragenlijst voorgelegd[31]. Hieruit blijkt dat wat betreft arbeid en inkomen inwoners gemiddeld hoger scoren en daarmee meer brede welvaart ervaren, dan gemiddeld in de rest van Nederland. Voor werk ging dit over de vraag “in hoeverre ze verzekerd zijn van een baan of werk” voor inkomen over “of men voldoende inkomen heeft”. Dit is afgezet tegenover cijfers als gemiddeld persoonlijk inkomen, inkomensongelijkheid en percentage werkloosheidsuitkeringen. Beide thema’s worden in de regio beter ervaren dan deze feitelijk zijn.

[30] Savelberg – Next Economy 2023
[31] Factsheet Brede Welvaart in de Regio Foodvalley, UU, CHE.

5.4.2. Sterke regionale samenwerkingen

We versterken lokale gemeenschappen en creëren wederkerigheid in samenwerken. Daarnaast geven we ruimte aan diversiteit, creativiteit en nieuwe ondernemingen. De overheden passen hun beleid hierop aan, en leggen de lat even hoog voor zichzelf als voor andere stakeholders in het gebied. Dit subdoel gaat daarmee over de kwaliteit van (sociale) verbanden in de samenleving. Het vertrouwen van (groepen) inwoners in elkaar en in instanties. De belangrijkste brede welvaart thema's die hier onder vallen zijn (gezondheid valt onder het subdoel "gezonde leefomgeving):

- Samenleving: Een samenleving waaraan iedereen kan deelnemen en waarin mensen kunnen vertrouwen op elkaar is belangrijk voor goede welvaartsuitkomsten. Effect is bijvoorbeeld gemeenschapszin.
- Veiligheid: Ervaren veiligheid in de Nederlandse samenleving, en wordt beoordeeld via de mate waarin criminele activiteiten voorkomen. Veiligheid heeft een sterke koppeling met sociale cohesie. Effect is bijvoorbeeld de mate van criminele activiteiten (bijvoorbeeld via leegstand).
- Subjectief welzijn, In termen van geluk en tevredenheid met het leven, is gerelateerd aan verschillende factoren die betrekking hebben op de kwaliteit van leven. Effecten zijn bijvoorbeeld ervaren regie over het eigen leven (verplicht karakter van maatregel) en tevredenheid met het leven (zinvolle tijdsbesteding na invoering maatregel).

Doelen vanuit Rijk en provincies:

- Vertrouwen in instituties en in anderen[32]
- Meer samenwerking tussen Rijk en regio: samen werken aan meervoudig ruimtegebruik in een gebiedsgerichte benadering[33]
- Bottom-up initiatieven worden benut in de uitwerking van gebiedsprogramma's[34]

Regionale ambitie:

Sterke samenwerking vereist gelijkwaardigheid, onderling vertrouwen en gedeelde historie. **Alle belanghebbenden in de regio werken in vertrouwen samen, met respect voor ieders autonomie en expertise**. We benutten de kracht van onze gemeenschap en de onderlinge verbondenheid. We geven ruimte aan bottom-up initiatieven en proeftuinen, waarbij overheden kaders stellen die ruimte bieden voor creatieve oplossingen. Korte ketens waarbij rechtstreeks inkopen wordt gedaan bij de boer past bijvoorbeeld in het beeld van vertrouwen in elkaar. Het welzijn voor de boer verbetert door duurzaam zicht op afzet. Diverse overheidslagen stellen zich op als één overheid en alle gebiedspartijen zetten zich in om een betrouwbare samenwerkingspartner te zijn. Hiermee werken we toe naar doelsturing.
We realiseren ons dat de veranderingen die van ondernemers gevraagd wordt groot zijn. De overheid sluit hierbij aan door zelf ambitieus te werken aan een stevige sociaaleconomische basis voor de regio. Dit doen we bijvoorbeeld door vanuit 'Practise what you preach' te werken aan flexibiliteit in regelgeving, verkorten van doorlooptijden en financiële inzet.

[32] Brede_welvaart_in_de_Foodvalley_Brochure.pdf
[33] Regio Deals | PBL Planbureau voor de Leefomgeving
[34] Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied (overheid.nl)

Hoe ver zijn we regionaal?

Kijkend naar de uitkomsten van de Regiodeal Factsheet Brede Welvaart zijn de gekozen thema's iets anders. Echter voor Subjectief welzijn en Veiligheid is ook hier de ervaren brede welvaart hoger dan landelijk en is ook de ervaren waarde positiever dan de feitelijke waarde. Feitelijk is er voor deze twee thema's gekeken naar gemelde incidenten, percentage van bewoners die zich onveilig voelt of men aangeeft rond te komen en controle over hun leven te hebben. Het thema Samenleving komt het meest overeen met het thema "Maatschappelijke betrokkenheid" en "Sociale contacten"van de Regiodeal Factsheet. Maatschappelijke betrokkenheid is van de hier vermelde thema's het enige thema waar de 5 regiogemeenten slechter scoren dan het landelijk gemiddelde (met de vraag "in hoeverre heeft u invloed op uw leefomgeving"). De sociale contacten worden wel hoog gewaardeerd.

6.ONZE WAARDEN - BIJ H3

Wat staat er in deel A en wat staat hier

In hoofdstuk 3 is een toekomstbeeld van de regio te vinden. In hoofdstuk 1 beschrijven we daar hoe we ons in afgelopen decennia hebben ontwikkeld en op welke wijze we bezig zijn met doorontwikkelingen in het landelijk gebied. In dit hoofdstuk van deze verdieping leest u de meer over de waarden van ons gebied; de kijk op onze wereld en wie we daarin samen zijn. Dit is de basis van de huidige regio, maar ook het toekomstbeeld. We vinden het belangrijk dit op deze manier voor het voetlicht te brengen, omdat keuzen voor het landelijk gebied, hiernaar terug te voeren zijn. Het zijn de zachtere waarden, die in de onderstroom van gesprekken een belangrijke rol spelen.

Waarom doen we dit?

Een perspectief voor het landelijk gebied begint bij gedeelde waarden: wie zijn we samen, waar staan we voor, wat vinden we belangrijk en hoe willen we met elkaar en met onze omgeving omgaan? Dit deel beschrijft drie waarden die het fundament vormen van ons regionaal perspectief landelijk gebied. Dit willen we opschrijven, omdat onderbouwing van keuzen vaak hiernaar terug te leiden is.

We kunnen zeggen dat iedereen, inwoners, agrariërs, ondernemers en politici een gezonde wereld wil doorgeven aan de volgende generaties en tegelijkertijd in het hier en nu goed zorgdragen voor onze naasten met waardering voor het verleden. Iedereen doet dit op zijn en haar eigen manier. Onze wens is om meer aandacht te hebben voor het delen van waarden, die ons verbinden, waar we groot mee zijn geworden en die we willen doorgeven aan volgende generaties. Hierin schuilt namelijk gedeeld eigenaarschap van de opgaven van nu en de plek waar we leven.

In de regio willen we hoopvol vooruitzien, waarin brede welvaart leidend is. Brede welvaart ‘hier en nu’ gaat over de kwaliteit van ons leven en de levende omgeving. Dit gaat over het ervaren van welzijn, gezondheid, eigen keuzen kunnen maken, arbeid en vrije tijd, wonen, samenleven, veiligheid en milieukwaliteit. Brede welvaart ‘later’ gaat over de sociale, economische, menselijke en natuurlijke hulpbronnen die volgende generaties nodig hebben om tenminste hetzelfde niveau van brede welvaart te kunnen bereiken als de huidige generatie. Dat vraagt andere ontwikkelingen. Want door de huidige manier van leven staat de verbinding met en daarmee nuttig maken van onze omgeving, tussen mensen onderling en met de levende omgeving onder druk.

Bij het ontwikkelen van dit perspectief is de vraag om met elkaar vast te stellen wat ons gezamenlijk belang is, hoe ons dit in beweging brengt en waar we deel van willen uitmaken. Vanuit dit veranderend perspectief kunnen we verantwoordelijkheid nemen voor onze leefomgeving, ieder op zijn eigen manier, binnen de met elkaar vastgestelde kaders.

Waarde 1: Verantwoordelijkheid nemen en in Vertrouwen ruimte geven

Mensen hebben ruimte nodig om te leven en zich te ontwikkelen. Zij maken eigen keuzes en richten het leven en werk in op een manier die bij hen past. Fysieke ruimte is echter schaars in onze regio Foodvalley en scherp afgebakend in Nederland. Hoe kunnen we ruimte geven om eigen keuzes te blijven maken in hoe we ondernemen, ondersteund door systemen en instituties, die onze verantwoordelijkheid stimuleert en elkaar in vertrouwen ruimte biedt?

We respecteren elkaars autonomie, zonder gedeelde belangen uit het oog te verliezen. Dit is een belangrijk evenwicht. We maken gebruik van de kracht van onze gemeenschappen en onderlinge verbondenheid. Daarbij willen we ruimte geven om te experimenteren en om van fouten te leren. Daarin mogen keuzes met lef worden gemaakt en vernieuwingen doorgevoerd in overheidsorganisaties, bedrijven en andere maatschappelijke organisaties, gericht op een toekomstbestendige, leefbare omgeving, waarin welvaart en welzijn stimuleren voorop staat.

Dat wat lokaal geworteld is vraagt om lokale oplossingen. Overheden stellen kaders die ruimte houden voor creatieve oplossingen. Ze werken met goed vertrouwen en goede intenties mee aan het in gang zetten van goede ontwikkelingen. Dat vraagt om onderling vertrouwen en leren van elkaar. Het vraagt ook om lef en moed, en om begrip en respect voor elkaars standpunten. We scheppen met elkaar de ruimte voor de mens, het landschap, de ondernemer.

Tot slot willen we benadrukken dat het landschap ook ruimte nodig heeft om in perspectief te ontwikkelen. Daarbij zijn gezamenlijke keuzes nodig om de ontwikkeling van het landschap te borgen en initiatieven voor verbetering ruimte te geven en belonen.

Waarde 2: Zorgdragen voor onze omgeving

De inwoners van de Regio Foodvalley staan niet los van hun natuurlijk omgeving en het landschap, maar zijn er onderdeel van. Zonder natuur is er geen leven mogelijk. Daarbij zorgt een gezonde natuur, de lokale gemeenschap en een vitaal landschap voor de inwoners voor gezond voedsel, voor energie, rust en ontspanning.

Als we weten hoe we ons verhouden tot onze omgeving, dan weten we wat ons te doen staat: we gaan uit van onze relatie met de natuurlijke omgeving, en de relaties binnen natuurlijke systemen. Dat kunnen we op verschillende manieren doen.

Dat kan door minder in functies en begrenzingen te denken, en te kijken vanuit onderlinge relaties en verbanden die niet stil staan maar altijd in ontwikkeling zijn. Om de veerkracht van de natuurlijke omgeving te herstellen en in balans te houden is meer evenwicht nodig. Hiervoor is het nodig om de natuurlijke processen te versterken, in een variëteit aan landbouw (gangbaar, biologisch, natuurinclusief, multifunctioneel et cetera) en in de identiteit van het karakter van de dorpen en stedelijke profilering. Zo kunnen we bijdragen aan de omgeving voor onze toekomstige generaties.

Waarde 3: Oplossingen bouwen met respect voor verleden en heden

De vraagstukken van deze tijd vragen om een brede blik en lange adem. Maatregelen die de korte termijn overstijgen, en oplossingen die recht doen aan verleden én toekomst. We bouwen voort op wat er in eeuwen is ontwikkeld. En dat wat we gestart zijn en ten goede komt aan de gewenste ontwikkelingen, zetten we door. We zorgen dat we in verbinding blijven met ons verleden, door elkaars blik op de geschiedenis te delen, daarvan te leren en te respecteren.

We durven ver vooruit te kijken, 2040 en waar nodig en behulpzaam daar voorbij. We hebben oog voor effecten op lange termijn en laten deze zwaar meewegen in de keuzes die we maken. Want we willen dat de generaties na ons hier ook gezond en plezierig kunnen leven.

Zo gaan we met respect voor ons verleden de uitdagingen van deze tijd aan met openheid en nieuwsgierigheid naar de toekomst.

7.DOELEN RUIMTELIJK IN BEELD – BIJ H3

Isometriën - conceptuele 3D weergaven van het landschap

De doelen worden komende tijd en in samenwerking met gebiedspartijen en overheden ruimtelijk gemaakt. De plek staat daarin centraal, met haar eigen historie, fysieke kenmerken, huidig gebruik en ontwikkelmogelijkheden. Kennis over de landschappen zit zowel bij de overheden als de huidige gebruikers. In dit hoofdstuk, dat hoort bij hoofdstuk 3 (deel A), wordt een eerste verkenning getoond hoe landschappen er in de toekomst uit kunnen komen te zijn. In de isometriën zijn de doelen gerangschikt naar type landschappen en type gebruik. Deze ordening is niet automatisch in vlekken op de kaart te zetten. Enerzijds omdat er meerdere typen gebruik in een gebied kunnen zitten, maar ook omdat we in dit document ‘enkel’ de doelen voor het landelijk gebied noemen. In gebiedsprocessen wordt er gewerkt aan plannen voor systeemherstel op verschillende schaalniveaus en verschillende tijdspaden en worden doelen voor energie en gebiedsontwikkeling mee afgewogen. De isometriën, die hier worden getoond, zijn hiervoor een middel om het onderzoek en gesprek te voeren. Hierbij moet de relatie tussen praktijk en beleid goed worden onderzocht. Het verzachten van grenzen tussen ruimtelijk of beleidsmatig aangewezen gebieden helpt in het bedenken van oplossingen.

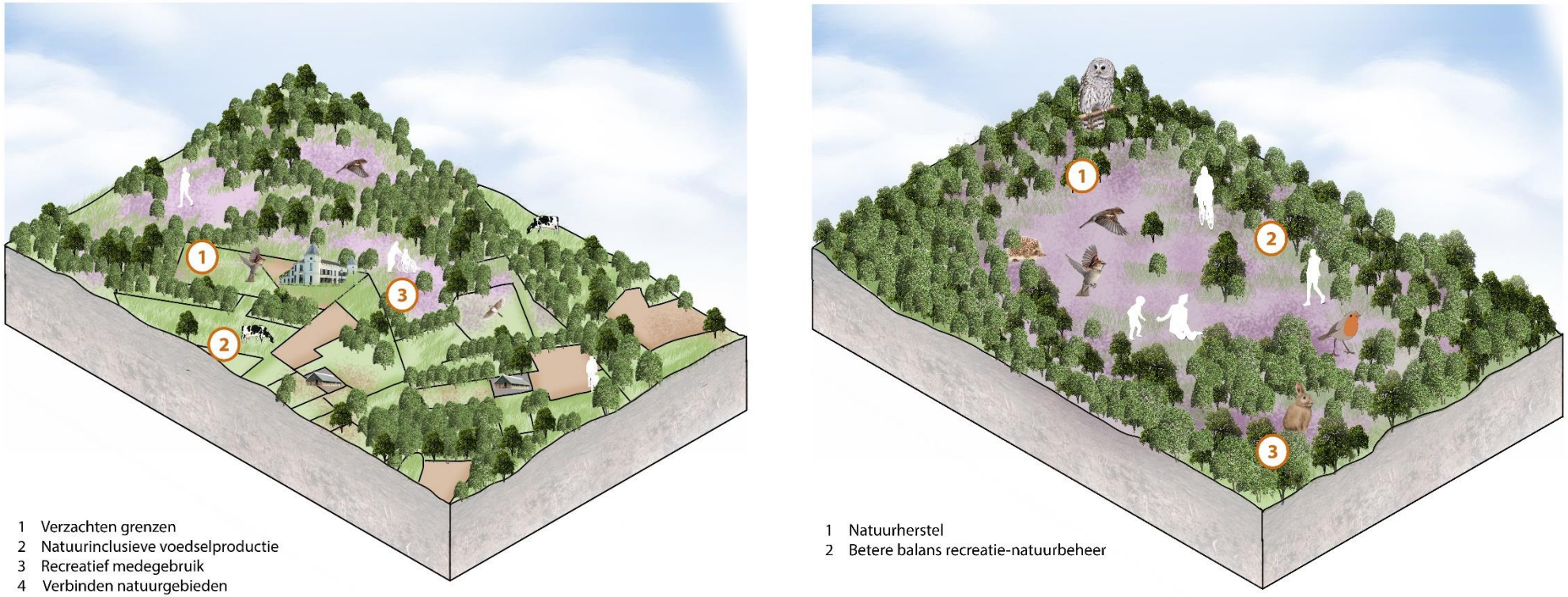

Figuur 21: Landgoederenzone en N2000 landschap

- In de **landgoederen**(zone) vragen de doelen om versterking van de combinatie van natuurinclusieve voedselproductie, natuur(beheer) en recreatief medegebruik.
- In **N2000** gebieden vragen de doelen om een betere balans (minder druk) tussen recreatie en natuurbeheer en ontwikkeling.

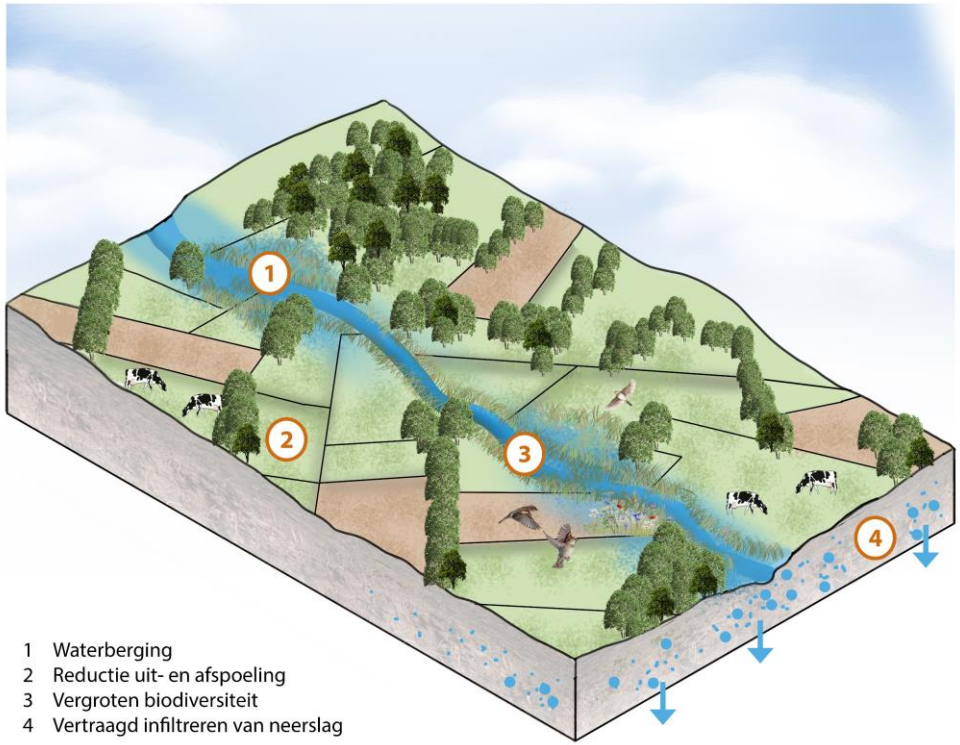

1 Waterberging
2 Reductie uit- en afspoeling
3 Vergroten biodiversiteit
4 Vertraagd infiltreren van neerslag

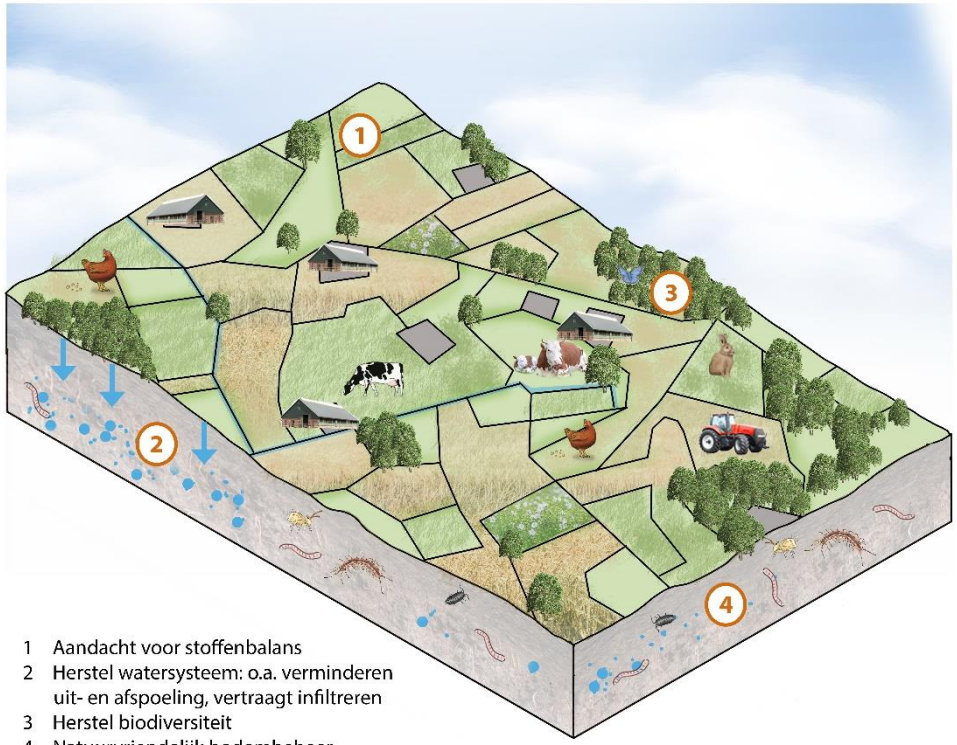

1 Aandacht voor stoffenbalans
2 Herstel watersysteem: o.a. verminderen uit- en afspoeling, vertraagt infiltreren
3 Herstel biodiversiteit
4 Natuurvriendelijk bodembeheer

Figuur 22: Beken landschap en Landbouwgebieden

- Rondom de **beken** vragen de doelen om reductie van uitspoeling en vergroten van de biodiversiteit in en rond het water. Ook vraagt dit deelgebied meer ruimte voor waterberging en het vertraagd laten infiltreren van neerslag.
- In (grondgebonden) **landbouwgebieden** vragen de doelen om natuurvriendelijk bodembeheer, versterking en herstel van landschap, biodiversiteit en watersysteem en vermindering van verliezen (stoffenbalans).

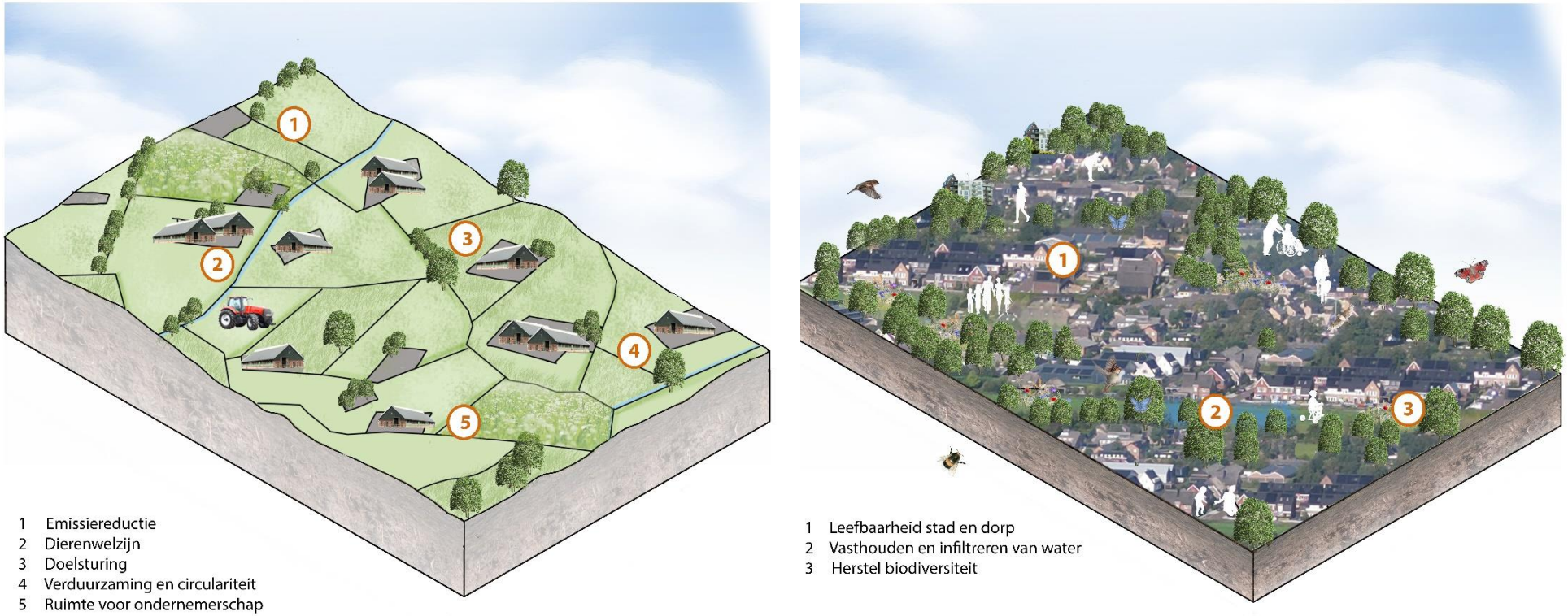

Figuur 23: Gebouwgebonden landbouw en stedelijk gebied

- In gebieden met veel **gebouwgebonden landbouw** vragen de doelen om emissiereductie, verduurzaming, aandacht voor dierenwelzijn met ruimte voor ondernemerschap. Door inzet van technische en managementmaatregelen in stallen komen bedrijven binnen de grenzen van de milieugebruiksruimte (duurzaam intensiveren) en blijft er ruimte voor schaalvergroting.
- In de **dorpen en stedelijk gebied** vragen de doelen om vasthouden en infiltreren van water, herstel biodiversiteit, vermindering drinkwatergebruik en bijdragen aan de (nutriënten)kringloop. Ook het beschikbaar maken van lokaal geproduceerd voedsel draagt bij aan de doelen; verdienen en waarderen van lokaal voedsel en in balans brengen van het natuurlijk systeem

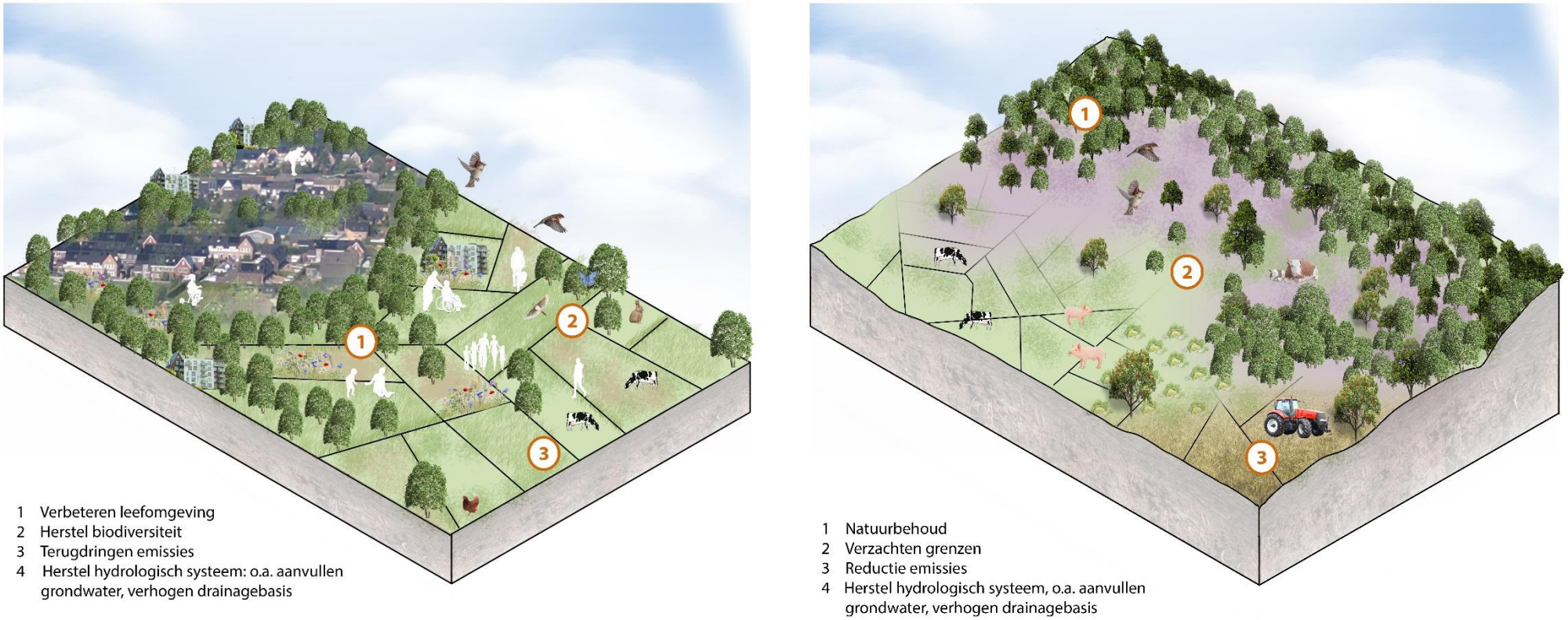

Figuur 24: Landschap aansluiten aan stedelijk gebied en Landschap aansluitend aan N2000 gebieden

- Rondom **dorpen en steden** vragen de doelen om het verbeteren van de leefomgeving voor mens, flora en fauna door het terugdringen van emissies (schone lucht) en versterking en herstel van landschap en biodiversiteit, verbinding tussen stad en land en piek-waterberging.
- Rondom **N2000** gebieden vragen de doelen om extra ruimte voor natuurherstel. Het verzachten van harde grenzen tussen bijvoorbeeld natuur en voedselproductie en reductie van emissies.

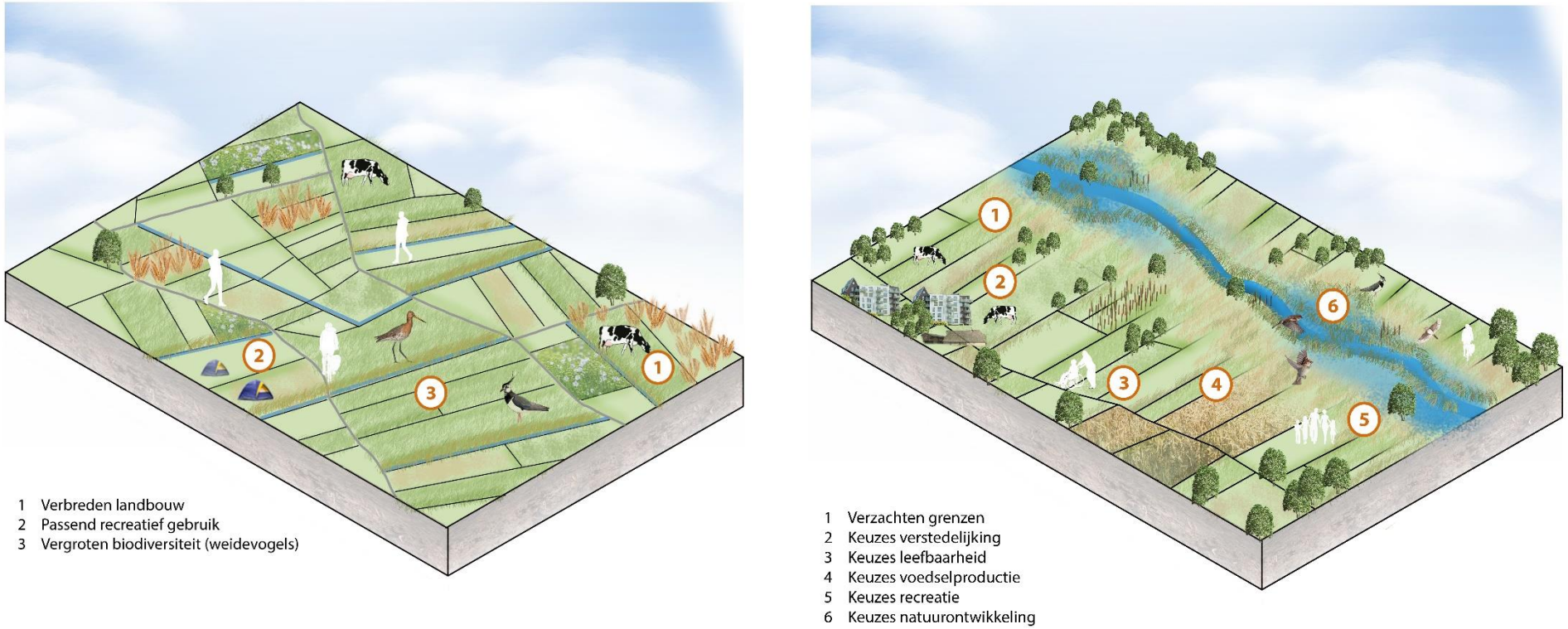

Figuur 25: Polderlandschap en (gebiedsproces) Binnenveld

- In de **Nijkerkse Polder/Arkemheen** vragen de doelen om herstel van biodiversiteit (weidevogels) en vergroten van recreatief medegebruik (al dan niet rondom/buiten het N2000 gebied). De doelen op het gebied van natuurherstel vragen hier om de doorontwikkeling van natuurinclusieve voedselproductie en verbreding van de landbouw via andere verdienmodellen.
- In het **Binnenveld** vragen de doelen om het verzachten van grenzen en het maken van keuzes op het gebied van leefbaarheid, voedselproductie, recreatie, verstedelijking en natuurontwikkeling.

8.LANGE TERMIJN STUDIES – BIJ H3

Om een systeemverandering op lange termijn te kunnen ontwikkelen, hebben we nu lange termijn visies nodig. Daarbij hebben we onze waarden opnieuw tegen het licht te houden; rechtvaardigheid, eerlijke prijs, verdelen van de lasten.

"By changing our food environment, healthy and sustainable food has been made appealing, normal and easy." – WUR: re-rooting the Dutch Foodsystem."

Wereldwijd moeten we toe naar een landbouw- en voedselsysteem dat rechtvaardig is en opereert binnen de planetaire grenzen. Het hebben van een langetermijnvisie is daarbij essentieel, mede door de groeiende wereldbevolking die duurzaam gevoed moet worden. Wij kunnen hieraan bijdragen dankzij goed ondernemerschap, gunstige natuurlijke omstandigheden en logistieke voordelen. Het bestaande landbouwsysteem in Nederland stuit echter op beperkingen, bijvoorbeeld op het gebied van economie, landbouwkunde, ecologie, en maatschappij. Niet alleen in Regio Foodvalley, maar in heel Nederland, is een sterke behoefte aan een langetermijnperspectief. Hieronder vind je daarom korte samenvattingen van een aantal studies uit de regio die hier onderzoek naar hebben gedaan, en waaruit we inspiratie willen halen voor toekomstige besluitvorming in onze regio. Het gaat om de rapporten:

- Re-rooting the Dutch food system – from more to better (de Boer, 2020 – WUR rapport)
- WUR-perspectieven op landbouw, voedsel en natuur (Bos et al., 2023 – WUR rapport)
- Een natuurlijkere toekomst voor Nederland in 2120 (Baptist et al., 2019 – WUR rapport)
- Next Economy & impact op bedrijven en ruimte in Regio Foodvalley (Savelberg, 2023)
- (Een watergestuurde regio. Vallei en Veluwe in 2120: *NB: Deze visie is 4 december opgeleverd en wordt in een volgende versie geïntegreerd, de kaart is al wel vast weergegeven.*)

Re-rooting the Dutch Foodsystem[35]

Dit artikel gaat over de visie van het herstructureren van het Nederlandse voedselsysteem, waarbij de focus verschuift van kwantiteit naar kwaliteit. Het benadrukt de noodzaak om duurzamere, gezondere en veerkrachtigere voedselsystemen te ontwikkelen. Hierbij worden verschillende aspecten besproken, zoals de rol van de landbouwsector, de noodzaak van een circulaire economie, de goede relatie tussen steden en het platteland, duurzaam waterbeheer, het belang van gezonde voeding en het betrekken van een grote verscheidenheid aan belanghebbenden bij deze transitie. Het doel is om een voedselsysteem te creëren dat niet alleen voldoende voedsel produceert, maar ook rekening houdt met milieueffecten, dierenwelzijn, volksgezondheid en sociale rechtvaardigheid. Het artikel benadrukt dat deze veranderingen niet alleen van boeren en producenten afhangen, maar ook betrokkenheid vereisen van consumenten, overheden,

Een regeneratief en gezond voedselsysteem in 2120

In het nieuwe systeem wordt gezond voedsel voor iedereen geproduceerd, met respect voor onze planeet en alle mensen en dieren die er leven. Plantaardig en gezond voedsel is aantrekkelijk, makkelijk toegankelijk en een fors groter aandeel van het menu. Economische welvaart wordt gemeten aan de hand van het Bruto Maatschappelijk Product.

[35] Re-rooting the Dutch food system – from more to better - WUR

onderzoekers en andere belanghebbenden. Een fundamentele verandering in het voedselsysteem is nodig om de uitdagingen van klimaatverandering, milieu-impact en gezondheidsproblemen aan te pakken. Er is daarom een noodzaak van een duurzame en kwalitatieve verandering van het Nederlandse voedselsysteem, waarbij verschillende aspecten van landbouw, stedelijke gebieden, waterbeheer, kustgebieden, mariene ecosystemen en de rol van consumenten worden belicht. Voor meer informatie, zie afbeelding 26 en het volledige artikel.

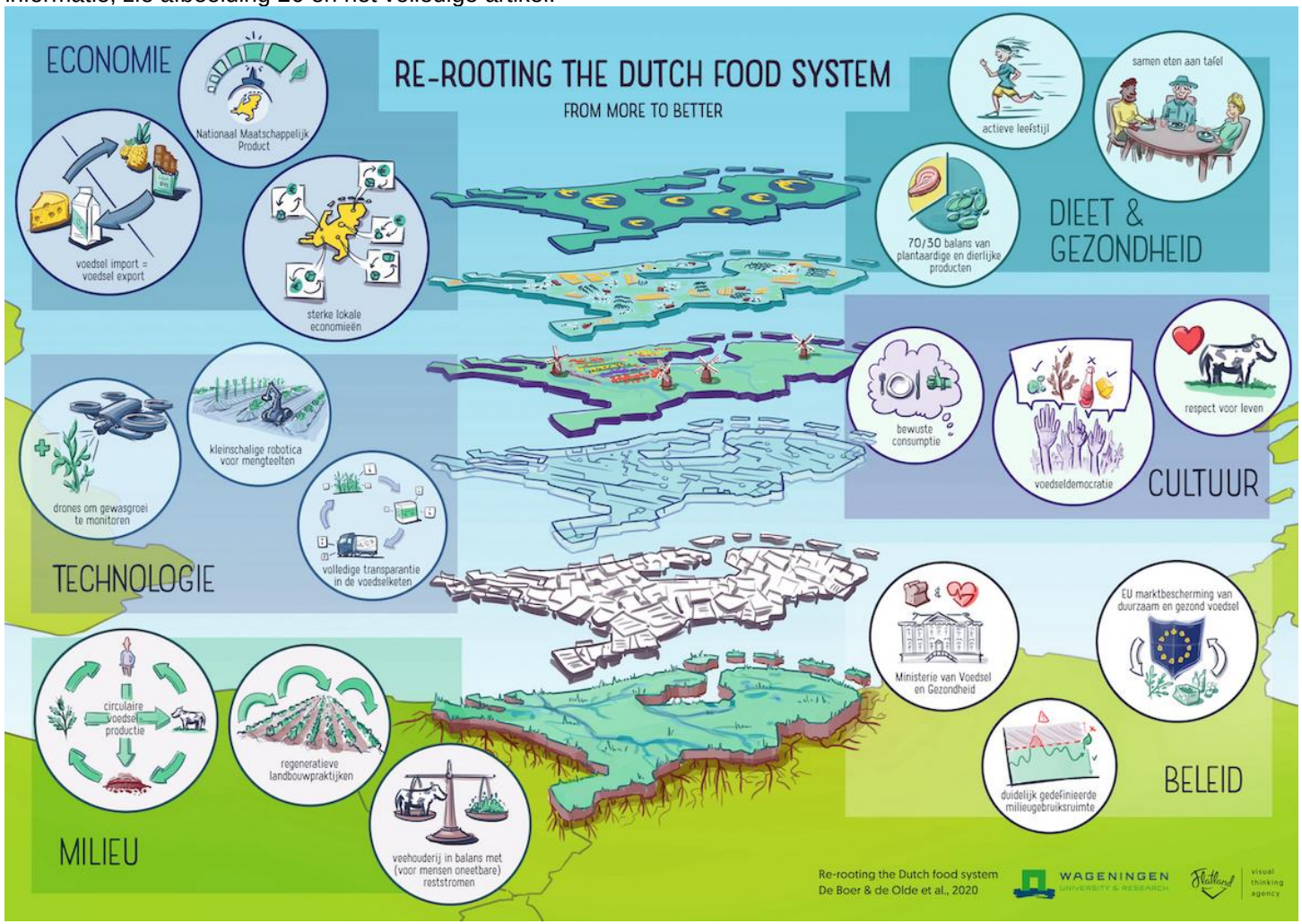

Figuur 26: de visie van het herstructureren van het Nederlandse voedselsysteem, waarbij de focus verschuift van kwantiteit naar kwaliteit

WUR-perspectieven op landbouw, voedsel en natuur[36]

Een team onderzoekers van de WUR heeft zes dilemma's geïdentificeerd op basis van diverse studies, die bepalend zijn voor de toekomst van landbouw, voedsel en natuur in Nederland. Het doel is om bij te dragen aan het maatschappelijke debat en dit in een breder perspectief te plaatsen. Vanuit een breder perspectief en op de langere termijn zijn zes dilemma's naar voren gekomen die volgens de onderzoekers onderwerp van het maatschappelijke en politieke debat zouden moeten zijn, namelijk:

1. Wat wordt de Nederlandse bijdrage aan de wereldvoedselvoorziening?
2. Wat is de functie van de dierhouderij in Nederland?
3. Wat is de morele positie van dieren in onze voedselvoorziening, en welke rechten kennen we dieren toe?
4. Hoeveel van de toekomstige klimaat- en natuurdoelen willen we binnen Nederland halen?
5. Moeten landbouw en natuur gescheiden of verweven worden?
6. Hoe sturen we op consumentengedrag?

Deze dilemma's zijn onderling verbonden en keuzes op het ene gebied kunnen invloed hebben op andere dilemma's. Nederland heeft al internationale afspraken gemaakt over biodiversiteit en klimaat, maar binnen die kaders moet de regering keuzes maken over de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw. Op basis van de analyse van de onderzoekers worden enkele ontwikkelingen verwacht:

1. Nederland kan een grote bijdrage leveren aan de wereldvoedselvoorziening door te focussen op uitgangsmaterialen, technologie en kennis, in plaats van alleen productievolumes.
2. De dierhouderij moet zich meer richten op het benutten van niet-humaan consumeerbare grondstoffen en reststromen, om minder afhankelijk te zijn van de import van veevoer.
3. Er is behoefte aan actieve sturing op het consumptiepatroon naar een plantaardiger, gezonder en minder vervuilend dieet.
4. Herstel van de bestaande natuur in Nederland is zowel internationaal verplicht als in het belang van Nederland en de landbouw.
5. Er moet een keuze gemaakt worden over de verhouding tussen landbouw en natuur, waarbij zowel scheiding als verweving van grondgebonden functies mogelijkheden zijn.

Zie afbeelding 27 voor de verbinding tussen de verschillende dilemma’s.

[36] WUR-perspectieven op landbouw, voedsel en natuur — Research@WUR

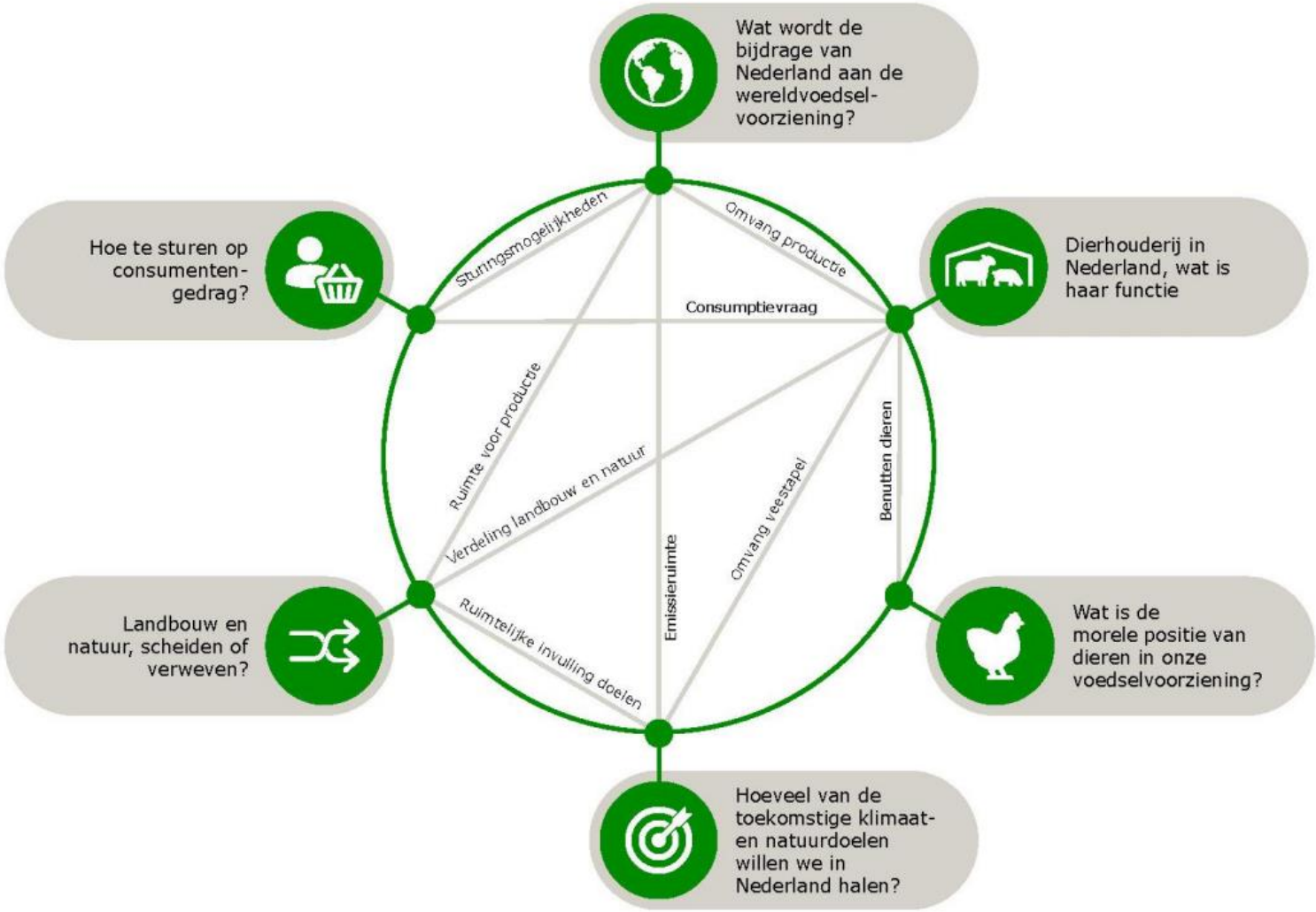

Figuur 27: Verbinding tussen de verschillende dilemma's (WUR)

Een natuurlijkere toekomst voor Nederland in 2120[37]

Wageningen University & Research heeft een toekomstvisie uitgewerkt voor Nederland in 2120. Hoe kan Nederland er over een eeuw uitzien, hoe groeit en bloeit ons land dan? Op welke ontwikkelingen kunnen we de komende tien decennia inspelen om extreme situaties en groeiende onzekerheden te vermijden of te weerstaan? Welke opgaven liggen er, welke transities moeten we daarvoor doormaken en welke oplossingen zijn er?

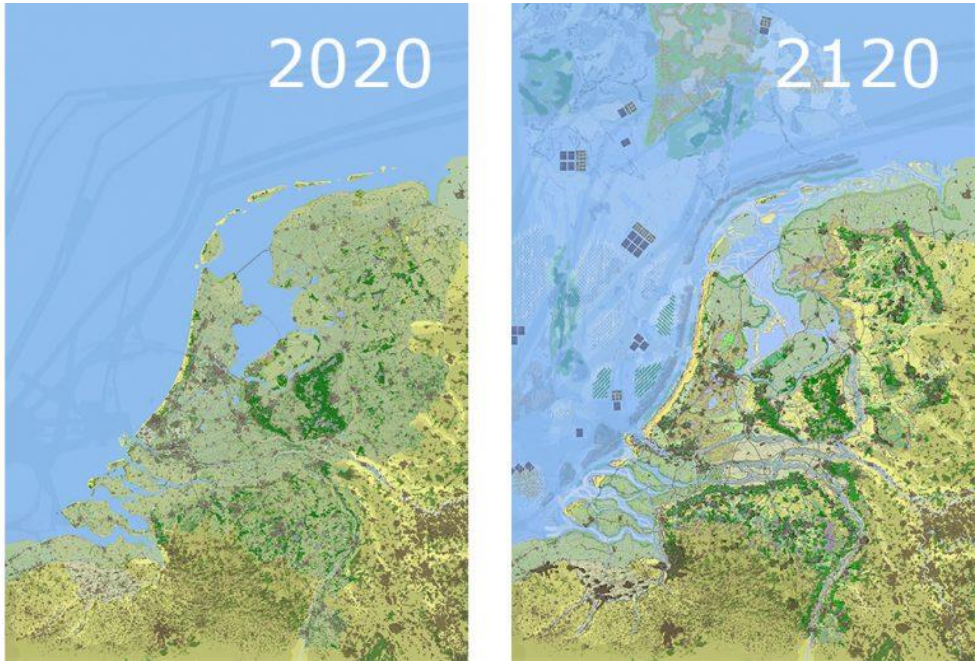

Figuur 28: Als we onze toekomstvisie volgens deze principes uitwerken, hoe ziet Nederland er in 2120 dan uit? Een scenarioschets.

Deze toekomstvisie voor het Nederland van 2120 werkt kansen uit voor de economie, biodiversiteit en leefbaarheid van ons land. Het is een nieuw verhaal voor Nederland met een hoofdrol voor de natuur en natuurlijke processen. Het ontvouwt zich rondom de thema's waterbeheer, energie, landbouw, circulaire economie, verstedelijking en biodiversiteit. Door de ontwikkelingen op deze gebieden integraal te benaderen en te analyseren, kunnen we toewerken naar groene, natuurinclusieve oplossingen.

Nederland staat voor grote veranderopgaven. Door klimaatverandering gaat de ruimtelijke inrichting in ons land steeds meer knellen. We worden geconfronteerd met wateroverlast door extreme regenbuien, droogte en warmtestress door hittegolven, en een daling van veenbodems. De zeespiegelstijging vergroot het risico op overstromingen en opwellend water en leidt tot toenemende verzilting van het kustgebied. De infrastructuur die ons land hiertegen beschermt vereist dringende aanpassingen. Tegelijkertijd moet er meer ruimte komen voor alternatieve energiewinning en is de noodzaak voor duurzame huisvesting groot. Herstel van de biodiversiteit in Nederland vergt een drastische ingreep in de intensieve landbouw, een nieuw perspectief op verstedelijking en ruimtelijke inrichting, en een slimmer, efficiënter en duurzamer gebruik van water.

De veranderopgaven in Nederland moeten slim gecombineerd worden. De keuzes die worden gemaakt voor het toekomstbeeld voor 2120 zijn daarom gebaseerd op vijf principes die elkaar versterken, namelijk:

1. Het natuurlijk systeem aan de basis
2. Het optimaal benutten van water
3. Een natuurinclusieve samenleving
4. Een circulaire economie
5. Een meebewegende (adaptieve) ruimtelijke inrichting

[37] Nederland in 2120 - WUR

Next Economy & impact op bedrijven en ruimte in Regio Foodvalley (StudioSavelberg)

De ideeën en inzichten over toekomstig krachtige ecosystemen in dit rapport kunnen perspectief bieden aan het (agrarisch) ondernemerschap in het landelijk gebied, gunstige voorwaarden creëren voor duurzame landbouwpraktijken, en innovatie in de agrarische sector. Een ecosysteem op economisch gebied beschrijft de context waarin veel verschillende organisaties met elkaar samenwerken en concurreren. Het kan daarmee bijdragen aan behoud en ontwikkeling van (nieuwe) werkgelegenheid en toegevoegde waarde van een toekomstbestendig Agrocomplex. Bij het opstellen van het rapport over de Next Economy is voor zover mogelijk op dit abstractieniveau nadrukkelijk uitgegaan van het bevorderen van een duurzame en vitale landelijke omgeving, waarbij rekening wordt gehouden met de belangen van landbouw, natuur, landschap, recreatie en leefbaarheid.

Next Economy en toekomstvisie

Het begrip "Next Economy" is een veelomvattend concept dat niet scherp is afgebakend en geen heldere of eenduidige definitie kent. Over het algemeen zijn de geïnterviewden het erover eens dat er ten minste zes belangrijke thema's zijn die onder dit begrip vallen, namelijk: digitalisering, dataficering en AI, robotisering, circulariteit, energie(transitie), en milieu en klimaat. De centrale vraag is hoe de Next Economy de economie van de regio Food Valley zal beïnvloeden en wat dit betekent voor de toekomstige ruimtebehoefte van bedrijven en kennisinstellingen. Dit kwalitatieve onderzoek beoogt een eerste inzicht te bieden in de antwoorden op deze vraag en dient als aanzet tot en agenda voor verder sectoraal onderzoek.

Belangrijke vragen die opkomen zijn: Welke ecosystemen bieden kansen? Waar ontstaat ruimte? Deze vragen zijn van cruciaal belang voor ruimtelijk beleid en economie met een vooruitblik van 10 tot 20 jaar. Gezien de langere doorlooptijden van ruimtelijke ordening en projectontwikkeling is het noodzakelijk om nu al na te denken over deze kwesties.

Langzaam wordt duidelijk hoeveel agrarische bedrijven in de Regio Foodvalley mogelijk zullen verplaatsen, transformeren naar een milieuvriendelijker productiemodel, of stoppen. Er bestaat een kans om - ook vanuit een economisch perspectief - constructieve gesprekken te voeren met kleine clusters van boeren wiens percelen aan elkaar grenzen. Door ideeën aan te dragen vanuit de overheid maar het initiatief en de regie bij de grondeigenaren te leggen, kan de huidige sfeer van onzekerheid en wantrouwen mogelijk veranderen in iets constructiefs. Inspireren en verbinden is daarbij essentieel.

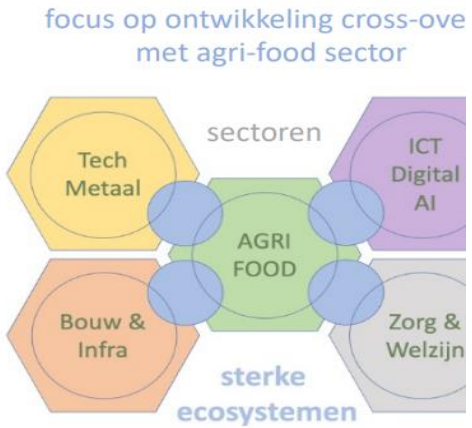

Figuur 29: sectoren

Sterke sectoren in Regio Foodvalley

Naast de dominant aanwezige agrifood sector zijn er in de regio nog vier andere sectoren die zich krachtig en veelbelovend manifesteren in het kader van Next Economy-aspecten en groei. Deze sectoren zijn de tech- en metaalsector, de bouw- en infrastructuursector, de ICT-sector, en de zorgsector. Deze vijf sectoren worden aangevuld met de sectoren toerisme en logistiek. Alle genoemde sectoren vertonen autonome economische groei en hebben het potentieel om duurzaam bij te dragen aan banengroei en brede welvaart in de komende decennia. Vanwege de beperkte ruimte is het echter noodzakelijk om prioriteiten te stellen.

Zoals eerder beschreven, zouden met name kansrijke ecosystemen die op een duurzame en langdurige wijze kunnen bijdragen aan de economie en brede welvaart gestimuleerd moeten worden. Met name de cross-overs in de grensvlakken tussen Tech/Metaal, Bouw/Infra, ICT/Digi, Zorg& Welzijn en de Agri-Food Sector zijn dan interessant.
Het lijkt logisch om de focus te leggen op de ontwikkeling van ecosystemen op het grensvlak van deze vier sterke sectoren met de agri-food sector. De Economic Board merkt hierbij op dat de (primaire) agri-food sector voldoende kritische massa moet behouden in de komende decennia.

Ruimtelijke kansen en zoekgebieden ecosystemen
In afwachting van vervolgonderzoek, zijn al eerste zoekgebieden in kaart gebracht voor de ecosystemen waarvan duidelijk lijkt te zijn dat ze kansrijk zijn of gaan worden. In de regio rond Nijkerk wordt bijvoorbeeld het Smart Food Production Cluster in kaart gebracht, bestaande uit 19 bedrijven verenigd in de Food Academy Nijkerk (FAN) met duidelijke ambities. In de omgeving van Barneveld liggen mogelijkheden voor de ontwikkeling van een nieuw en belangrijk duurzaamheidscluster, gericht op onderzoek (testbeds) en productie van nieuwe eiwitten, hernieuwbare energie en circulaire landbouw. Voor Ede en Veenendaal worden kansen verkend voor de groei van ecosystemen die zich bezighouden met Urban Food Production, waarbij ICT, digitalisering en AI van cruciaal belang zijn. Het Sciencepark kan niet alleen langs de kennisas (Wageningen-Ede WFC) uitbreiden, maar ook een westelijke tegenhanger krijgen tussen Rhenen en Veenendaal.

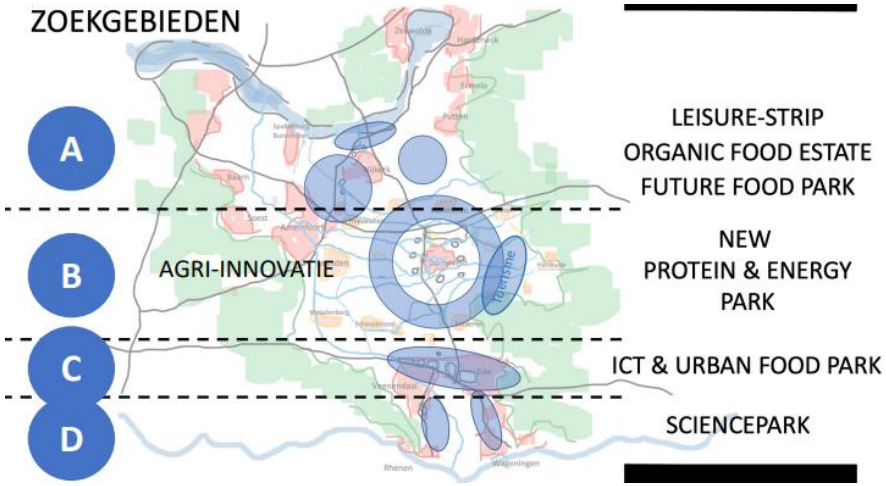

Figuur 30: ruimtelijke kansen voor ecosystemen

Kansen voor doorontwikkeling toerisme
Er bestaat mogelijkheid tot diversificatie, met name in de vorm van water- en zakelijk toerisme, en kwaliteitsverbetering in de toerismesector. Het aantrekkelijker maken van de regio kan worden gerealiseerd door een nieuwe route te ontwikkelen langs, eveneens op te richten, XXL-kunstwerken in het groen. Deze ‘Land-Art kunstwerken’ hebben het potentieel om daadwerkelijk een verbindende rol te spelen tussen verschillende steden en dorpen in de regio, evenals tussen toekomstige parken binnen een innovatief landschap. Om de diversiteit in het toerisme, dat momenteel voornamelijk gericht is op natuurwandelingen met bijbehorende voorzieningen op vakantieparken, te vergroten, zouden enkele hoogwaardige en duurzame attracties kunnen worden toegevoegd. Hierbij dient rekening te worden gehouden met bereikbaarheid en de impact op de omgeving.

Algemene bevindingen
Afbeelding 31 geeft de conclusies en aanbevelingen uit het rapport weer.

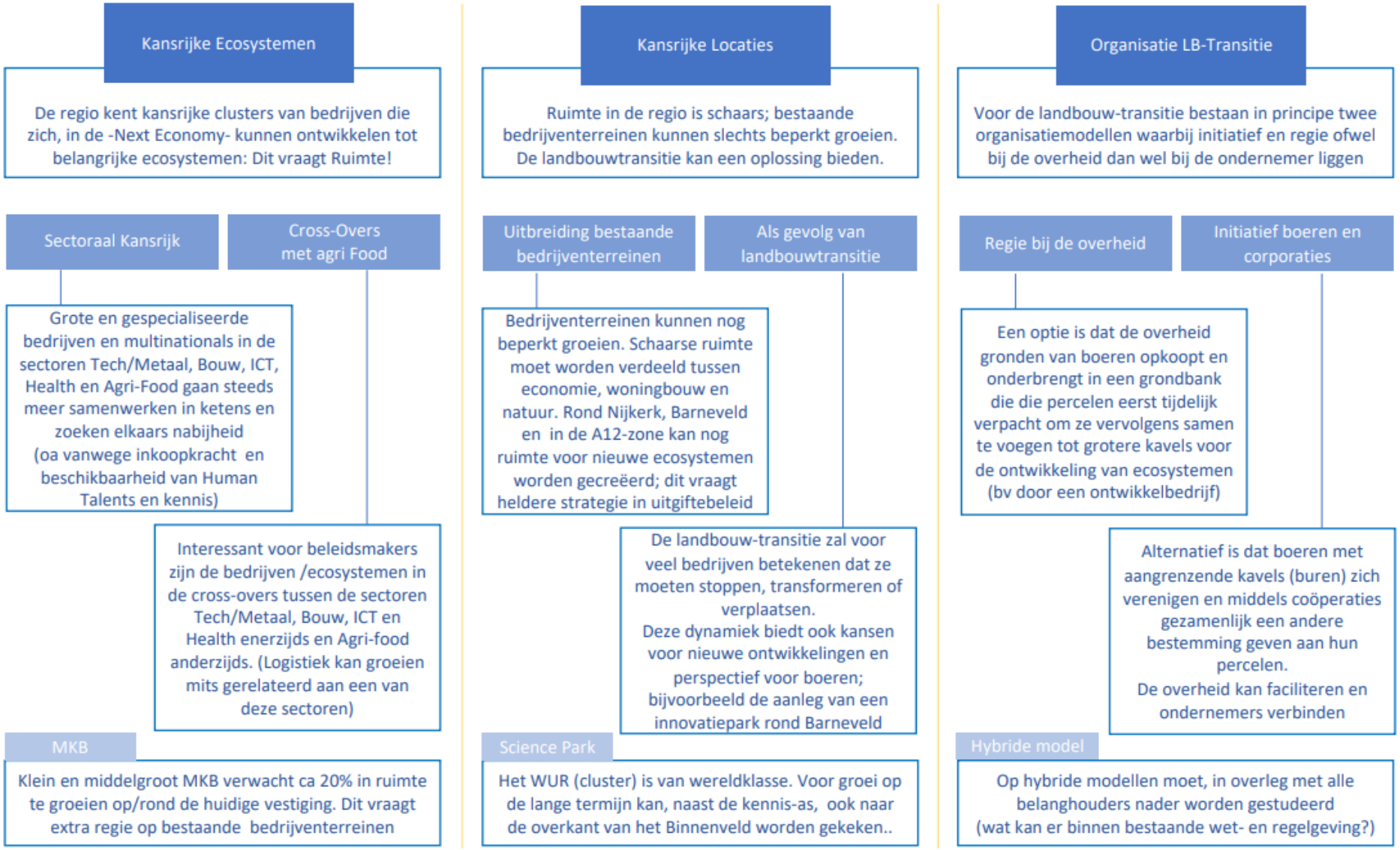

Figuur 31: Aanbevelingen (Savelberg, 2023)

Een watergestuurde regio. Vallei en Veluwe in 2120

In navolging van de kaart van NL2120 heeft WUR een toekomstvisie uitgewerkt voor het werkgebied van Vallei en Veluwe. Wageningen University & Research (WUR) presenteerde in 2020 een toekomstvisie voor Nederland over honderd jaar, die diende als inspiratie voor het initiatief Vallei en Veluwe Klimaatbestendig. Dit project richt zich op de regio Vallei en Veluwe en onderzoekt hoe het gebied er rond 2120 uit zou kunnen zien als het bodem- en watersysteem centraal staat.
De regio Vallei en Veluwe kenmerkt zich door hoogteverschillen en diversiteit in bodem en ondergrond. Er zijn vijf onderscheidende gebieden: Veluwe, Utrechtse Heuvelrug, Gelderse Vallei, Randmeerzone en IJsselvallei. Het (grond)watersysteem verbindt deze gebieden zowel ondergronds als bovengronds. Ingrepen in dit systeem in de omringende gebieden, hebben lokaal effect.
Dit natuurlijk water- en bodemsysteem vormt de basis voor de visie. We stellen ons de vraag: wat is nodig om dit systeem in de toekomst goed te laten functioneren? Hoe zorgen we ervoor dat er voldoende grondwater van goede kwaliteit is? Welke plekken zijn geschikt voor natuur en grondgebonden landbouw? Etc.
Met dat als uitgangspunt, kijken we naar belangrijke functies als wonen, werken en mobiliteit. Zij krijgen daarin een nieuwe of andere plek dan we de afgelopen 100 jaar hebben gekozen. Het mooie is dat dan elke streek weer herkenbaar wordt, met zijn eigen specifieke kenmerken; het krijgt zijn identiteit terug.

De volgende vergezichten spelen in de visie een doorslaggevende rol:
1. De stuwwallen herbergen een drinkwaterreserve van nationale betekenis
2. Beken, rivieren en meren krijgen de ruimte
3. Een veel groter en weidser natuurgebied
4. Landbouw draagt bij aan de circulaire grondstoffeneconomie
5. Steden breiden zich uit
6. Nederland heeft eigen Costa’s del Sol
7. Lokale, regionale, nationale en Europese bereikbaarheid op maat

Voor de Gelderse Vallei wordt een toekomstbeeld geschetst waarin het gebied natter en gevarieerder is geworden door een natuurlijke waterhuishouding. Landbouw past zich aan het verhoogde waterpeil aan en levert producten en diensten aan nabijgelegen steden. Het landschap wordt onderhouden door grazers en biedt ruimte aan vezelgewassen, groenteteelt en natuurgebieden. Geluidloos, heel snel en bijna zwevend boven het maaiveld kom je in de trein of zelfsturende auto aan op je werk langs de Food-Alley. Op deze as van zuid naar noord in de Gelderse Vallei, werken duizenden mensen aan het bedenken, testen én toepassen van steeds nieuwe, betere en efficiëntere productie van voedsel.
De visie stimuleert een discussie over langetermijnplanning en beoogt inspiratie te bieden voor omgevingsvisies en ruimtelijke plannen. De gemeenschap wordt aangemoedigd om deel te nemen aan de dialoog en reacties achter te laten op www.klimaatvalleienveluwe.nl.

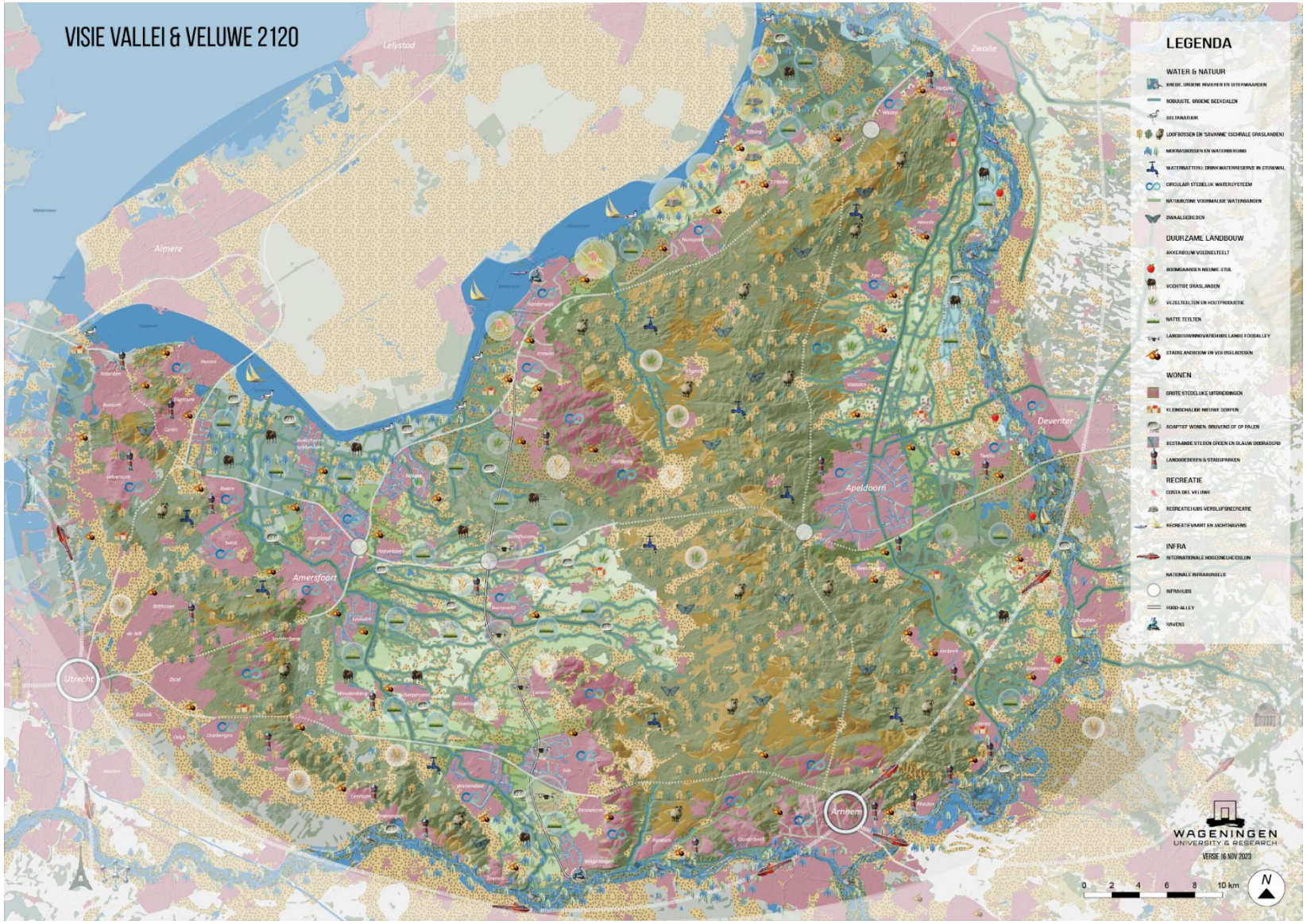

Figuur 32: Visie Vallei en Veluwe, 2120 (WUR)

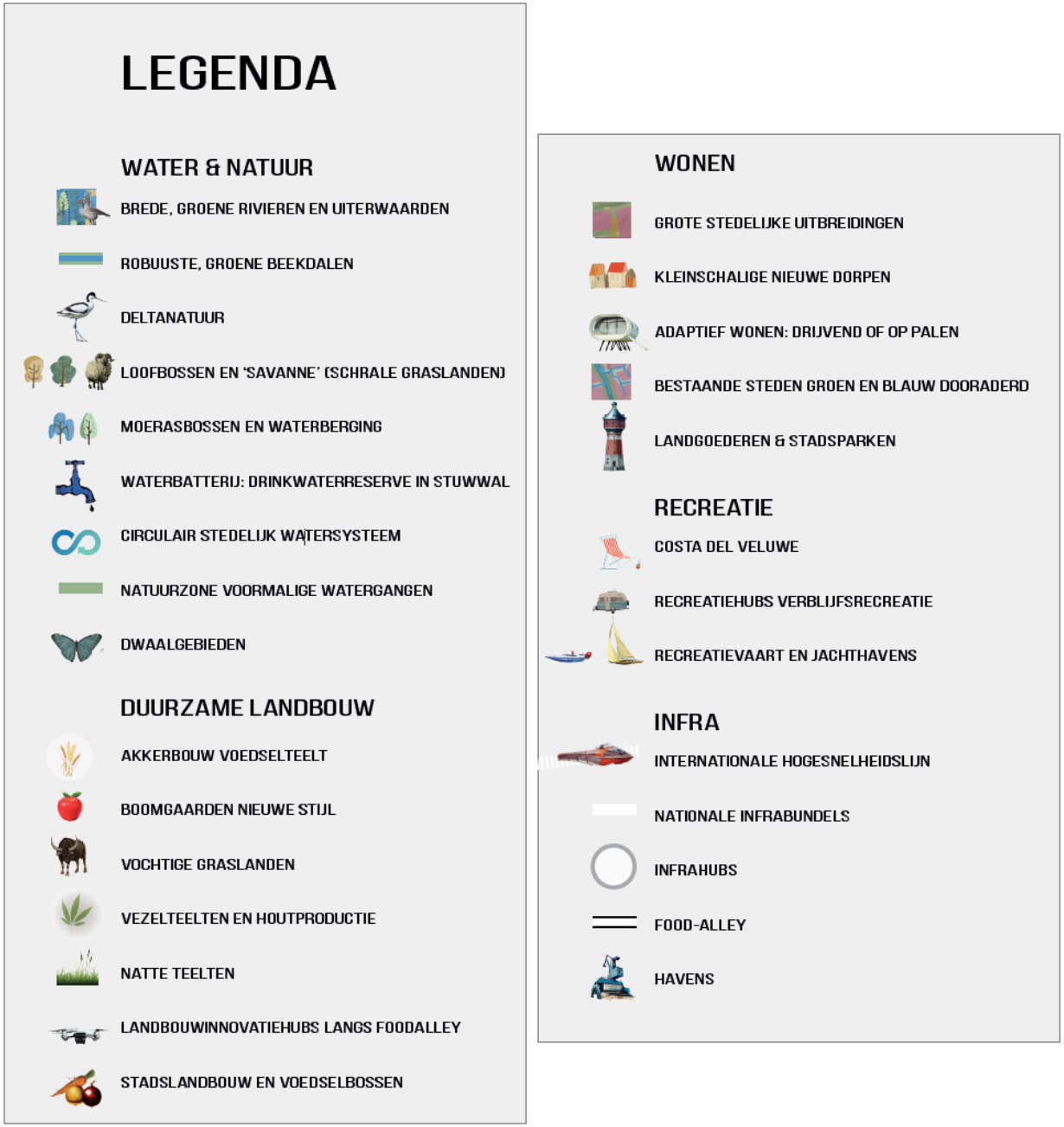

Figuur 33: Uitvergrote legenda van figuur 32

9. UITVOERINGSSTRATEGIE - BIJ H4

Wat staat er in deel A en wat staat hier

Er zijn diverse strategieën denkbaar om met de transitie van het landelijk gebied om te gaan. Hieronder benoemen we twee lijnen. Uiteindelijk zal de oplossing niet alleen op één van deze uitersten liggen, maar een combinatie daarvan zijn. Deze verdeling helpt om het overzicht te krijgen:

- We kunnen als regio wachten op wat er vanuit de landelijke en provinciale politiek op ons afkomt en pas in beweging komen als het niet anders kan óf we kunnen proactief ons bod op tafel leggen en al aan de slag gaan om te laten zien hoe het regionaal kan worden aangepakt.
- We kunnen vanuit gelijkheidsprincipes alle maatregelen zoveel mogelijk generiek over de regio inzetten óf we kunnen gebiedsgericht via gebiedsprocessen en maatwerk de transitie vormgeven.

Hiermee ontstaan 3 mogelijke strategieën: proactief – maatwerk, proactief – generiek en reactief. Alle opties hebben hun voor- en nadelen ofwel kansen en risico's. In paragraaf 4.1 wordt kort toelicht waarom we **kiezen voor proactief gebiedsgericht aan de slag**. Hieronder staat uitgebreider welke overwegingen hierbij zijn meegenomen en zijn de andere 2 strategieën toegelicht. Er zijn ook enkele algemene kansen en dilemma's die in de uitvoeringsstrategie een plek moeten krijgen.

Algemene kansen

- **Innovaties en een plattelandseconomie van de toekomst:** De regio kan een voorstrekkersrol pakken in het ontwikkelen van nieuwe businessmodellen, teelten, ketens, etc. Nabij natuurgebieden liggen kansen voor de landbouw van de toekomst. Met onze kennis- en expertisecentra, proeftuinen en meetnetwerk kunnen we technologische innovaties versneld testen en inzetten.
- **Publiek geld inzetten voor verminderen van toekomstige schade:** In het huidige (economische) systeem wordt veel publiek geld besteed aan het in stand houden van de huidige situatie. Denk aan kosten bij het waterschap voor het oplossen van waterschade en overlast, of EU-landbouwsubsidies waar kleinere boeren minder van kunnen profiteren dan grotere boeren. Dit geld kunnen we ook inzetten om een nieuw systeem te faciliteren en toekomstige schade en kosten te voorkomen. Denk aan middelen voor langjarig natuurinclusieve maatregelen, regionale-voedselketens, een klimaatbestendig bodem- en watersysteem, etc.
- **Aantrekkelijke, klimaatbestendige leefomgeving:** De inzet op herstel van balans in het natuurlijk systeem zal de regio fijner te maken om in te wonen, werken, talent aan te trekken/vast te houden en te leven. Het biedt kansen op een verdienmodel voor boeren en er ontstaan ook nieuwe kansen voor recreatie.
- **Gezondheid en welzijn van mens en dier:** De overgang naar extensievere vormen van veehouderij en het verminderen van de aantallen dieren kan bijdragen aan dierenwelzijn en volksgezondheid. Denk daarbij aan het verminderen van fijnstof en risico's op zoönosen. Dit is voor boeren alleen een optie als daar een agrarisch businessmodel (en daarmee afzetmarkt) voor is.

Algemene dilemma's

- **De puzzel met ruimte**. Bodem en water sturend, robuuste natuur en groenblauwe structuren (bijvoorbeeld het verbreden van beeklopen) en extensivering kosten ruimte. Dit kan ten koste gaan van vruchtbare en goede landbouwgrond. Verweving van functies is daarbij belangrijk. Alleen is ons RO-instrumentarium hier niet op ingericht. Hoe gaan we hiermee om?

- **De ontwikkeling van wereldwijde voedselmarkt is onduidelijk.** Door klimaatverandering verandert de wereldwijde voedselmarkt, het is nog onduidelijk hoe Nederland en de regio zich hier in wil positioneren. In het huidige marktsysteem ligt het aanjagen van de vraag naar duurzaam, lokaal geproduceerd voedsel vooral bij de keten, het Rijk en Europa. De vraag is hoe we regionaal een efficiënte, duurzame voedselproductie ontwikkelen in een globaal marktsysteem wat andere prikkels geeft.
- Er zijn veel **positieve effecten op de lange termijn** te verwachten als we de transitie aangaan en veel negatieve effecten (schade) te verwachten als we de transitie niet aangaan. Hoe wegen we de korte termijn af tegen de lange termijn? Hoe maken we deze langetermijn baten te gelden in kortetermijn besluitvorming en financieringsstromen?

9.1. PROACTIEF INZETTEN MET EEN GEBIEDSGERICHTE AANPAK

Dit is de voorkeursstrategie. We willen niet afwachten wat er vanuit de landelijke en provinciale politiek op ons afkomt maar voorop blijven lopen. Daarbij kent onze regio deelgebieden met verschillende karakteristieken. Daarom kiezen we voor een **proactieve, gebiedsgerichte strategie.** Hierbij zijn de volgende zaken belangrijk:

Gelijkwaardigheid via gebiedsspecifieke oplossingen is eerlijker dan gelijkheid: Het bewustzijn dat niet iedereen hetzelfde uitgangspunt heeft is cruciaal voor het creëren van een eerlijke oplossing. Een aanpak vanuit gelijkwaardigheid in plaats van gelijkheid houdt rekening hiermee. Werken met aandachtsgebieden rond dorpen, natuur en landgoederen zorgt voor meer ruimte van bijvoorbeeld intensieve landbouw in andere delen van de regio.
Het risico hiervan is dat een gebiedsproces een oplossing kan leveren, die volledig gedragen wordt door het gebied en de hoogste maatschappelijke baten oplevert, maar waarin de juridische doelstellingen onvoldoende behaald worden en/of waar regelgeving aan uitvoering in de weg staat. Kunnen we dan nieuwe regelgeving maken en bepleiten om de uitkomsten van het gebiedsproces toch juridisch mogelijk te maken? Of moet het gebiedsproces dan “opnieuw”? Hier moeten vooraf aan het proces al duidelijke afspraken over gemaakt worden.

Maatwerk zorgt voor vertrouwen en beter resultaat: De piekbelastersregeling laat zien dat een “one size fits all” niet voldoende werkt. Keukentafelgesprekken helpen om vertrouwen terug te winnen. Met maatwerk en doelsturing kan een juiste regeling voor iedereen getroffen worden. Er zal daarvoor wel meer capaciteit nodig zijn, terwijl deze al krap is. We zullen moeten kiezen om in specifieke gebieden te starten en de doorlooptijd zal groter worden.

Nieuw beleid zal rekening moeten houden met onduidelijkheid vanuit Rijk, provincies en EU: Onduidelijkheid over wanneer het reduceren van stikstof voldoende is zal voorlopig blijven. Veel ondernemers hebben niet de informatie die nodig is om tot een weloverwogen keuze te komen over *of en hoe ze verder willen* met hun bedrijf waarin ze potentieel willen en kunnen investeren. Met welke eisen krijgen zij (in de toekomst) te maken als ze niet stoppen? In de toekomst volgen er andere landelijke en/of Europese opgaven voor bijvoorbeeld natuurherstel, waterkwaliteit, gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en klimaat (vermindering emissies methaan, lachgas en CO_2). Dit maakt het lastig om het probleem per ondernemer of per natuurgebied te concretiseren.

9.2. PROACTIEF INZETTEN MET EEN GENERIEKE AANPAK

Deze strategie is gericht op proactief aan de slag gaan om zoveel mogelijk passend beleid en instrumentarium te ontwikkelen dat voor de gehele regio geldt. De regio treedt de transitie proactief tegemoet vanuit duidelijk (bestuurlijke) ambitie en kaders. De regio treft met een regionale, algemene aanpak eerlijke, gelijkwaardige regelingen en maatregelen.

Kansen

Het huidige beleid en wetgeving knelt. Het is duidelijk dat er instrumentarium ontbreekt om de benodigde transitie in het buitengebied aan te jagen. De overheid loopt hierin achter, waardoor de ondernemers die al wel een stap willen nemen niet de mogelijkheden krijgen om dat te doen. Door proactief in te zetten op een regionale aanpak kan er gericht gewerkt worden aan beleid en instrumentarium wat zoveel mogelijk ondernemers helpt.

Met een regionale, algemene aanpak kunnen we in alle gebieden in de regio stappen zetten met de **beperkte (uitvoerings)capaciteit** die er is.

Risico's

Ook in deze proactieve strategie zit het **"Risico op niet voor de juiste keuzes gaan**" (zie hierboven)

Als we niet inzetten op aandachtsgebieden en specifieke oplossingen (bijvoorbeeld rondom natuur) zijn er in de hele regio zwaardere maatregelen nodig:

- Als gehele regio richting natuurinclusief boeren (anders redden we het niet)**.**
- Natuur die in het recente verleden ontwikkeld is blijkt enkele jaren later ook stikstofgevoelig te zijn. Dit maakt agrariërs huiverig voor het realiseren van nieuwe natuur. Duidelijkheid hierover en welke eisen aan "agrarische natuur" worden gesteld kunnen deze spanning verminderen.

9.3. REACTIEF AAN DE SLAG MET LANDELIJK EN EUROPEES BELEID

Deze strategie is gericht op aan de slag gaan zodra er voldoende duidelijkheid wordt geboden vanuit Rijk en de EU over gekozen beleid en financiële dekking. We wachten op dit moment even af.

Kansen

Meer duidelijkheid over landelijke doelen en keuzes:

- Het lijkt aantrekkelijk om vanuit maximale duidelijkheid aan de slag te gaan, pas wanneer de exacte regionale doelen voor stikstof- en andere reducties bekend zijn en de haalbaarheid duidelijk is. Daarbij leveren de te verwachte autonome ontwikkelingen ook nu al reductie van emissies op, ook al is nog onduidelijk hoe groot dit aandeel voor de regio is.

- Ook is er later mogelijk meer bekend over welke regelingen worden er getroffen voor boeren die (bijvoorbeeld extensiever) verder willen gaan en welk instrumentarium door de Rijksoverheid wordt ingezet of ondersteund.
- Het kan aantrekkelijk lijken om te wachten met investeren in duurzamere productie/producten totdat duidelijker is hoe Nederland of Europa wil inzetten op de Wereldwijde voedselmarkt.

Risico's

Hogere kosten

- De kosten om later de transitie te maken liggen nog hoger dan nu het geval is.
- De middelen uit het transitiefonds zijn in andere regio's geland omdat zij een aantrekkelijker propositie hadden.
- Hogere kans op boetes als gevolg van niet-naleven van milieuwetgeving.

Perspectief blijft ontbreken

- Spanning op de ruimte en gebruik van de ruimte blijft, er worden ook lokaal geen keuzes gemaakt. De onduidelijkheid voor boeren blijft.

Kans om onze koploperspositie te verliezen

- We verliezen onze koplopersrol in voedselproductie en worden voorbijgestreefd door andere regio's.
- De overlast die er is door emissies en hoge recreatiedruk wordt voorlopig niet aangepakt waardoor andere regio's mogelijk aantrekkelijker worden om te wonen en werken.

Door het niet maken van keuzes laten we veel kansen liggen op het vlak van:

- Toekomstige (klimaat)schade wordt niet verminderd, we schuiven de rekening door.
- Zorgen die er nu zijn op het gebied van dierenwelzijn en zoönose worden vooruitgeschoven, met kans op nieuwe ziektes.

10. ONTWIKKELLIJNEN - BIJ H4

Wat staat er in deel A en wat staat hier

In de voorgaande versie van het (toen nog) Groeidocument RPLG, spraken we over ontwikkellijnen. Deze ontwikkellijnen blijven de integrale inhoudelijke lijnen waar we met elkaar, op verschillende schaalniveaus aan willen (blijven) werken. Gezien de relevantie van de gedachten achter deze ontwikkellijnen en het denken over het gehele systeem als opgave, worden ze hieronder toegelicht.

Rekening houdend met de opgaven en uitgangspunten van contourennotitie, geven we hieronder via drie ontwikkellijnen de richting en denkruimte aan waarbinnen we perspectief ontwikkelen en bieden. Hierbij kijken we vanuit ruimtelijk perspectief waar welk gebruik past, en waar niet.
De drie ontwikkellijnen zijn:
1. Het water en bodemsysteem brengen we in balans
2. Een vruchtbaar landschap in een gezonde omgeving
3. Een natuurlijk landschap dat verbindt

1. Het water- en bodemsysteem brengen we in balans

We werken toe naar een robuust watersysteem van bron tot monding. De bodem en het water is de basis van al het leven en is daarom de eerste ontwikkellijn. Hiermee sluiten we aan bij het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG), waar bodem en water leidend zijn.

Onder robuust verstaan we een landschappelijk systeem, dat pieken of extremen kan opvangen, zonder dat het onoverkomelijke schade toebrengt voor inwoners en landgebruikers. In een robuuste bodem zal droogteproblematiek zich minder manifesteren. Er is voldoende water, waaronder drinkwater. Voor drinkwater gaat dit enerzijds over het inzetten op het verminderen van drinkwatergebruik, maar ook over het toewerken naar nieuwe en diverse drinkwaterbronnen, rekening houdend met de effecten van grondwateronttrekking. Hierbij realiseren we ons dat we een ASV-gebied hebben (Aanvullende Strategische Voorraden). Het is een gezamenlijk belang van iedereen in het landelijk gebied om bodem en water een grotere rol te laten spelen bij het afwegen van ruimtelijke veranderingen of landgebruik.

Zoals genoemd in paragraaf 2.1.1 zien we bodem en water als vertrekpunt op basis waarvan we met gebruik van natuurlijke processen een toekomstbestendige leefomgeving creëren. Dus maximaal sturen met de natuur en minimaal sturen van de natuur. Dat houdt in dat we bij de verschillende functies afwegen hoe de activiteit of ingreep helpt bij het herstel van het natuurlijke systeem. Zoveel mogelijk op basis van een gebiedsgerichte effectanalyse van grondslag, natuurlijk systeem en landgebruik en liever niet met generieke vaste afstanden. In de tabel hieronder leest u de uitwerking van deze ontwikkellijn.

Anders denken: “van… -> naar situatie”	
1. Van A – B – c naar…	Bodem – C – B – a
2. Van impact op lijnen naar...	Impact op vlakken (en de diepte in)
3. Van afvalwater naar...	Hergebruik van alle waterstromen én besparen van water
Een betere balans tussen	
4. Individueel beheer en ...	Beheer door meer betrokkenheid in het gebied
5. Klein lokaal herstel en ...	Groter systeemherstel
6. Technisch beheer en …	Meer natuurlijk systeem, flexibel/zelf in regelbaar

1. Van A – B – c naar… bodem – C – B – a

   Als we willen toewerken naar het langer vasthouden van het water, dan moeten we de bodem en de kleine wateren een belangrijkere rol geven. Bodem - CBA watergangen zijn er voor het vasthouden, infiltreren en herverdelen van regenwater. Ze zorgen ervoor dat het land niet te droog wordt en de grondwatervoorraad op peil blijft. Dit verplaatst de primaire focus van de grote (A en B) wateren naar de bodem en de haarvaten. Het vasthouden begint bij een bodem met een hoog gehalte organische stof, bodemleven en -structuur. Hiermee wordt de sponswerking en daarmee de waterbeschikbaarheid vergroot, in tijden van droogte. Vervolgens zijn de haarvaten van het watersysteem belangrijk om de hoeveelheid water langer vast te houden. Dit maakt het systeem flexibeler om ook met piekbelasting om te gaan.

2. Van impact op lijnen naar... impact op vlakken

   Als we nr. 1 doordenken, dan willen we sturen op de kwaliteit van de percelen in dit hele systeem en het gehele grondgebruik (2D en 3D). Het is hierbij realistisch te denken, dat het water langer dan we nu gewend zijn, op de erven en (woon)percelen bewaren (de vlakken), voordat het naar de lijnen (de watergangen) stroomt. Een deel kan dan al infiltreren in de bodem. Dit kan later weer aangewend worden voor gewassen en biodiversiteit. Door te sturen op het waar mogelijk vasthouden van water, verbetert door de verminderde uitspoeling ook de waterkwaliteit. Op deze manier dragen ook landschapselementen die de afstroming vertragen bij aan de waterkwaliteit. Uiteraard is het belangrijk niet alleen te kijken naar water vasthouden, maar ook te kijken hoe bij extremen water voor zo min mogelijk overlast zorgt.

3. Van afvalwater naar... hergebruik van alle waterstromen én besparen van water
   We willen kijken naar de hele watercyclus en alle vormen van water zijn daar onderdeel van. We moeten zuinig zijn op het water, besparen en hergebruiken. Hierbij hoort ook het verbeteren van de waterkwaliteit (KRW-doelen).

4. Individueel beheer en... beheer door meer betrokkenheid in het gebied
   Uitwerking van nr. 1 is dat de landgebruikers meer gezamenlijk aan zet zijn om het beheer van bodem en watersysteem uit te voeren. En samen te leren en monitoren hoe bodem en water reageren op veranderende omstandigheden, hoe dit situationeel in te regelen is en welke impact dit heeft op het landgebruik en waterkwaliteit.

5. Klein lokaal herstel en... groter systeemherstel
   We hebben lange tijd meer aandacht gehad voor de ingrepen op relatief kleine schaal, in plaats van robuust systeemherstel. Hier komen individueel belang en algemeen belang bij elkaar en dit kan tot nieuwe afwegingen leiden. Klimaatverandering vraagt om denken op de schaal van het hele systeem.

6. Technisch beheer en... meer natuurlijk systeem, flexibel/zelf in regelbaar
   Naast het feit dat we kunstmatige ingrepen en faciliteiten in het landschap hebben gemaakt én nodig houden, willen we toe naar ‘building with nature’. Hoe kan de natuur richting geven aan het herstel van een natuurlijk systeem? Dit draagt ook bij aan het besef dat de landschappen door de seizoenen heen veranderen en dat we ons daarop aan te passen hebben.

2. Een vruchtbaar landschap in een gezonde omgeving

Voedsel komt van over de hele wereld: We willen veel meer kijken naar ‘wat hier is’ en wat regionaal kan. Waarbij ‘hier’ eerst op schaal van (noordwest) Europa kan plaatsvinden. Nederland is een klein land, afhankelijk van het agrarisch bedrijf is een bepaalde schaal nodig voor een gezond verdienmodel. We streven naar een zo efficiënt mogelijke omgang met grondstoffen en watergebruik.

Daarbij wil je dieren voeden met voedsel dat niet voor mensen geschikt is, of wel: zoveel mogelijk reststromen en deze zo slim mogelijk benutten. Ons doel is een zo klein mogelijke footprint, korte ketens en gesloten kringlopen, passend in de omgeving en passend bij de ondernemer. Voorwaarde is een eerlijk en duurzaam verdienmodel waar iedereen in de keten haar rol moet onderzoeken. En waar ruimte wordt ervaren om te ondernemen en met elkaar te leren.

Er is al veel in beweging in de agrarische sector en er zijn al veel toekomstperspectieven, ideeën en transitiepaden uitgedacht die ingezet kunnen worden. Het is belangrijk om diverse paden tegelijk verder te ontwikkelen, die mogelijk per landschap en onderneming specifiek te maken zijn. De agrarische sector kan inzetten op emissiereductie, gebruik van circulair veevoer, technologische innovaties, meer CO_2- en energieneutrale bedrijven, natuurinclusieve landbouw, uitvoering van natuur en landschapsbeheer, inzet van nieuwe teelten en de eiwittransitie, het vergroten van huiskavels en/of vrijwillige opkoop. Afhankelijk van de specifieke situatie.

In de tabel hieronder leest u de uitwerking van deze ontwikkellijn. Ons uitgangspunt is dat de boer boer moet kunnen blijven. Het aandeel kringloop/natuurinclusieve landbouw bij grondgebonden veehouderij van de regio groeit. Er komt meer ruimte voor bedrijfsvoeringen en ontwikkelingen die bijdragen aan het herstel van natuurlijke

processen. Niet alles kan meer overal, maar waar dat kan blijft er ruimte voor diverse vormen van landbouw, ook voor productie voor de (inter-)nationale markt. Vandaar het woord ‘ook’ in de uitwerkingen in de tabel. Op termijn is met innovatie gebouwgebonden intensieve landbouw denkbaar, zolang de uitstoot laag is. Verwachting is dat de in de komende periode de omvang van de veestapel en daarmee ook de uitstoot gereduceerd wordt.

Anders denken: “van… -> naar situatie”	
1. Van agrariër naar…	…vaker verbrede bedrijfsvoering (landschapsbeheer, zorg, energie, recreatie, educatie, …) met goed verdienmodel
2. Van zelfstandig ondernemer met (te) strakke regels naar…	… verbindend ondernemer met ruimte voor ondernemerschap en nieuwe samenwerkingsvormen (coöperaties).
3. Van versnipperde kavels naar…	…Meer regie op grondgebruik en grootte huiskavels
4. Van dierlijke eiwitten naar…	…ook alternatieve eiwitbronnen
Een betere balans tussen	
5. Van kwantiteit en maximale opbrengst naar…	…meer focus op kwaliteit en optimale opbrengst (met eerlijke prijs, kunstmest-arm, energie neutraal, lage uitstoot)
6. Van consument op afstand naar…	…consument meer nabij en betrokken
7. Van alleen landbouwgrond naar…	… meer (bio)diversiteit zoals ook (oude) granen, vlinderbloemigen, ruimte voor gebiedsidentiteit en landschappelijke waarden.

1. Van agrariër naar… vaker verbrede bedrijfsvoering (landschapsbeheer, zorg, energie, recreatie, educatie, …) met goed verdienmodel

   Het agrarisch bedrijf kan meer dan alleen voedsel produceren. Op dit moment komen de hoofdinkomsten meestal vanuit verkoop / afzet product. Van betekenis zijn in de voedselproductie is echter één van de mogelijke bedrijfstakken. Afhankelijk van de locatie en de individuele ondernemer zijn er diverse keuzes mogelijk om op een volwaardige manier de bedrijfsvoering te verbreden. Met het oog op het creëren van aantrekkelijke gebieden voor extensieve recreatie voor de toenemende bevolking, zien wij kansen voor landschapsbeheer en enige mate van recreatief dubbelgebruik. Een goed verdienmodel, gegarandeerd voor de langere termijn, is hierbij essentieel. Op plekken waar dit kan blijft er daarbij ruimte voor landbouwproductie die op de (inter)nationale markt is gericht.

2. Van zelfstandig ondernemer met (te) strakke regels naar… verbindend ondernemer met ruimte voor ondernemerschap en nieuwe samenwerkingsvormen (coöperaties).

   Er is experimenteerruimte en toekomstperspectief nodig om te kunnen investeren in wat de maatschappij vraagt. Daar hoort ook financiering bij van innovaties, van omvorming en van maatschappelijke diensten. Georganiseerd in collectieven of cooperaties zijn er soms andere berijfsvoeringen en verdienmodellen mogelijk en is een ondernemer minder kwetsbaar.

3. Van versnipperde kavels naar… meer regie op grondgebruik en grootte huiskavels

   Gezien de hoge grondprijzen en het belang van de landbouw voor de regio gaan we als gemeenten gebieden die specifiek qua bodem en landschapstype zeer geschikt zijn voor landbouw, actief behouden door hier in ons ruimtelijk beleid (waaronder bestemmingsplannenj en het functieveranderingsbeleid) actief op te sturen. In de ruimtelijke puzzel willen we waar mogelijk grotere huiskavels realiseren om verdienmodellen te verbeteren en kansen voor extensivering te vergroten. Dit gaat over de grenzen van gemeenten heen. Door uitruil van gronden kan een boer meer grond bij zijn huiskavel creëren, waardoor alternatieve gewassen, weidegang, of activiteiten die wat meer bewerkelijk zijn, mogelijk worden.

4. Van dierlijke eiwitten naar… ook alternatieve eiwitbronnen

   Er is vraag naar plantaardige eiwitten voor humane consumptie: dat kunnen bonen en granen zijn of noten en groenten. Daarnaastbij wordt er gekeken naar insecten als alternatieve dierlijke bron. We faciliteren de eiwittransitie van humane voeding (van 60/40 naar 40/60 dierlijk/plantaardig), wat impact heeft op grondgebruik (andere gewassen) én op gebouwgebonden productie (insecten, vertical farming). Dit biedt ook kansen voor nieuwe verdienmodellen en technologische innovaties bijvoorbeeld op het gebied van vegetarische vleesvervangers. En een aantal van deze teelten kan bijdragen aan gezonde bodems, meer biodiversiteit en vastlegging van CO2.

5. Van kwantiteit en maximale opbrengst naar… meer focus op kwaliteit en optimale opbrengst (met eerlijke prijs, kunstmest-arm, energie neutraal, lage uitstoot)

   Goede producten voor een goede prijs, waarbij de grond minder wordt uitgeput en bedrijven inzetten op gesloten kringlopen. Kunstmest wordt zoveel mogelijk vervangen door organische mest(producten) in combinatie met stikstofvastlegging door vlinderbloemigen en terugwining van fosfaat uit menselijke mest. We stimuleren bodemleven om zo ook een optimale voedingswaarde van gewassen te bewerkstelligen. Waarbij we inzetten op reductie van de uitstoot van ammoniak, fijnstof en geur. Agrarische bedrijven kunnen door een mix van zonne-energie, windenergie en potentieel waterstof energie neutraal of mogelijk energie leverend worden en bijdragen aan (betaalde) CO2 opslag.

   De gehele keten neemt hierin zijn verantwoordelijkheid. We zetten in op circulair veevoer, minder veevoer van elders en willen toewerken naar het waar mogelijk verkleinen en sluiten van de kringlopen met zo min mogelijk restverliezen en emissies. In eerste instantie op de schaalgrootte van NW-Europa, op langere termijn waar mogelijk nog meer lokaal/regionaal. We gaan van alleen een (financierings)focus op rendement en risico's naar focus op waarden, innovatief en toekomstbestendig. Diensten die de boer aan de maatschappij levert worden betaald en gewaardeerd in bijvoorbeeld ondernemersruimte.

6. Van consument op afstand naar… consument meer nabij en betrokken.

   De rol van de consument is essentieel om een lokaal voedselsysteem in balans te krijgen en houden. Evenwichtige ketens willen we stimuleren, zowel korte ketens, als betere samenwerking en opbrengstverdeling in de langere ketens met supermarkten en andere marktpartijen ('eerlijke ketens'). De relatie tussen boer en burger

versterken, waarbij de consument vertrouwen krijgt/behoudt in het voedselsysteem. Consument leren over gezonde voeding, wat daarbij komt kijken en wat hun eigen bijdrage kan zijn aan een leefbaar en gezond landelijk gebied. Nieuwe vormen van landbouw met betrokkenheid van burgers en financiering door burgers bieden waardevolle kansen. Denk aan ontwikkelingen zoals Heereboeren, Land van Ons en zelfvoorzienende tiny-houses-gemeenschappen.

7. Van alleen landbouwgrond naar… meer (bio)diversiteit zoals ook (oude) granen, vlinderbloemigen, ruimte voor gebiedsidetiteit en landschappelijke waarden.
   Hieronder vallen bijvoorbeeld teelten die beter tegen droogte kunnen, of andere teelten die voedingsstoffen voor menselijke consumptie bevatten. Ook het terugbrengen van herkenbare landschapselementen als hagen etc. past bij diversificering van het agrarisch gebied en draagt bij aan vermindering van uit- en afspoeling. Instandhouding hiervan kan alleen door ondernemers hiervoor te belonen.

3. Een natuurlijk landschap dat verbindt

In de regio zijn steeds meer landgebruikers bezig hun negatieve impact op de bodem, water, uitstoot en biodiversiteit om te buigen naar nul impact of zelfs natuur herstellend (regeneratief). Dat kan en moet op meer plekken. Dit vraagt een omslag in ons denken en onze kennis hierover. Alleen al het creëren van meer variatie in het landschap draagt bij aan de basiskwaliteit in soorten.

Uiteindelijk willen we in een wereld leven waarin ‘gewone’ soorten daadwerkelijk gewoon (en niet schaars) zijn. Hiervoor moeten we ons richten op herstel van het gehele natuurlijke systeem. Juist ook buiten de grenzen van de planmatig toegekende natuurgebieden. De ontwikkellijn gaat er daarbij vanuit dat als de condities van algemene, niet bedreigde soorten verbeteren, de positie van alle soorten (en dus biodiversiteit) verbetert. Dit kan op basis van de aanwezige landschapstypen in een gebied concreet gemaakt worden. We richten ons naast het beschermen van natuurgebieden (N2000) op herstel van natuurlijke processen. Die zijn overal: van bedrijfsperceel tot achtertuin en van paardenweide tot de uitloop van legkippen. In de verstedelijkingsstrategie Arnhem-Nijmegen-Foodvalley is opgenomen dat de opgave voor voldoende recreatief toegankelijk groen vooral wordt gerealiseerd in het toegankelijk maken van het landelijk gebied. Voor Foodvalley gaat dat om een totale oppervlakte van 2.000 hectare aantrekkelijk en beleefbaar groen. Mensen hebben behoefte aan dagelijks (te lopen), wekelijks (te fietsen) en maandelijks (per auto/OV) groen. Deze 2.000 hectare toegankelijk groen hebben voor Foodvalley vooral betrekking op dagelijks en wekelijks groen en daarmee op het landelijk, en vooral agrarisch gebied.

Voor de lange termijn willen we voorkomen dat we met generieke afstandsmaatregelen als zonering moeten gaan werken. Natuurdoelen en waterkwaliteit moeten bepalend zijn (van middel naar doelsturing). Echter gezien de urgentie om op korte termijn maatregelen te moeten nemen is het niet te voorkomen dat we voor een overbruggingsperiode van een aantal jaar gaan werken met overgangsgebieden rondom N2000 gebieden (zonder dat de breedte overal hetzelfde hoeft te zijn, dit kan afhangen van landschaps- en bodemtypen). In deze overgangsgebieden ontstaat een verweving tussen landbouw en natuur, met vormen van natuurinclusieve landbouw, die we kunnen onderzoeken. Deze overbruggingsperiode is nodig omdat maatregelen en technologie voor bedrijfsspecifieke sturing nog niet voldoende zijn uitontwikkeld om op korte termijn in te kunnen zetten.

Er is een sterke relatie met de ontwikkellijn *Bodem en watersysteem brengen we in balans*. En de samenwerking met de landschapsbeheerders en agrariërs is noodzakelijk. In de tabel hieronder leest u de uitwerking van deze ontwikkellijn.

Anders denken: “van… -> naar situatie”	
1. Naast het beschermen van N2000/GNN gebieden...	… Ook zorgen voor een basiskwaliteit natuur in de hele regio en juiste beheer van natuur (Vogelhabitatrichtlijn, bossenstrategie, Groenblauwe dooradering)
2. Van natuur als kostenpost naar…	… Natuur als betaalde ecosysteemdienst en randvoorwaarde
3. Van natuur als nut (bosbouw, speelveld, …) naar…	… Ook natuur als intrinsieke waarde
Een betere balans tussen	
4. Naast natuur als plek voor buitenactiviteit...	… Natuur in je directe leefomgeving, tot op je eigen erf en tuin
5. Van sterke contrasten tussen landschappen en dorp/stad naar…	… Verweven van cultuurlandschappen met natuurkwaliteit tot aan de voordeur (bodemleven, schoonwater, groenblauwe dooradering)
6. Van centraal beheer naar…	….meer beheer door het gebied zelf, in goed overleg en samenwerking

1. Naast het beschermen van N2000/GNN gebieden… ook zorgen voor een basiskwaliteit natuur in de hele regio

   Zodat de algehele leefomgeving groener, gevarieerder en gezonder wordt. Dit vraagt om integrale keuzes in ruimtegebruik. Het formuleren, realiseren en monitoren van een basiskwaliteit kan voor meer ontspanning zorgen. Als de algehele natuur kwaliteit vergroot wordt kunnen we ook kijken of er in N2000 gebieden meer mogelijk is door bijvoorbeeld soms extra functies toe te staan. We bepalen per gebied gezamenlijk welke basiskwaliteit we willen en hoe de huidige situatie is.
   Naast de zorg voor een goede basiskwaliteit realiseren we als regio de maatregelen die nodig zijn voor de minimale 10% groenblauwe dooradering (GBDA), het voldoen aan de vogelhabitatrichtlijn en de bossenstrategie.

2. Van natuur als kostenpost naar… natuur als ecosysteemdienst en randvoorwaarde

   Een nieuwe manier van kijken naar economische waarden, onderdeel van brede welvaart en de welzijnseconomie. Het is belangrijk om natuurwaarden uit te drukken in onze standaard “grootheid” euro’s. Hiermee kunnen we het makkelijker inzetten om de balans in evenwicht te krijgen (true pricing). Ook meer verbinding is tussen stad en platteland helpt hierbij.

3. Van natuur als nut (bosbouw, speelveld, …) naar… ook natuur als intrinsieke waarde

   Niet alle natuur hoeft een functie te hebben, historisch was dit vaak de gedachte. Natuur kan ook van zichzelf mooi zijn en niet van iets of iemand zijn. Voorwaarde voor deze uitwerking is dat er (weer) meer verbinding is tussen stad en platteland.

4. Naast natuur als plek voor buitenactiviteit… natuur in je directe leefomgeving, tot op je eigen erf en tuin
   Je gaat niet alleen de natuur in als je deze bewust opzoekt, maar het is onderdeel van je dagelijks leven, waardoor je leefomgeving een prettigere plek wordt en je het meer kunt zien en waarderen. Een opgave voor alle eigenaren in het landelijk gebied, van niet-agrarische bedrijven tot paardenhouderijen en van woningen tot vakantieparken.

5. Van sterke contrasten tussen landschappen en stad naar … natuur integraal opgenomen in het gebied (bodemleven, schoonwater, Groenblauwe Dooradering)
   Verschil tussen natuur en landschap (of natuurlijke processen) verzachten, niet alleen de fysieke grenzen maar ook de functiegrenzen. Hierdoor ontstaat meer diversiteit. Denk aan Landbouwinclusieve natuur, of natuurinclusieve landbouw, maar ook initiatieven als moestuinen, voedselbossen en herenboeren. Beleefbaar en bereikbaar. Daarbij moet de verbinding tussen de stad, burger, boer, en natuur verbeterd worden om de tegenstellingen te verkleinen.

6. Van centraal beheer naar… meer beheer door het gebied zelf
   Dit betekent dat overheden en/of terreinbeherende organisaties (TBO's) deels beheer en regie loslaten en/of nog meer de samenwerking aangaan met het gebied (samenleving heeft gedeeld eigenaarschap) – afhankelijk van het type en kwetsbaarheid van de gebieden. Wat er bottom-up georganiseerd kan worden, moet bottom-up. Niet alleen de mensen in het buitengebied zijn hiervoor belangrijk, maar juist ook de mensen in de dorpen en steden. Verantwoordelijkheid nemen voor beheer en onderhoud van natuur en landschap waar je zelf 'dagelijks' van geniet. Het beeld hierbij is dat natuur niet van de overheid is, maar van de mensen in het gebied zelf.

11. OPZET UITVOERINGSPROGRAMMA - BIJ H4

Wat staat er in deel A en wat staat hier

Dit hoofdstuk geeft aanvullend op de informatie uit de expertgesprekken (verdieping 12) inzicht in de bouwstenen die mee worden genomen in het uitvoeringsprogramma. Het gaat hierbij om de kennisagenda (11.2), de samenwerkingsagenda (11.3), gebiedsprocessen (11.4) en overige onderdelen (11.1). Denk hierbij aan een financiële onderbouwing, aanvullende keuzes en maatregelen en monitoring.

11.1. VERDER TE ONTWIKKELEN

Maatregelen en RO-beleid uitwerken

Startend met de maatregelen uit paragraaf 4.7 van deel A worden deelprogramma's en projecten opgezet om de maatregelen te laten landen in gemeentelijk beleid. Bijvoorbeeld op de thema's Landbouw, Nieuwe Economie, Natuur en Water, Gezonde Leefomgeving. Hiervoor komt per thema een activiteitenschema per periode.

Het rapport van KokxDeVoogd[38] biedt daarbij handvatten om de voorgestelde maatregelen om te zetten in RO-beleid en uit te voeren via bestaande wet- en regelgeving. De **Omgevingswet** regelt bijvoorbeeld dat opgaven, activiteiten, functies en kwaliteiten in een gebied in *onderlinge samenhang* worden bestuurd. Ook regelt deze wet de onderlinge bestuurlijke verhoudingen, op basis van bovengenoemd principe van "*decentraal, tenzij*" en op basis van "*samenwerking tussen overheden*". Vanuit deze principes kan de regio op verschillende manieren sturen om de doelen van het RPLG te behalen. Er kan hier gewerkt worden met:

- Emissievoorschriften (uitstoot bij concrete activiteiten).
- Aandachtsgebieden (ruimtelijk functietoedeling).
- Omgevingswaarden (toelaatbare belasting in activiteiten of stoffen).

Deze en andere voorbeelden worden meegenomen in de concrete opzet van projecten.

Aanvullende keuzes en maatregelen

Er zijn diverse thema's besproken in expertgesprekken, stakeholdersessies en gesprekken met wethouders die niet onderdeel zijn geworden van de 6 prioritaire thema's maar die wel belangrijk zijn. In het uitvoeringsprogramma komt hiervan een overzicht met toelichting wanneer welk thema wordt opgepakt voor verdere besluitvorming.

Financiering

Activiteiten en projecten voor het gezamenlijke regionale programma worden voor 2024 en 2025 zodanig geprioriteerd en ingevuld dat dit past binnen de begroting van de programma's van Foodvalley zoals opgenomen in de door de raden vastgestelde kaderbrief 2024-2027. In het uitvoeringsprogramma zal (zoals in aanzet gedaan is

[38] KokxDeVoogd: *Het lange termijn perspectief voor de Veluwe in een juridisch daglicht* (2023)

voor het Handelingsperspectief Buitengebied Regio Amersfoort) een eerste inschatting worden gedaan van de kosten van maatregelen. Voor de projecten die in de eerste fase starten zal een specifieke financiële onderbouwing worden gegeven. Dit hangt ook samen met de uitvoeringskracht en gezamenlijke ambtelijke capaciteit waar op dit moment voor Regio een voorstel voor in de maak is.

Monitoring

Om de doelen van het uitvoeringsprogramma te realiseren is monitoring een belangrijk onderdeel om verder uit te werken. Wat zijn succesfactoren? Bij welke signalen gaat er een alarm bel af? In de regio zijn al veel ideeën over meten, monitoren en belonen die hierin meegenomen kunnen worden.

11.2. KENNISSAGENDA

De Regio Foodvalley is sterk in het samenbrengen van praktijk en onderzoek. Als deze (praktijk)kennis van de regio in een Expertisecentrum voor het Landelijk Gebied (ECLG) kan worden gebundeld kan er effectief worden ingezet op een regionale kennisagenda voor het uitvoeringsprogramma. Met de betrokken partners gaat de regio verkennen hoe dit kan worden georganiseerd. Tot het ELCG ingericht is geeft de regio vast opdracht voor een aantal veelgevraagde onderzoeken. Hieronder staat de kennisagenda zoals tot nu toe verzameld is. Deze wordt in het uitvoeringsprogramma geconcretiseerd, inclusief financiële onderbouwing. Een deel van eerste concrete acties (paragraaf 4.6 deel A) is hierin terug te vinden.

Basiskennis op orde (nulmeting):

- Het ECLG brengt in 2024 de **basiskwaliteit natuur** van de regio in kaart. We hebben hiermee een nulmeting en we werken toe naar een systeem dat we kunnen monitoren.
- Het ECLG brengt samen met de provincies de huidige stand van zaken aan **groenblauwe dooradering** (hagen, houtwallen en -singels, poelen etc.) percentueel en kwalitatief in kaart, met de focus op systeemherstel, vóór 2035. Zij werkt met de provincies ook de gewenste kwaliteit uit. De regio onderzoekt welke gebieden hierbij prioriteit hebben en kijkt naar koppelkansen met onder meer mobiliteit, recreatie, beekdalherstel en agroforestry.
- Het waterschap en de regio maken uiterlijk in begin 2024 a.d.h.v. de ‘**water en bodem sturend’**-kaart inzichtelijk voor gemeenten wat dit voor hun gebied inhoudt.
- Het waterschap en het ECLG brengt de huidige stand van zaken van **waterkwaliteit** (grondwater en oppervlaktewater) in beeld. We vragen hiervoor - zover mogelijk - bij andere overheden data op.
- Het ECLG werkt samen met de partners van het Meetnetwerk Luchtkwaliteit aan het in beeld brengen van de uitgangssituatie en jaarlijkse monitoring van de **luchtkwaliteit**. Zij ondersteunt bij het maken van scenario’s voor beleidsontwikkeling.

Randvoorwaarden en definities in zicht:

- **Uitloopgebieden**: Hoe kunnen we multifunctioneel landelijk gebied ontwikkelen rondom de kernen en tegelijk de druk op natuur verminderen, en het aaneengroeien van kernen voorkomen?
- Wat is er nodig voor een **klimaatbestendig, natuurlijk systeem**? Vanuit het ECLG onderzoeken we hoe processen en ecosystemen zullen functioneren in de toekomst, als door klimaatverandering het systeem niet meer terugkomt in haar oude staat. We onderzoeken hoe we hier dan op inspelen om toch onze doelen te bereiken.
- Randvoorwaarden voor **stoffen/mestbalans** met minder nutriëntenverlies: impact van bijvoorbeeld meer weidegang, mest verdunnen, mestverwaarding, toepassingen van kalvermest, pluimveemest en het gebruik van geitenpotstalmest.
- Wat is er nodig om binnen het **bouwbesluit te sturen op keuzes die bijdragen** aan de doelen? Biodiversiteit in waterbeheer in wijken, waterbesparing en circulaire oplossingen in gebouwen, etc.
- **Circulair voedselsysteem:** een haalbaar verhaal met cijfers op orde krijgen. Waarbij de regio wordt gezien als 1 groot gemengd bedrijf met meer evenwicht tussen alle sectoren en reststromen optimaal benutten. Dit doen we met een agenda voor de komende 5-10 jaar.
- **Eiwittransitie:** Welke mogelijkheden zijn er voor de teelt van andere gewassen: voor menselijke consumptie, voor diervoeder?
- **Verdienmodellen:**
    - Regiospecifieke uitwerking stapeling beloningen: “Foodvalley Waardeert”. Ontwikkelen beloningsmodel maatschappelijke diensten.
    - Financieringsmodellen voor groenblauwe diensten: Wat zijn de (langjarige) financiële dragers voor de maatregelen?
- **Financiële impact** en dekking van maatregelen (als onderdeel van inrichting uitvoeringsprogramma).

Verdiepend onderzoek en doorontwikkeling:

- **Meetnetwerk:** Waarom en wat er nodig is om het meetnetwerk Regio Deal voort te zetten (t.b.v. **doelsturing**), inclusief sensortoepassing en monitoring water en bodem?
- N.a.v. DLV-rapport landbouw komt er een **vervolgonderzoek** naar een **agrocomplex**. Concretiseren waar saneringen op korte en middellange termijn kunnen leiden tot wegvallen van sectoren. Inclusief onderzoeken wat de kritische massa voor innovatie en waardecreatie is (bij m.n. kalveren, pluimvee en melkvee).
- **Landbouw Scenario Regio Foodvalley** (WUR): Realiseren we met de gekozen maatregelen de doelen? Voor hoeveel bedrijven/dieren is er globaal ruimte in 2040 op basis van de doelen?
- **Voedselbeleid**: Op regionale schaal goede voorbeelden en doelen voor laagdrempelig voedselbeleid samenstellen, waarbij ondernemers, consumenten en burgers worden betrokken. Vanuit de provincie Utrecht is hiervoor ondersteuning beschikbaar vanuit hun Voedselagenda.
- **Ruimtelijk puzzelen**: welke functies passen waar het beste in de regio? Welke concrete planologische en andere beleidsinstrumenten zijn nodig om ruimte te bieden aan nieuwe functies. Inclusief passend geactualiseerd beleid functieverandering vrijkomende agrarische bebouwing (VAB).

Kennisuitwisseling:

- Het ECLG brengt in beeld hoe het gaat met **bodems in landbouw en natuurgebieden** voor zover daar data van beschikbaar zijn. De bodem is de basis voor biodiversiteit en kan bij voldoende organische stofgehalte veel water vasthouden. We delen kennis op basis van bodemtype en gebiedsspecifieke eigenschappen.
- We stimuleren de **voortzetting van succesvolle kennisuitwisselingsprojecten** als o.a.: (gratis) bodemcursussen, bestaande studiegroepen en onderzoeksgroepen, waar ook overheden in kunnen leren.
- Kennis over **coöperaties en nieuwe samenwerkingsvormen** om lokale initiatieven en koplopers te kunnen faciliteren. We creëren, en bouwen voort op, een netwerk om growp-ups in te kunnen pluggen in het bestaande systeem zodat de efficiency en schaal van dit systeem hen gaat helpen zich verder te ontwikkelen.

11.3. SAMENWERKINGSAGENDA

Veel van de financiën en wetgeving waar de regio mee te maken heeft komt vanuit hogere overheden. Hier in meedenken, duidelijk zijn over mogelijkheden en acties op uitzetten richting Europa (en Rijk) is hun belangrijkste rol in de regionale samenwerking. Een belangrijk deel van het slagen van de transitie van het landelijk gebied ligt in handen van provincies, waterschap en het Rijk. Als regio hebben we hen nodig voor inhoudelijke zaken, maar ook voor organisatorisch/bestuurlijke zaken. Onderstaande agenda wordt waar relevant uitgewerkt met concrete acties, eigenaren en een tijdslijn. Waar nodig wordt een lobbystrategie opgezet.

Bestuurlijk/organisatorische lobby:

- **Samenwerken als één overheid**. Maak transities mogelijk door binnen de Rijksoverheid in te zetten op verdergaande samenwerking tussen overheden, samenwerking met niet-overheidspartners en daarbij passende organisatie en bestuur. Borg de wederzijdse naleving van bestuurlijke afspraken tussen het Rijk en de regio zodat ze voldoende zekerheid en richting geven om plannen te maken;
- Beschouw het realiseren van de **nieuwe bestuurscultuur** als het ontwikkelen van een **lerende aanpak**. We pleiten in het RPLG voor een aanpak, waar in vertrouwen door politiek, bedrijfsleven, en (decentrale) overheden kan worden gewerkt aan creatieve oplossingen. Hierbij bundelen en delen we kennis tussen sector en overheid;
- **Betrouwbare overheid**: Subsidieregelingen die beschikbaar zijn, waarvoor ondernemers vooraf investeringen doen, kunnen niet aan het eind van het jaar een niet toereikend budget hebben om iedereen de beloofde subsidie (goudstatus ANLB) uit te rijken.
- Zorg voor **uitvoeringskracht**. Voor de uitvoering van nieuw beleid is veel inzet nodig. Regel dit via goede (regionale) financierings- en ontwikkelmechanismen. Zorg ervoor dat uitvoeringskracht gebundeld kan worden. Vergoed als eerste alle benodigde capaciteit van de acht gemeenten en de regionale organisatie van Regio Foodvalley voor de voorbereiding, uitvoering en evaluatie van de vrijwillige uitkoopregelingen.

Als onderdeel van het uitvoeringsprogramma zal een inhoudelijk lobbystrategie worden ontwikkeld. Deze is gekoppeld aan onze 6 prioritaire keuzes. Onderstaande inhoudelijke onderwerpen komen daarin terug:

Inhoudelijke lobbyagenda

- We willen dat het Rijk en provincies **fijnstof meenemen in opgaven** van het NPLG/VLGG/UPLG.
- Kringlooplandbouw vraagt om **aangepast mestbeleid en passende wet- en regelgeving**. We willen daarnaast dat voer-mestcontracten mogelijk worden voor boeren met pachtgronden.
- Gezamenlijke organisatie en inzet van bestaand en/of te ontwikkelen **grondinstrumentarium**.
- We willen toe naar **doelsturing** via een eenvoudig systeem dat goed te controleren is én aanzet tot juist management. Bij voorkeur met een doel per bedrijf, plús een doel per gebied met een paar % speling zodat je het ook als collectief ruimtelijk kan oplossen. Via bedrijfsplannen kunnen we deze afspraken vastleggen met ondernemers. Naast de KPI's voor kringlooplandbouw wordt gekeken naar een (al dan niet afrekenbare) stoffenbalans. Kijk hiervoor ook naar aanbevelingen uit het ABDTOPConsult rapport[39].
- Vanuit de provincie Gelderland en de regio Foodvalley wordt gevraagd om **niet (alleen) te sturen op KDW**, maar vooral te kijken naar concretisering op basis van emissiereductie-eisen voor ammoniak en stikstofoxiden, aangevuld met eisen voor stikstof- (en fosfaat) bodemoverschot en broeikasgasemissies voor sectoren en bedrijven.
- Als een van de stappen in de ontwikkeling richting doelsturing zetten we ons ervoor in dat de financiering van het **meetnetwerk Regio Foodvalley** (zowel voor luchtkwaliteit als op bedrijfsniveau en depositie) voor de komende jaren doorgezet wordt. Dit meetnetwerk geeft door te meten en te monitoren belangrijk inzicht in de effectiviteit van managementmaatregelen op stikstof, op andere emissies, op waterkwaliteit en energieverbruik op bedrijfsniveau. Hiermee krijgen we zicht op **effectieve en juridisch houdbare managementmaatregelen** die de NLPG doelen mede-realiseren. Rijk en provincies kunnen daarmee stappen zetten om gebruik van managementmaatregelen toe te passen in het ruimtelijk en milieu instrumentarium.
- In de regio zijn van oudsher veel gemengde agrarische bedrijven aanwezig. We vragen aandacht bij Rijk en provincies voor dit type bedrijven in regelingen (met één diersoort stoppen betekent niet dat het hele bedrijf hoeft te stoppen) en kansen voor natuur-en gezondheidsdoelen door via maatwerk te kunnen wisselen naar andere agrarische activiteiten.
- Regio Foodvalley wil als historische en toegankelijke voedselregio de komende 10 jaar een proeftuin zijn en blijven. Daarvoor vragen we om ruimte te maken in **wet- en regelgeving die innovatie- en experimenteerruimte** stimuleert. Hierbij hoort ook beloningsgeld voor koplopers. De eerste fase van transitie is het lastigst om te financieren.
- De sociaaleconomische impact van de transitie in Regio Foodvalley brengen we gezamenlijk in beeld, we verkennen kansen voor **nieuwe economische handelingsperspectieven** en handelen naar de uitkomsten daarvan.
- Er is een **langjarig beloningssysteem** nodig voor het uitvoeren van ecosysteemdiensten (15-20 jaar). Borg wettelijk dat natuurinclusieve agrarische bedrijven met ingang van 2025 voor minimaal 15 jaar een kostendekkende beloning ontvangen voor landschaps- en biodiversiteitsbeheer;
- We vragen we het Rijk om **bindende ketenafspraken met de Nederlandse supermarkten** (CLB). We willen afspraken t.b.v. meer lokaal voedsel en voedsel van het seizoen in supermarkten, en willen dat bij import van producten de Nederlandse duurzaamheidscriteria moeten gelden.
- We willen vanuit provincie en Rijk middelen om een **Expertisecentrum Landelijke Gebied** op te zetten. We versterken hiermee de positie van ons land, en in het bijzonder Regio Foodvalley, als mondiale voorloper in de kennisontwikkeling en toepassing van innovatieve voedsel systemen. Wageningen University & Research, de Food Academy Nijkerk en Aeres Hogeschool en Campus spelen daarbij een belangrijke rol.

[39] *Normeren en beprijzen van stikstofemissies - sturen op stikstof:* https://open.overheid.nl/documenten/57738218-f017-498f-82ec-7041f63926cf/file

11.4. GEBIEDSPROCESSEN

Het realiseren van gestelde doelen, op nationaal, provinciaal en regionaal niveau is maatwerk. Op sommige plekken in de regio wordt hier al aan gewerkt en worden successen behaald en gedeeld. Er zijn ook diverse knelpunten ontstaan die nog opgelost moeten worden via maatwerk. Dit maatwerk wordt in samenwerking met gebiedspartijen onderzocht en vastgelegd. Het initiatief hiervoor ligt vaak bij de Provincies, in nauwe afstemming met regio's en gemeenten.

Voor een gebiedsproces is het nodig om te weten wat de huidige kwaliteiten en opgaven van het gebied zijn ten opzichte van de te halen doelen. Welke kennis en ambities hebben eigenaren? Welke doelen komen samen? Welke doelen zijn er op welke termijn te halen? Welke autonome ontwikkelingen zijn nu al in beeld? Wie stopt, wie extensiveert en welke ruimtelijke plannen zijn er in ontwikkeling? Vervolgens onderzoeken we samen op welke manier, op welke plekken, in welk tempo, en met welke middelen en instrumenten dit kan. Daarbij is het belangrijk in grote én kleine stappen te denken, mits ze betekenisvol zijn voor de langere termijn transitie. Dit zijn de processen waar we praktijk, beleid en landschap bij elkaar brengen en in gelijkwaardigheid de ruimte voor de doorontwikkeling onderzoeken. Er zijn kaders en we zoeken de beste ontwikkelruimte en -richting voor en met het gebied.

Uit de sociaaleconomische impact analyse die in opdracht van de provincie Gelderland is gemaakt, is het voor het vervolgproces van belang dat bedrijven gefaciliteerd worden met het proces van transitie (aanpassing bedrijfsvoering, stoppen etc.). Dit kan meerdere zaken inhouden die terugkomen in het gebiedsproces:

- Het voeren van keukentafelgesprekken met agrarische ondernemers
- Overlegplatforms tussen gevestigde industriële bedrijven en de gemeente(n)
- Een-loket voor agrariërs t.a.v. alle regelgeving
- Inzet van cofinanciering/subsidies

"We moeten samen de handen ineenslaan: samenwerken naar draagkracht"

In het uitvoeringsprogramma komt een voorstel voor welke gebieden het meest essentieel zijn om met een gebiedsproces aan de slag te gaan. Daarbij wordt meegenomen hoe de resultaten van het onderzoek over waardenverkaveling (Peter de Ruyter, 2023) kunnen worden ingezet. Als onderdeel van eerste concrete acties (paragraaf 4.6 deel A) wordt sowieso het gebiedsproces in het gebied langs de Veluwe tussen Stroe en Wekerom genoemd.

12. EXPERTGESPREKKEN - BIJ H4

Wat staat er in deel A en wat staat hier

Om een diepgaand begrip te verkrijgen en waardevolle informatie te verzamelen, hebben we inhoudelijke gesprekken gevoerd met experts en nauw betrokkenen op verschillende thematische gebieden die relevant zijn voor het landelijk gebied in de regio. Deze detailinformatie is mede de basis voor de bouwstenen van het uitvoeringsprogramma. Gesprekken zijn gevoerd op de volgende thema's:

1. Natuur	9. Landgoederen en pachtbeleid
2. Bodem	10. Eiwittransitie
3. Water	11. Consument in de keten
4. Het bodem- en watersysteem	12. Toerisme en recreatie
5. Grondgebonden landbouw (melkvee)	13. Verstedelijking
6. Ketengesprek: kalversector	14. Energietransitie
7. Ketengesprek: pluimveesector	15. Regie door wie
8. Financieel-juridisch	16. Jongeren en young professionals

Het doel van deze gesprekken was om specifieke onderwerpen te verkennen en essentiële informatie op te halen met betrekking tot deze thema's, met een focus op het RPLG. Door middel van deze gesprekken hebben we een breed begrip ontwikkeld van de thema's die van belang zijn voor het RPLG. Onder andere deze gesprekken hebben een stevige basis gelegd voor de maatregelen in bijlage 1 van deel A en hebben ons voorzien van de nodige kennis en inzichten om het RPLG concreet vorm te geven en steun van belanghebbenden op te bouwen.

Hieronder volgt per gesprek een samenvatting, de belangrijkste inzichten, of de gespreksaantekeningen. Let wel: niet elk besproken punt is even relevant of is even zwaar meegenomen bij het schrijven van dit document. Hier zijn overwogen afwegingen in gemaakt **De gesprekken moeten niet worden gelezen als het standpunt van de regio**. Het zijn de standpunten van de deelnemers die voor de transparantie zijn weergegeven.

12.1. NATUURGESPREK

Hieronder vind je de opgehaalde informatie uit het themagesprek met als thema ‘natuur’.

- Basiskwaliteit natuur gaat over de algemene en karakteristieke soorten in het landschap herstellen en behouden. Als de condities van het milieu en landschap op orde zijn, volgen de soorten vanzelf. Een voorbeeld dat genoemd wordt is: Een goed ontwikkeld landschap met X % aanwezige vogelsoorten.
- Niet alleen 10% groenblauwe dooradering is belangrijk, maar ook ecologisch beheerd landschap en van goede kwaliteit
- 1e indicatie voor kwaliteit is bijvoorbeeld: NDFF-kartering, LPF stadsvogels.
- We willen graag een “staat van Gelderland” (zie voor meer informatie ook de TAUW-rapporten Gelderland): uitvoeren LESA Light zou een goed idee zijn (water, connectiviteit, kwaliteit).
- In 2030 zouden alle gebieden qua basiskwaliteit op groen moeten staan (stoplicht) dan hebben we een biodivers landelijk gebied.
- Karakteristieke soorten zijn handig om per landschapstype/gebied te identificeren om in de tijd bij te houden.
- We moeten doorgaan met symptoombestrijding (kalk, begrazing) tot andere maatregelen effect hebben. Uiteindelijk moeten we zoveel mogelijk weg van chemische bestrijdingsmiddelen, het mestgebruik verminderen en het grondwaterpeil verhogen.
- Bloemrijkgrasland ontwikkelen kost 10-15 jaar
- Voor bestuurders: ‘Bending the curve’ van de WUR is inzichtelijk. We zijn hierna niet ineens klaar. Na de stikstofcrisis komt de bijencrisis.
- We moeten actief aan de slag:
  - Juist beheer privaat/publiek
  - Alle grondeigenaren meenemen: onderwijsinstellingen (bv. WUR), kerkgemeenschappen, recreatiegebieden, bedrijfsterreinen, landgoederen
  - Verkennen concept landschapsgronden
  - Inzetten op bermen, bloemen, poelen, akkerranden
- Alle overheden moeten alle gronden ecologisch beheren, projecten zijn inclusief natuurmaatregelen als faunapassages, stil asfalt, etc. Financiering vanuit programma Natuur (gemeenten /provincies) is bedoeld voor de beschermde natuur en de natuurdoelanalyse
- We willen toe naar een kleinschalig (agrarisch) landschap met ecosysteemdiensten en aangesloten groen robuuste erven
- Aandacht voor soorten die nestelen in gebouwen: Management plan vanuit gemeenten, alternatieve nestgelegenheden
- Aandacht voor nieuwe wijken: gelaagdheid in groen, uitgaan van groen- & water plan voor de buitenruimte (ipv alleen vanuit wonen). Vanaf de ontwerpfase een ecoloog betrekken met beslissingsbevoegdheid
- Om bosvogels in de stad te krijgen moet 20-25% van de wijk groen zijn
- Knelpunt ligt bijvoorbeeld tussen uitbreidingsvisie van dorpen en de habitat van de steenuil (en andere soorten die huizen in het kleinschalig agrarisch landschap). Alternatief is hoogbouw, minder tuinen en meer ruimte voor landschap en natuur eromheen.
- Thema meenemen in het onderwijs, vrijwilligers inzetten, agrariërs opleiden, gebiedscollectieven benutten.
- Goede voorbeelden:
  - Bomen met onderbegroeiing
  - Natuurschoolpleinen
  - De Ginkel: Nieuw pachtbeleid

- Wens: Dienstenlandbouw, 30-jarige beheer afspraken, systeem dat niet van subsidies afhangt, ketenafspraken over prijs. Dit vergt handhaving, durven te doen.
- We moeten natuur op waarde schatten (euro's, ecosysteemdiensten, …).
- Uitvoering bossenstrategie: Nieuw bos buiten GNN creëren ter compensatie. Inzetten op: Natte bossen, beek begeleidende bossen, bos rond woonkernen in uitloopgebieden.

12.2. BODEMGESPREK

Hieronder de aantekeningen van het themagesprek 'bodem'.
In basis gaat het om het creëren van betere sponswerking en het tegengaan van verdichting en verzuring. Bij een goede bodemkwaliteit zorgen de microporiën in de bodem ervoor dat water blijft hangen, dit levert een betere structuur.

Reacties op het 'groeidocument RPLG' in april 2023:

- "Water- en bodem is leidend" → wat betekent dit? Dat is anders dan "we brengen het water- en bodemsysteem in balans". "Wat is er nu dan uit balans?" "Kunnen we nog wel bouwen in bepaalde gebieden? Wat gaat er mis? Wat is het knelpunt?"
- Wat er niet goed gaat, staat er nog niet voldoende in.
- KRW-lichamen in het gebied: kwaliteit stikstof en fosfaat is niet voldoende op sommige plekken. Als het heel droog is, kan er in de Gelderse Vallei nauwelijks water worden binnengelaten. Vooral in het binnenveld komt er dan geen water. Er is wel kwel, maar ook te weinig. → We moeten beter water vasthouden in bodem en c-watergangen. C-watergangen eventueel laten dichtgroeien waar dat kan.
- Beregening: op zich werkt dit nu goed → op lange termijn gaat dat niet meer werken, omdat alles anders wordt door klimaatverandering. Water vasthouden heeft ook effect op winterpeil. Het is maar de vraag of peil 20cm omhoog technisch mogelijk is.
- Zandgronden: de sponswerking moet beter. Eerste resultaten zijn interessant: klei aanbrengen op zandgronden, omdat dit het hummuscomplex verhoogt (op landbouwgronden). Dit is wel 'gemaakt' → willen we dit? Het werkt, maar het is niet mogelijk om het in hele gebied dit toe te passen
- Areaal bouwland voor bodemkwaliteit liefst verminderen, meer organische stofgehalte in de grond liefst omhoog, dit kost veel jaren. Niet alleen inzetten op organische stoffen toevoegen, dit heeft minder effect dan initieel gedacht.
- Grondgebonden melkveehouderij belangrijk voor bodem - "ecosysteemdiensten van de koe":
    - Waarde van grasland is groot: blijvend, natuurlijk, is beste voor bodem, daarna tijdelijk grasland. Te veel grasland dat bouwland wordt kan een groot probleem worden (zie memo: 'grasland maakt het verschil'). Zorg dat je grasland behoudt.
    - Is het logisch om hier grasland te behouden als we kijken naar Nederland? Ja bij een valleidal is gras natuurlijk. Hoe lager/natter de gronden hoe logischer om grasland te houden. Bijvoorbeeld in de buurt van beken.
- Oplossing ligt bij grondgebonden landbouw. Weinig grip on gebouwgebouden landbouw → wat kunnen we hierover zeggen?
- Veel korte ketens: op regioniveau gaat dit niet lukken met de huidige veedichtheid. Dit wil zeggen dat de intensieve veehouderij moet krimpen. En je wil reststromen? Dit forceert krimp.
- Welke grond zet je in voor humane consumptie? Welke niet? Moeten we hierop sturen?
- Vergunningen die zijn verleend, zijn moeilijk aan te passen. Creëert ook weerstand. Bij nieuwe vergunningen letten op in balans zijn met natuurlijk systeem
- Al deze maatregelen moeten landen → zorg ervoor dat dit ook andere groepen bereikt.
- Woord 'gezondheid' spannend om aan een bodem te hangen. Wat is vruchtbaarheid van bodem? → Verschilt: bedoelen we organische stofgehalte of fosfaat?
- Maatregel op perceelniveau doet te weinig → maatregel op bedrijfsniveau, en daarna ook op gebiedsniveau zijn beter. Van perceel -> bedrijf -> regio.
- Educatie is belangrijk, rentmeesters opleiden.
- Wat bedoelen we met 'bodem- en water in balans' in dit gebied?
    - Bv. met klimaatverandering: hoe zien landschapsgronden eruit, wat doen we met klimaatmantels? Meer ruimte voor water.

- Ruimte voor sponswerking → moeten overheden een stap in zetten
- Afspraken met grondeigenaren: water opslaan waar het valt
- Deltares rapport over grondwatersturend: We moeten ons voegen naar een systeem met meer extremen.
- 'Tegeltaks en handhaven bij nieuw bouwen' zijn goede voorbeelden

In ideale wereld willen we:

- Akkerland vooral op essen
- Organische stoffen op bouwland (engen)
- Naar 1 koe per hectare? (Kringlopen meer sluiten, ook voor minder zoönose goed).
- Ander (kalver)ras gebruiken dat ook vleeskoe kan worden?
- Tegen bodemverzuring: verlagen uitstoot en uitspoeling (Verkalking kan werken, maar is symptoombestrijding)
- Bodemverdichting tot minimum beperken. Dit betekent veel voor loonwerkers en manier van verbouwen, minder landbouwmechanisatie. Hoe groot is dit probleem hier?
    - Grasland heeft bovenste 20cm verdichting, bij bouwland heeft diepere laag ook verdichting.
    - Pachtgronden sturen: wat doen we ermee? → Zorgen voor goede kwaliteit bodem (voorbeeld de Margriet in Noord-Brabant)
- Evt. op termijn verder gaan. Samenwerking overheden (waterschap, gemeenten, provincie) belangrijk!
- Gemeente: Vergunningverlening van parkeren bij evenementen op landbouwgrond heroverwegen.
- Minimaal een 6 jaar contract met daarin gras, klaver, luzerne telen.
- Als consument moeten we anders gaan eten: 'Wil je nog in Nederland op zo'n schaal vlees produceren?'

Maatregelen vanuit landschap:

- Arkemheen behouden (polder richting Amersfoort)
- Oude (hooggelegen) enggronden belangrijk om te behouden voor akkerbouw. We hechten er nu geen waarde aan omdat we nu op lage gronden ook kunnen verbouwen → als dit anders wordt, kunnen enggronden extra belangrijk worden. Teelt is tegenwoordig niet meer op grondgebruik afgestemd.
- Landschap rondom Ederveen-de klomp behouden.
- Valleilint interessant om natuur te behouden. Middelste deel van Binnenveld mooi, daaromheen rommelig. In Kootwijk: stallen schouder aan schouder, maar met lanenstructuur. Je kan er veel mee. Type landschap onderzoeken is belangrijk om te bepalen wat je wilt behouden.
- Landgoederen staan vaak positief tegenover verandering. Hier bv. maatregelen uitvoeren, meer natuurinclusiviteit bevorderen. Denken aan rentmeesters → kan sleutel zijn.

Door naar 'praktische kant', wat zijn hierover de ideeën?

- Geen teeltlagen afvoeren
- Organische stof opbouw (akkerbouw of niet)
    - Bijvoorbeeld: Mais waarvan je alleen kolven pakt, de rest blijft op het land
- Meer water vasthouden, minder/geen beregening
- Gevarieerde en gerouleerde teelt, extensiever bouwplan, Strokenteelt, geen vaste rijstroken

- Meerjarige teelten (als luzerne, miskante).
- Typen gewassen: mais, suikerbieten, luzerne, grasland, gersterwten
- Doorzaaimachine
- Geen kerende maatregelen
- ‘Zien doet geloven’ in systeemverandering (omwonenden die veranderen na het te zien bij andere boeren)
- Management van boer bepaalt of iets gaat slagen of niet → maatwerk
- ‘De maatregel is niet alles’ → management en de mens erachter erg belangrijk
- Agroforestry inzetten
- Vegan: Op onderzoeksbedrijven gaat het prima, maar nu doet nog niemand mee. Nog niet aan te raden voor grote massa bedrijfsmensen

Participatie in gebiedsproces: Als regio niet hele gebied ‘tekenen’, maar onderzoeken wat werkt voor bepaald gebied. Als je bepaalde processen opstart, hier rekening mee houden. Maar er moet ook iets mee gebeuren, dit is best ingewikkeld. Grondgebonden veehouderij kan iets betekenen, gebiedsproces vanuit grondgebonden veehouderij opstarten.

- Echter: sommige dingen moeten we halen in 2030 → als je dan inzet op alleen gebiedsprocessen ga je dat nooit halen.
- Duidelijke doelen als we aan de slag gaan met gebiedsproces: deze stellen als overheden

12.3. WATERGESPREK

Hieronder de aantekeningen van het themagesprek 'water'.

Doel: Zo concreet mogelijk maken: wat gaan we doen? Welke keuzes moeten bestuurders gaan maken? Welke maatregelen moeten er toegepast worden om de regio toekomstbestendig te maken.

Reacties op basis van (concept)kaarten en 'groeidocument RPLG':

Persoon 1:

- Wat heb je nou echt nodig als er meer extreme buien komen, meer droogte, …? → Denken vanuit bubbel water: hoe werkt het watersysteem van de Gelderse vallei? We willen niet terug te gaan naar het verleden, maar wel kijken naar hoe het systeem in elkaar zit en zo naar een toekomstbestendig beeld toegaan. We hielden geen rekening met bestaande functies, alleen waar we naartoe wilden. Aanpassing van natuurdoelstellingen moeten op tafel liggen.
- Breder kijken belangrijk, niet alleen beperkte kaderrichtlijn water/ afvoer/ … Het waterschap heeft een kaart gemaakt als gesprekstarter: waar wil je naartoe? Losgelaten voor welke organisatie je werkt, maar gekeken vanuit Bodem en water sturend.
- Andere kant van het verhaal: we moeten een duiding geven aan wat willen we met het systeem. Landschap werkt niet 'rechttoe rechtaan'→ rivieren hebben verschillende breedtes, op verschillende locaties bv. Niet allemaal dezelfde grootte.
- BOVI is uitgangspunt, maar uitgangspunt lag in 2050 → aantal zaken uit de BOVI zijn inhoudelijk hetzelfde als RPLG, alleen deadline is eerder (naar 2030/2035).
- Concretisering nodig in stappen, ook eigenlijk al in BOP (blauwe omgevingsprogramma)
- We moeten het gebied centraal stellen, niet kijken naar ambtelijke kaders.

Persoon 2:

- Behoefte aan kaart van het systeem; we moeten wel zoeken naar juiste abstractieniveau. Onderdeel van kaart moet zijn: grondwaterstand, maaiveldhoogte, type bodem, inundatiegebieden, geomorfologie, overstromingsgebieden.
- Ook bedenken wat je bovenstrooms kan doen
- Kaart moet ook mee naar woningbouwcorporaties om rekening mee houden.
- Richting hogere overheden: als jullie ons genoeg kaders en maatregelen geven, dan zorgen wij dat het goed komt. Maar aan de andere kant: hoe contracteren we naar het Rijk? Dit moet een bepaald abstractieniveau hebben (anders krijg je 'dit komt hier, dit komt daar', zonder het bredere perspectief.
- Afwegingskader van het Rijk is redelijk abstract, er is nog voldoende speelveld. Rijk wil ook dat regio zelf invulling geeft, maar dit geeft ook meer 'bestuurlijke voorzichtigheid', omdat het dichterbij komt

Persoon 3:

- Bodem/watersturend: kijk naar waar is water over? Waar kun je wat mee in de kringloop? Bodem/watersturend moet ook logische plek krijgen voor waterwinning.
- Doelstelling ook gezond grondwatersysteem: aan welke knoppen wil je draaien.
    - 1. Bv. waar het regent? Landschapsomvorming
    - 2. Systeem Lunterse beek/Barneveldse beek zijn nu een stuk droger: verhogen drainagebasis. Emmer moet breder gemaakt worden; verondiepen en breder maken, ipv ophogen

    - 3. Buiten scope NPLG: Waar gebruik je drinkwater voor?
- Drinkwaterbesparing belangrijk: hoe ziet dat eruit? Nieuwe locaties, grijswatersystemen stimuleren, gesprekken met bedrijven → kennis aanbieden op stimuleren drinkwaterbesparing ook binnen bedrijven
- Hoe duurzaam inzetten op water lozen? → Nu gaat effluent het oppervlaktewater in. Kunnen we RWZI-effluent hergebruiken/infiltreren?
- Wettelijke regels: In België ben je verplicht om 3-5 kuub water in voortuin hebben om te kunnen hergebruiken. Nederland vindt dit een risico (volksgezondheid).
- Hoe hergebruik water stimuleren? Hoe robuust en toekomstbestendig zijn we bezig? Kosten zijn veel hoger dan baten als wij water blijven sturen in plaats van andersom.
- Normering rond beken in samenwerking met provincie herzien, een zoekzone/bufferstrook overwegen (via gebiedsproces met agrariërs).

Kijkend vanuit de ontwikkellijnen van het RPLG; bedenken wat we kunnen doen:

- Anders denken: Van A – B – c naar .. Bodem – C – B – a
- Werken aan duurzaam bodembeheer; drainage basis omhoog; profiel vlakker met walletje langs de rand; landschapsbeplanting; meer natte vlakken → lokaal minder opbrengst voor boer misschien → hoe ga je hiermee om?
- Welk instrument heb je nodig voor de bufferstroken rondom water? Dit is gouden strook
- In winter mogen bepaalde landbouwgronden onder komen te staan (ook van agrariërs)
- Je moet ervoor zorgen dat water geen probleem wordt, dus niet pas handelen als het al een probleem is (bv. als het in A – watergang is) → sleutel voor succes ligt in deel waar waterschap niet over gaat, maar andere organisaties.
- Waterschap (en anderen) moet naar ecologisch beheer van watergangen. Nu is een goede sloot is een kale sloot. Maaibestek aanpassen, ook bij gemeenten.
- C-watergang onderhoud ligt niet bij waterschap, maar bij gemeente/grondeigenaren.
- Nu is alles ingericht op afvoer → dit moet anders → vlak gebruiken. Inclusief bodemverbetering.
- Niet oplossing zoeken in een stuw of verbreden van watergang, maar misschien wel dempen watergang, actief laten dichtgroeien van watergang. Verondiepen grondwaterpeil, dichtgroeien C-lopen, maatregelen in gouden zone C-lopen.
- Dekzandruggen liggen daar waar van oorsprong geen water was → dus hier wil je geen C-watergangen (actief communiceren)
- Hoe zit het netwerk in elkaar? Niet alleen opereren vanuit waterschap, maar collectiviteit vinden. Wat is het collectieve verhaal?
- Willen we grondwater verhogen? → Bekijk ook agrarische impact. Droogteschade kan wel erger zijn dan natschade in de toekomst. Dit vraagt regionale aanpak en meenemen van natschade: 75% heeft misschien wel voordeel bij verhogen grondwater, 25% nadeel.
- Systeemdenken, wat is de impact van bepaalde maatregelen op de rest van de regio? Hebben we instrumenten om problemen met de buren op te lossen?
- Onderscheid kwel en infiltratie in beeld brengen bij maatregelen
- Gaan kwelstromen door klimaatverandering erger worden? → Waarschijnlijk worden extremen erger ja. We mogen ervan uitgaan dat kwelstromen gaan toenemen omdat er jaarrond meer afvoer in. Mits wat er valt ook de grond in gaat (als we het landschap houden zoals het nu is, dan wordt het meer afvoer en meer piekafvoer, dus in dat geval niet meer kwel)
- Van hoog naar laag werken en dan typen maatregelen bedenken:
    - Hoog: Naald -> beukenbos
    - Beken: Bufferzones/klimaatmantels toepassen → effecten van klimaatverandering opvangen rondom stedelijk gebied.

- Stedelijk gebied: water vasthouden.

- Technisch combineren met slim ruimtegebruik. Meer terug naar natuurlijk systeem. Bufferstroken moeten minder groot worden. Vanuit basis op orde, zodat technisch niet meer nodig is.
- Kijken naar pilots voor regionale flexibele winningen, afhankelijk van gebruik en seizoen → en interventie op kwelstromen.
- Gelderland is geen veenprovincie, dus dat wordt vaak overgeslagen. Polders bij Nijkerk: veel natuur, ook tegenstrijdige belangen. De ene persoon wil water omhoog, andere omlaag. Spannend omdat provincie het niet aangeduid als veengebied. Gebied bij polders niet meer bruikbaar voor agrarisch gebruik, als waterpeil omhooggaat. Het waterkwaliteitssysteem is niet zo groot bij polders. Veengebied is dun, dus CO2 probleem is zo groot niet. Bodem/watersturend helpt niet in poldergebieden, want die zijn niet natuurlijk. Verschillende knoppen waar ze aan kunnen draaien
- Oude kaarten bekijken om beleid te maken voor de toekomst
- Maatregelen definiëren + bij wie liggen deze acties?
-

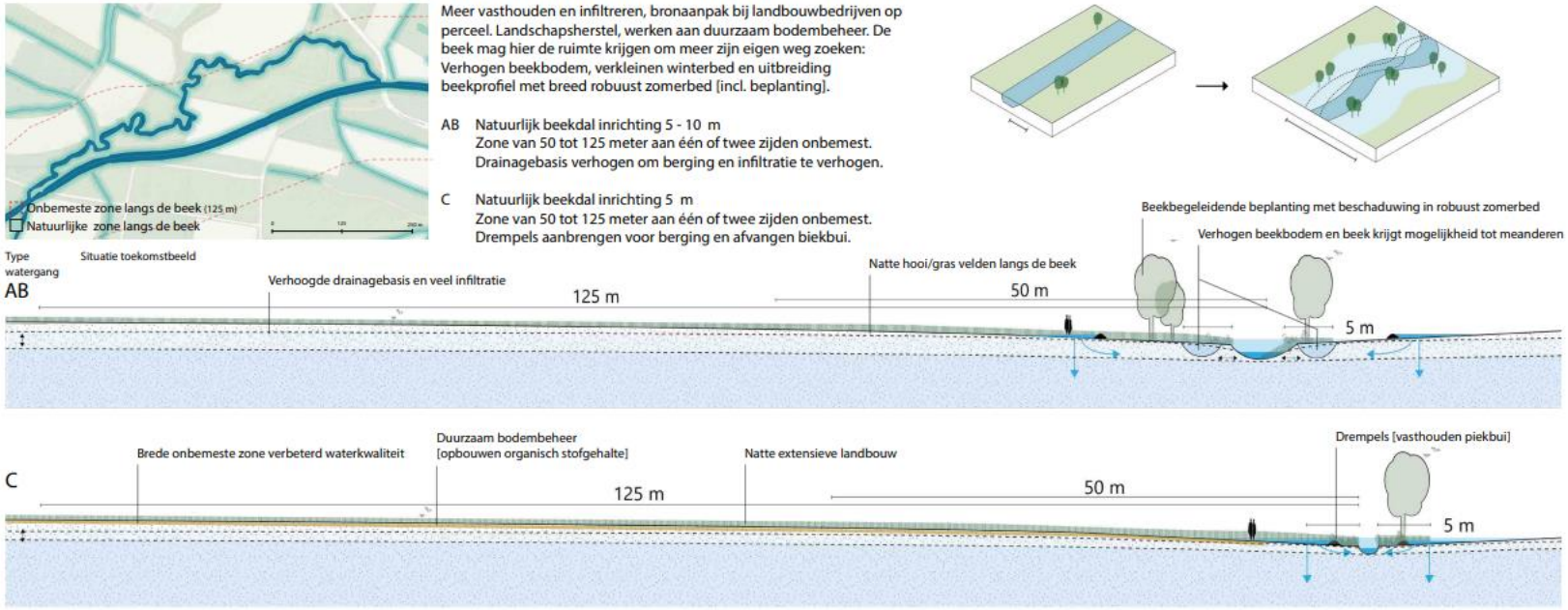

Waterschap Vallei en Veluwe: WATER IN BEELD – Foodvalley Barneveldse Beek

12.4. BODEM- EN WATERGESPREK

Hieronder de aantekeningen van het expertgesprek 'het bodem- en watersysteem'.
Doel: Het samenbrengen van de 'bodem' en 'water' gesprekken, en de opgehaalde informatie inzichtelijk maken op de water en bodem sturendkaart (nieuwste versie is figuur 17 uit Verdieping 4)**.**

Reacties op kaart:

- Kaart is bedoeld om te agenderen.
- Stuwwal en dekzand & rivierruggen → meer infiltratie, water vasthouden
- Dekzandvlakten: wat natter
- Overstromings- & veenvlaktes: beekdalen -> zee- / riviergestuurd
- Stedelijk gebied: nu wit, niet wenselijk
- C-watergangen: kans om systeem te verbeteren
- Principe: problemen niet afwentelen, maar in het gebied oplossen
- Natte gebieden in detailkaarten weergeven: Grondwater, inundatie, kwel.
- Droogtekaart in detail geven

Input: 'Wat betekent bodem- en water sturend' (voor onze regio):

- Grondwaterstand in zandgebieden 20-30 cm omhoog.
- Meer infiltreren en minder verdamping in op de Veluwe = substantieel ingrijpen in vegetatie (van bos naar gras en stuifzand), dat is niet haalbaar. We kunnen wel overwegen extra water toe te voegen.
- We willen de kenmerken van het systeem versterken en beseffen dat ooit bedachte natuurdoeltypes lastig zijn om te behouden.
- Meer ruimte geven aan water.
- Aan de rand van de stuwwal meer vasthouden, minder draineren. Nu wordt ongeveer de helft van het water bij een piekbui (60mm) afgevoerd.
- Het beste voor bodem is blijvend grasland. Daarna tijdelijk grasland, daarna akkerbouw. Gewenst voor de bodem zou zijn een afname in mais, verandering in extensieve melkveehouderij
- Water vasthouden op land is heel effectief
- Hellingen verruwen tegen piekafvoeren
- Integraal beekherstel: Waterpeil omhoog → waterkwaliteit → beek ruimte geven (berging)
- Groenblauwe dooradering verbeteren
- Brede beekdalen met beekbegeleidend bos
- We willen niet voor een 5,5 gaan maar voor een 7. Brede blik bij alle maatregelen.
- Regionale plafonds voor water onttrekkingen overwegen (type onttrekkingen: drinkwater, industrie groot, industrie klein, privé klein). Dit is een lange termijnkeuze. Sowieso kortere vergunningen (max 30 jaar).

- Beloning overwegen: goed water- &bodembeheer betekent bijvoorbeeld minder waterschapsbelasting betalen?
- Dicht laten groeien van c-watergangen → inzetten voor groene dooradering
- Binnen het ASV-gebied ook kijken naar alternatieve oppervlakte bronnen. Voorbeeld: onttrekking recreatiegebied (zwemplas) kan, als ze ook helpen het systeem in balans te brengen door te investeren

12.5. GRONDGEBONDEN LANDBOUW GESPREK

Hieronder de opgehaalde informatie uit het themagesprek over de grondgebonden sector. De meeste van de aanwezigen hadden met name een achtergrond in de melkveehouderij.

Wensen en overwegingen:

- Lerende netwerken (over natuur inclusief) opzetten, waar ambtenaren onderdeel van zijn en in mee kunnen leren (gemeenten en LNV).
- Managementmaatregelen laten testen/meten.
- In de MINAS tijd zat de boer aan de knoppen, toen gingen we hard vooruit. Is de kringloopwijzer een soort nieuwe MINAS? -> Kringloopwijzer is te ingewikkeld
- Vraag om over na te denken: “Zijn we wet- of vakmanschapgericht?”
- We zitten nu op 3-4% biologisch, LNV wil toe naar 15%, EU wil 25%: Natuurinclusief moet je prikkelen en moet een verdienmodel zijn. ‘Gangbaar’ en bio blijven naast elkaar bestaan.
- Subsidies moeten niet te smal gemaakt worden (doel en systeem moet duidelijk zijn)
- Inspiratievraag: ‘Kunnen we natuurcompensatie niet combineren met agrarisch natuurbeheer?
- Kunnen we ruimtelijk combineren als collectief?
- De gemeente moet aansluiten bij de economische dragers van de regio.
- We willen allemaal extensiveren, maar als gangbare boer sta je achteraan. Bij diverse processen hebben andere grondeigenaren met een labeltje prioriteit (zonnevelden, extra natuur, boer met planet proof, bioboer)
- Bodemgezondheid zou centraal moeten staan, samenwerking met akkerbouw in de regio is hierbij belangrijk
- Als regio inzetten op kunstmestvrij (waarbij de dierlijke uitgifte omhoog moet). Hiervoor is onderzoek nodig: Is kunstmestvrij (en monovergister) haalbaar?
- Idee: Landbouwgrond qua bescherming gelijkstellen aan natuur
- Kalverhouderij verwacht zelf krimp van ~30%, daar hoef je niet veel aan te doen
- Betrouwbare overheid: als iedereen voor GLB-goud gaat moet het potje aan het eind van het jaar niet ineens leeg zijn (dan heb je de investering gedaan en krijg je maar de helft van de subsidie)
- Gemeenten moeten veel meer aan het roer: Jonge boeren helpen, sterlocaties behouden, echt in gesprek, op basis van vrijwilligheid. Gemeenten zouden de regie moeten nemen over natuur & Landbouw grond
- Intensieve sector kan met technische maatregelen veel reduceren, de grondgebonden en biologische sector is veel lastiger. Op dit moment hebben de sectoren rondom biologische varkens en kippen een probleem vanwege niet erkende managementmaatregelen.
- Als het doel het verduurzamen van de landbouw is, is bijmenging dan een idee? Bijvoorbeeld van elk doosje eieren % minimaal Nederlands (of regionaal).
- Je moet het als voedselsysteem met de hele keten zien op te lossen. We willen graag een circulair voedselsysteem van de regio, met de cijfers op orde (onderzoek) en communicatie inzet
- Wat betekent het economisch als je je voedselpatroon veganistisch maakt?
- Kans om rauwmelkse producten te promoten: inzetten op gezond voedsel. Dan moet de EU dit wel mogelijk houden.
- Er is aandacht nodig voor pachtgronden: voer-mestcontracten moeten ook mogelijk zijn voor mensen met pachtgronden

- Interessant: Peter Vanhoof (metingen) (*zie ook "Wat er nu al gebeurt: Werken aan emissiearme melkveehouderij" – H 4.3 deel A*)

Mogelijke maatregelen

- Mest verdunnen; vaker afdraaien, meer weidegang
- Ruimte in (EU/nl) mestmaatregelen
- Opzetten van een landbouw voorlichtingsdienst: gemeenschappelijk doel, concrete kennis en niet-commerciële proefboerderijen
- KPI's: Niet per hectare maar als stoffenbalans
- Grondbank moet heldere voorwaarden hebben
- Waarderen en erkennen voor het besparen van water
- Vakgerichte aanpak
- Target per bedrijf, plus per gebied met een paar % speling, zodat je het als collectief kan oplossen. Ureumgehalte overwegen hierin mee te nemen
- Op regioschaal ruilverkavelingsactie, met inbreng van overheidsgronden
- Varkens alleen met reststromen voeden
- Ook ruimte voor parkeergelegenheid bij recreatie
- Langjarige contracten (minimaal 15 jaar)
- Sturen op wat voor voer i.p.v. voer-mestcontracten
- Onderzoeken of de stoffenbalans terug kan komen. Dit geeft meer vertrouwen: Krachtvoer + kunstmest 'in' vs. melk (eiwitgehalte) 'uit'

Extra input omschakelmogelijkheden voor bedrijven:

- **Schonere intensieve veehouderij**
  - Extra investeringen
  - Emissies beperken
  - Nieuwe agro-industrie op speciale gebieden
- **Landelijk gebied ondernemer**
  - Extensiveren waar nodig
  - Verdienvermogen op peil door andere inkomsten die bij jou passen
- **Wat is nodig voor innovatie**
  - Goed verdienmodel met toekomstperspectief
  - Bedrijven met topondernemers in alle diersectoren
- **Maatregelen**
  - Minder melkvee boeren, wordt waarschijnlijk meer akkerbouw
  - Graslanden moten beschikbaar blijven voor de blijvers
- **Gemeente/ overheden**

    - Visie en beleid schrijven over hoe doelen worden bereikt die zijn vastgelegd in bijvoorbeeld de kaderrichtlijn water, klimaatwetten en habitatrichtlijnen
    - Consumenten betrekken in plannen landelijk gebied
    - Breder kijken dan enkel de boer in het gebied
    - Ondersteunen met menselijke maat waar nodig (bestemmingsplannen)
    - Boer en natuur samen laten gaan in bossen en overgangsgebieden
- **Landbouw in de toekomst**
    - Nederlanders eten meer plantaardig
    - Al het voedsel bevat meer duurzame grondstoffen (bijmenging), vanzelf ook meer duurzame landbouw
    - Groter aandeel duurzame landbouw en neventakken
    - Herstructurering landbouw klaar in 2040

12.6. KETENGESPREK – KALVERSECTOR

Hieronder de opgehaalde informatie uit het ketengesprek over de kalversector

De gedachten over de gevolgen als de veehouderij sector krimpt met 30%:

- **Werkgelegenheid:**
  - Er zullen minder boeren komen, dus krimp in primaire productie. Omvang niet in te schatten.
  - Dit heeft ook gevolgen voor de rest van de keten (periferie): o.a. minder voerproductie en minder aantal slachtingen
  - Primaire bedrijven zullen zich verplaatsen naar het buitenland. Er is nu al sprake van boeren, die concreet in het buitenland (o.a. Italië) met plannen bezig zijn.
  - Krimp in deze regio/sector zal gevolgen hebben voor geheel Europa.
  - Ook zonder ingrepen zal er een autonoom proces van krimp (o.a. door stoppen van ondernemers zonder opvolgers).
- **Innovatie:**
  - Krimp zal op lange termijn grote gevolgen hebben voor innovatiekracht van Nederlandse kalversector: de kalversector is al relatief klein maar zal nog kleiner worden.
  - De kritische massa voor innovatie zal mogelijk bereikt worden, dit is niet geheel te overzien
  - Innovatie verloopt in de meeste gevallen stapsgewijs: de ervaringen met een innovatie in de praktijk op het ene kalverbedrijf wordt gebruikt en doorontwikkeld op het volgende. Bij een krimp zal dit proces moeilijker worden.
  - De integraties beschikken over kwalitatief goed geoutilleerde proeflocaties, maar hebben veel problemen met het verkrijgen van vergunningen, o.a. in verband met nieuwbouwplannen. Dit werkt verlammend.
  - De vraag is of de Regio Foodvalley op deze wijze Innovatie Valley blijft.
  - Ervaringen met RVO in verband met innovatietrajecten: zeer stroperig, wordt echt als knelpunt ervaren. RVO moet veel actiever acteren.
  - Ondanks alles: toch doorzetten, vechten.
- Voedselvoorziening/prijsniveau
  - Dit onderwerp is slechts zijdelings aan de orde geweest in de discussie. Aangegeven is wel dat er sprake zal zijn van verplaatsing van activiteiten/productie naar het buitenland.

- Wat zijn de belangrijkste behoudfactoren?
  - De mogelijkheid om stapsgewijs te kunnen innoveren is essentieel.
  - Wetgever en politiek zullen mee moeten werken, op dit moment ligt alles in NL stil en dat werkt verlammend. Deze vicieuze cirkel doorbreken.

Omschakel- en transitiemogelijkheden die als realistisch worden gezien:

- Concreet wordt genoemd: mestverwaarding. Via dit onderwerp en gebruikmakend van de aanwezigheid van de SMG in de regio Foodvalley kunnen we stappen zetten voor de kringloop. De overheid zou dit (o.a. in relatie tot kunstmest) moeten faciliteren. Dit kan leiden tot een verdienmodel voor de individuele kalverhouder op het eigen bedrijf.
- Opwekken van elektriciteit: zonne-energie. Voorwaarde is dat de kalverhouderij wel de focus en kernactiviteit is en blijft.
- Reststromen als grondstof in voer: genoemd werden veldbonen, olifantengras. Overigens is hierbij een aandachtspunt, dat hierbij gebruik in voedsel voor humane consumptie t.o.v. gebruik in diervoeders prioriteit heeft.
- Hoewel voor de kalverhouderij lastig in de praktijk in te vullen zou landschapsbeheer een thema kunnen zijn
- In verband met transitie: kijk ook naar en leer van de geschiedenis

De aanwezigen noemen dat ze onderstaande rollen zelf kunnen vervullen:

- Integraties kunnen een belangrijke rol spelen, maar dan zullen wel de doelen duidelijk moeten zijn.
- Banken: op dit moment groot knelpunt om kapitaal te verkrijgen en investeringen te kunnen doen, daarom wordt uitgeweken naar private investeerders: dit levert voor de individuele ondernemer (te) grote risico's op.
- Kalverhouders: via het in praktijk brengen van innovaties.

Van deze partijen verwachten ze hulp:

- Er zijn kapitaalkrachtige bedrijven nodig.
- Integraties: hogere contractprijs helpt.
- Banken: op dit moment groot knelpunt om investeringen te kunnen doen, daarom wordt uitgeweken naar private investeerders: dit levert voor de individuele ondernemer (te) grote risico's op.
- SBK: in verband met richting van de overheid, maar ook in verband met financiering.
- Overheid: logica en samenhang van maatregelen zou heel veel helpen.
- Calf Expertise Centre in verband met kennisoverdracht en rol bij onderzoek.

Hierbij zouden gemeenten en provincie kunnen helpen volgens de aanwezigen:

- Specifiek richting de Regio Foodvalley (maar in het verlengde hiervan de gemeente en provincie) een rol in de lobby. Hierbij de unieke positie en infrastructuur van de kalverhouderij in Regio Foodvalley profileren.
- De Regio Foodvalley zou geldstromen moeten vinden en faciliteren om de innovatie via pilots te stimuleren en ondersteunen.
- Onderzoek op mest uitrijden (i.v.m. uitspoeling) is, gezien de beperkte kennis en ervaring die er is, zeer gewenst.

Hoe men aankijkt tegen gedachten m.b.t. zonering, bijv. vanwege risico dierziekten (zoals vogelgriep en MKZ):

- De kans op MKZ wordt niet groot geacht.
- Zonering zal weinig bijdragen.
- T.o.v. MKZ crisis in 2001 zijn alle protocollen aangepast.
- Er is een goed hygiëne-besef en biosecurity niveau in bedrijven is hoog.
- Vertrouwen in expertise GD is groot.
- Als specifieke actualiteit werd wel genoemd de (toenemende) aanwezigheid van de das in relatie tot het overbrengen van runder tbc.
- Hygiëne, all in all out, en biosecurity in de keten moet op een hoog niveau blijven staan

Aanvullende opmerkingen:

- De uitdaging/vraag is niet: moeten we het autonomen proces, dat toch wel gaat plaats vinden, versnellen? [Ook zonder allerlei maatregelen gaat er transitie komen] De vraag is wel: houden we wel voldoende over?
- Motto zou moeten zijn: “in vertrouwen ruimte geven”.
- Minder boeren betekent verrommeling van het landschap.
- Meetprotocollen moeten vereenvoudigd worden, real time meten standaardiseren en valideren.
- Moeten we toe naar een systeem met KPI’s? Wie neemt hierin de regie? Suggestie SBK.
- Perspectiefvolle bedrijven, waarvan de ondernemer stopt, behouden.

Extra input:
“Er is binnen de kalversector sinds decennia voldoende ondernemerschap en innovatiekracht, hoewel de relatief beperkte omvang van de sector de financiële middelen beperkt zijn. De buitenlandse markt fungeert (anders dan b.v. in de pluimveehouderij) niet direct als prikkel om te innoveren voor de Nederlandse kalverhouder. De innovatie, specifiek op emissiereductie, wordt gefrustreerd door knelpunten. In de afgelopen maanden heeft het CEC hier een knelpuntenlijst voor opgesteld (zie *).

In de kalversector (kalverhouders, integraties, bedrijfsleven en sectorbestuurders) wordt er grote onzekerheid ervaren, die leidt tot een rem op veranderingen. Krimp zou geen doel op zich moeten zijn. Er is vooral behoefte aan duidelijkheid en het verhelpen van de discrepantie tussen maatschappelijke wensen en juridische beperkingen. O.a.

- De Rav-systematiek die vastgelopen is, dat ertoe leidt dat het vergunningen- traject stil ligt.
- Terughoudendheid bij banken.
- Alsmaar toenemende eisen m.b.t. welzijn en milieu, die leiden tot noodzakelijke investeringen; wetgeving dient voor een lange termijn vast te staan.

* Knelpunten innovatie kalveren

- Subsidie
  - Subsidieregelingen voor veehouders niet logisch, niet meer doenlijk voor veehouders om zelf subsidie aan te vragen, adviseurs zijn nodig.
  - Afhandeling van subsidie duurt lang, waardoor onzekerheid groeit, kosten stijgen en daardoor de gehele situatie van de veehouder rondom innovatie verandert.
  - Metingen in subsidietraject worden gezien als noodzakelijk kwaad om investering te kunnen bekostigen. Daardoor weinig erkende systemen.
- Vergunningen en regelgeving
  - Omgevingsvergunning: verschillen tussen gemeentes, sinds kort archeologisch onderzoek extra horde.
  - Omgevingsdienst en andere betrokken overheden: weinig kennis/deskundigheid en motivatie en tijd, waardoor maximale responstijd tussen vragen gebruikt wordt.
  - Proefstalstatusaanvraag: onduidelijk waar dit aangevraagd moet worden en wat er bij ingediend moet worden.
  - Natuurvergunning (Wnb): provinciaal.
  - Weinig samenhang tussen gemeente en provincie en landelijk.
- Metingen
  - Metingen gedaan op één locatie, kunnen vaak nog niet als basis dienen voor metingen op een tweede locatie later in de tijd.
  - TAP wil eigenlijk alleen nog met case-control situaties werken, doordat emissiefactor kalveren niet valide is als ‘control’. TAP stelt wel steeds strengere eisen aan case-control situatie, waardoor weinig stallen hiervoor in aanmerking komen.
  - Sensoren zijn niet erkend als meetmethode, regelgeving loopt achter op ontwikkelingen. Daardoor worden veehouders niet gestimuleerd om sensoren te gebruiken.
  - Meetmethodiek loopt achter op praktijk en op niveau van nauwkeurigheid dat gewenst wordt vanuit overheid/maatschappij..
  - Sensoren met juiste nauwkeurigheid zijn duur, en moeten vaak vervangen worden.
- Financieel
  - Banken willen niet meer investeren.
  - Innovaties die met subsidie ontwikkeld worden moeten voldoen aan minimale reductiepercentages, waardoor het innovaties worden die alleen geïnstalleerd kunnen worden bij nieuwbouw of bij ingrijpende renovatie. Dit vraagt grote investeringen.
- Onzekerheid:
  - Geen vertrouwen in innovaties bij overheid door ervaringen vanuit het verleden (bijv. luchtwasser / emissiearme vloeren).
  - Geen vertrouwen in innovaties bij veehouders, doordat er geen vertrouwen is bij overheid in innovaties (beeldvorming vanuit de overheid).
  - Geen vertrouwen in overheid bij veehouders, door zwalkend/onduidelijk beleid.
- Te weinig erkende innovaties, zeker niet voor bestaande stallen. Geen combitabel.
- Er wordt veel individueel gedacht, in plaats van als sector. Belang van veehouder is om vergunning te krijgen.
- Innoveren wordt complexer doordat integraliteit belangrijk is;
  - Afzet van meststromen van innovatieve systemen blijkt moeilijk.
  - Terugverdienen van innovatie is o.a. afhankelijk van mestverwaarding
- Eisen van overheid zijn vaak niet haalbaar en betaalbaar”.

12.7. KETENGESPREK – PLUIMVEESECTOR

Hieronder de opgehaalde informatie uit het ketengesprek over de kalversector

Stel: de veehouderij sector krimpt met 30%. Gedachten over de gevolgen voor:

- Werkgelegenheid
    - De afname van werkgelegenheid is mede afhankelijk van de beschikbare alternatieven, zoals volledige beëindiging van activiteiten of de overgang naar bijvoorbeeld campingexploitatie.
    - Betreft de krimp specifiek de primaire productie? Ja.
    - Wordt de krimp gemeten aan de hand van het aantal bedrijven of het aantal dieren? Het gekozen uitgangspunt voor verdere discussie is een krimp van 30% in het aantal dieren.
    - De krimp zal met name in deze regio aanzienlijke gevolgen hebben voor het onderwijs en onderzoek.
    - Landelijke krimp zal juist in deze regio, waar veel perifere bedrijvigheid is gevestigd (zoals veevoer, kuikenbroeders, opfok, eierhandel, stalinrichting), een aanzienlijke impact hebben.
    - De afname van bedrijvigheid in deze regio, met een concentratie aan niet-grondgebonden veehouderij, zal ook gevolgen hebben voor toeleveranciers en afnemers in andere regio's.
- Innovatie
    - Juist groei of omschakeling op primaire bedrijven heeft innovatie gestimuleerd, zoals de overgang van legbatterijen naar scharrelsystemen die heeft geleid tot de ontwikkeling van volières. Tevens heeft schaalvergroting geresulteerd in de creatie van arbeidsverlichtende eierinpakmachines en robotstapelaars.
    - Krimp belemmert niet alleen de innovatiekracht, maar veroorzaakt ook een negatieve spiraal van demotivatie en een gebrek aan vertrouwen.
    - Opkoopregelingen resulteren niet alleen in stopzettingen die over het algemeen worden toegeschreven aan oudere veehouders zonder opvolging en verouderde stallen. De opkoopregeling in de varkenshouderij, waarbij de vergoeding afhankelijk is van de leeftijd van de stallen, heeft aangetoond dat oudere stallen met hoge emissies behouden blijven, terwijl jongere bedrijven worden beëindigd, wat soms leidt tot de sloop van vrijwel nieuwe stallen. Dit heeft een volledig ongewenst effect.
    - Groei is niet per se noodzakelijk voor innovatie; ook de omschakeling naar andere houderijconcepten, zoals bijvoorbeeld BLK* met minder dieren, draagt bij aan innovatie.
- Voedselvoorziening/prijsniveau
    - Het is onbegrijpelijk dat de wereldwijde voedselvoorziening nergens als aspect wordt meegenomen, terwijl er nog steeds hele werelddelen zijn die kampen met honger.
    - Onze regio is bij uitstek geschikt voor niet-grondgebonden veehouderij, mede vanwege het klimaat en het type grond. Niet voor niets is deze vorm van landbouw hier ontstaan.

- Het te verwachten prijseffect bij krimp is duidelijk: de huidige schaarste aan eieren, veroorzaakt door factoren zoals vogelgriep en duur veevoer, heeft geleid tot een ongekend prijsniveau.

- De belangijkste behoudfactoren volgens aanwezigen:
  - Vertrouwen in de agrarische sector, bij landelijke en regionale overheid, maar ook bij banken (waar blijkbaar intern afwegingen spelen, in het nadeel van de agrarische sector).
- Kennis:
  - In het domein van onderwijs en onderzoek zal er een afname zijn in de instroom van scholieren en studenten, wat resulteert in verminderde vraag en interactie.
  - De toegepaste kennis, momenteel aanwezig bij onder andere installatiebedrijven en veehouders, wordt momenteel veelal ingezet door mensen met een agrarische achtergrond in de periferie. Deze arbeidskrachten zullen aanzienlijk afnemen.

Deze omschakel- en transitiemogelijkheden zien de aanwezigen als realistisch:

- Algemeen:
  - Is “transitie” wel het juiste woord? Is transitie nodig? Gaat het niet om verbeteringen en veranderingen? Daar staat de sector voor open. Wat is het doel van transitie? Minder dieren? Of anders?
  - Blijf vooral producent van hoogwaardig voedsel.
  - Zet de boer in z’n kracht, er kan veel, geef boeren ruimte voor toepassen van ander management. Er zijn nog veel innovatieve mogelijkheden.
  - Samen doelen en tijdspad afspreken, waarbij het mogelijk blijft innovaties toe te passen, geef de sector de tijd, samen werken naar eindpunt.
  - Er zal naar verwachting beperkte markt zijn voor dure producten uit extensieve houderijconcepten. Als doel “25 % biologisch” stellen, heeft geen zin als de consument de hogere prijs niet kan/wil betalen.
  - Inspelen op vragen vanuit de markt, met verdienmodel, goed voorbeeld is BLK*.
  - Meer aandacht voor emissie verlaging: technisch en qua vergunningenstelsel; en geef duidelijkheid over latente ruimte (als landelijke overheid).
  - Verder uitwerken van duurzaamheidsconcepten.
  - Ontwikkeling van blauwe en groene diensten, met rendabele vergoeding.
  - Groenblauwe diensten met juiste vergoeding.
  - Marktvraag is voorwaarde voor de transitie.
  - Transitie? We doen al heel veel goed. Noem het doorontwikkeling.
  - Circulair en minder dieren wie wil en kan.
  - Bepaal eerst het doel. En zorgen dat er een positieve flow komt.
  - Geef technische innovaties de tijd.

- Welke rol kunnen aanwezigen zelf spelen:
    - Kennis beschikbaar stellen, netwerken in stand houden.
    - Juiste producten aanbieden, die passen bij klantvraag (boeren).
    - Bredere kennis aanbieden, bijv. ook op gebied van milieu (vergunningen).
    - Breed meedenken in innovatie, bijv. op gebied van footprint.
    - Breed meedenken in ketenmodellen, zodat meerkosten gecompenseerd worden.
    - Faciliteren, bijdragen aan doelstellingen (als ze duidelijk zijn/worden). Ruimte creëren om dit te kunnen uitvoeren.
    - Ruimte beschikbaar maken.
    - Circulair worden en daarover adviseren
    - Ruimte pakken (in type mogelijkheden), ook wat buiten de bekende wereld van LNV zit.
    - Kennis en netwerken.
    - Faciliteren en bijdrage aan doelstellingen.

- Van deze partijen verwacht men hulp:
    - Sectororganisaties kunnen beter samenwerken; beperk het aantal loketten.
    - Afnemers (tussenhandel en retail): afgeven van afzetgarantie, waarbij meerkosten worden vergoed (AH heeft dit onlangs geïntroduceerd voor de afname van BLK* vleeskuikens, met verrekenprogramma voor kosten van voer, energie, personeel en stallenbouw).
    - Van onderzoeksinstellingen, installatiebedrijven, banken, ketenpartners en retail.
    - Betere onderbouwing van landelijke overheid waarom we moeten veranderen, en breder denken in de mogelijke oplossingen.
    - Betrouwbare overheid met goede uitleg over waarom.
    - Anderen in de keten.
    - Van begin tot eind draagvlak.
    - Minder loketten.
    - Schakels in de keten, retail en banken.
    - Technische bedrijven en ketenpartners.

- Hierbij zouden gemeenten en provincie kunnen helpen:
    - Agrarische sector beter openbaar steunen, onterechte negatieve kritiek weerleggen, sector niet in de steek laten, werken aan oplossingen (voor o.a. PAS-melders).
    - Niet denken vanuit krimp in dieraantallen.
    - Actief meedenken in omschakel- en transitiemogelijkheden en dit ook mogelijk maken (bijv. door vergunningen).
    - Faciliteren is belangrijker dan geld. Faciliteren kan in allerlei vormen zoals flexibele regelgeving, verlenen van (voorlopige) ontheffingen of vergunningen, meedenken bij innovaties, crowdfunding organiseren.

- Visie en daarbij horend beleid voor lange termijn vastleggen.
- Duidelijk perspectief bieden, met duidelijke kaders en veel meer aandacht voor de blijvers.
- Positieve benadering van de agro-sector, zorgen voor politiek draagvlak.
- Brede visie neerleggen, geen trechter denken (neerleggen bij of verschuilen achter EU onmogelijkheden), duidelijkheid in doelen en daaraan langdurig vasthouden, consequent beleid.
- Zorg voor balans: landbouw, huizenbouw, landschapsbeheer, recreatie en natuur. Balans is een kans!
- Geef meer aandacht aan de zwijgende meerderheid (die z'n mond houdt) en minder aandacht aan de "schreeuwende" minderheid.
- Besef dat in deze regio de werkmentaliteit en het creatief denkvermogen op een ongekend hoog niveau liggen en benut deze competenties.
- Langjarige regelgeving, minstens 10 jaar.
- Meedenken en mogelijk maken.
- Faciliteren is belangrijker dan geld.
- Faciliteren met wet- en regelgeving, duidelijk maken waar je als blijver aan moet voldoen.

Hoe men aankijkt tegen gedachten m.b.t. zonering, bijv. vanwege risico dierziekten (zoals vogelgriep en MKZ):

- Wat is het doel? Minder dieren?
- Niet voor niets is juist in deze regio m.n. de niet-grondgebonden veehouderij ontstaan.
- Er is een goed hygiëne-besef, het meldings-en monitoringssysteem werkt goed.
- In deze regio relatief weinig watergebieden en dus minder riskante watervogels, zorgen dat er niet meer waterrijke natuur wordt aangelegd.
- Veel kanttekeningen te plaatsen bij "Heederik" rapport.
- Concentratie aan pluimveebedrijven en grootte van de bedrijven is niet bepalend voor het oplopen van vogelgriep, zie bijv. enorme aantal A.I-uitbraken in Frankrijk (kleinere bedrijven, met veel grotere onderlinge afstand).
- Er wordt hard gewerkt aan de toepassing van vaccinatie, dit verlaagt de R-waarde met een factor 1.000 of meer. Er wordt ook nog gekeken naar andere mogelijkheden om een infectie te voorkomen zoals het toepassen van windbreekgaas.
- Nee, we zijn niet voor niets intensieve veehouderij begonnen op deze plek. We zijn al goed bezig. En vertrouwen dat vaccineren ook goed komt, al duurt dat nog even.

Extra input:
"De pluimveesector geeft al decennia blijk van een enorme veerkracht en innovatiekracht. Gedreven door maatschappelijke wensen wordt er een grote veranderbereidheid getoond, mits de veranderingen samen opgaan met (minimaal) financiële compensatie van de meerkosten. In de legsector is het niet alleen gebleven bij de (verplichte) omschakeling van legbatterijen naar loslopende kippen, maar zijn er daarnaast volop andere (markt-) ontwikkelingen te melden, zoals: ontwikkeling en brede toepassing van volières, het aanbieden van een grote variatie in soorten eieren: scharrel, vrije uitloop, biologisch en vele boerderij merken, het achterwege laten van snavelbehandeling en het (voor een deel) achterwege laten van het doden van ééndagshaantjes (productie van OKT-eieren). In de vleessector vindt een grootschalige omschakeling plaats naar BLK* vleeskuikens, met een ander type kuiken (traaggroeiers), ander voer, lagere bezetting en overdekte uitloop.

Breed in de sector (pluimveehouders, bedrijfsleven en sectorbestuurders) wordt er echter grote onzekerheid ervaren, die leidt tot een rem op veranderingen. Krimp zou geen doel op zich moeten zijn. Er is vooral behoefte aan duidelijkheid en het verhelpen van de discrepantie tussen maatschappelijke wensen en juridische beperkingen. Bijvoorbeeld:

- De Rav-systematiek die vastgelopen is, dat er toe leidt dat het vergunningen- traject stil ligt.
- Omschakeling naar BLK* in relatie met het verkrijgen van een vergunning.
- Hoe om te gaan met latente ammoniakrechten?
- Terughoudendheid bij banken.
- Alsmaar toenemende eisen m.b.t. welzijn en milieu, die leiden tot noodzakelijke investeringen; wetgeving dient voor een lange termijn vast te staan.
- Behoefte aan langdurige afnamegaranties, met verrekening van verandering in kosten, van bijv. energie, voer, bouw en personeel.

12.8. FINANCIEEL-JURIDISCH GESPREK

Op dit onderwerp zijn drie gesprekken gevoerd. Hieronder volgt de samenvatting van deze gesprekken.

Het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen door ondernemers, is alleen mogelijk met lange termijnperspectief. Wat wordt er van je verwacht? Deze vraag is voornamelijk voor mogelijke piekbelasters nog onzeker. Het onderwerp van verdienmodellen wordt door sommige aanwezigen als prioriteit in de discussies aangewezen *("Verdienmodel moet groot bovenaan")*. Want: "Wie betaalt de omslag naar een toekomstbestendige sector?"

Hieronder volgen een aantal punten en uitspraken die zijn besproken:

- Nieuwe verdienmodellen kunnen zich binnen de markt ontwikkelen door veranderd consumentengedrag;
    - Overheden kunnen op deze trend inzetten door het stimuleren van het consumeren van lokaal en duurzaam geproduceerd voedsel. Ondernemers en investeerders zullen dan volgen.
    - Een kans hiervoor is de ruimte en het geld dat vrijkomt met verstedelijking en vergroening binnen de stad. Dit kan gepaard gaan met het inrichten van de publieke ruimte voor stimuleren van de goede voedselkeuzes. Daarnaast betekent verstedelijking ook een grotere afzetmarkt voor lokaal geproduceerd voedsel. Versterk hiervoor de verbinding stad-platteland.
    - Kansen om de energietransitie te verbinden aan de voedseltransitie kunnen worden benut zolang het regionaal/ lokaal gehouden wordt. Denk hierbij aan boerencoöperaties die biovergisting leveren aan een industrieterrein. De energietransitie bedreigt de agrarische sector ook: het is belangrijk dat zonne- en windparken regionaal eigendom zijn. Internationale bedrijven kunnen het anders opkopen en dit verhoogt grondprijzen.
- Het belonen van publieke prestaties is mogelijk, zolang het niet als subsidies wordt neergezet: veel boeren willen daar niet afhankelijk zijn. Het zijn vaak korte termijnbetalingen, onvoorspelbaar, kostprijsdekkend en niet stimulerend en in ingewikkelde constructies. Deze houding is ook socio-cultureel.
    - Positief wordt er gekeken naar subsidies voor omschakeling naar natuurinclusief of voor het opstarten van agro-ecologische projecten.
    - Voor natuurbeheer kan een deel van het beheer uitbesteed worden aan de boer: voorbeeld = Eemlandcollectief: een verdienmodel uit natuur- en weidevogelbeheer.
    - Bepaalde diensten kunnen direct in de markt gezet worden: bijvoorbeeld door olifantsgras CO_2 opslaan voor bedrijven. Deze markt moet nog verder ontwikkeld worden.
- De regio kan inzetten op het verbinden van losse initiatieven in de streek die lokaal en natuur inclusief voedsel produceren, verwerken en/of afzetten.
- Het goede voorbeeld van gemeenten, regio en provincies: eigen aanbod 100% uit Regio Foodvalley. Daarnaast: Betrek supermarkten bij een ambitieus voedselbeleid op regionale consumptie.
- Grond speelt een belangrijke rol in de discussie rondom verdienmodellen. De druk op grond en het prijsopdrijvende effect daarvan, wordt vergroot door bedrijven (zoals Schiphol) die stikstofrechten willen opkopen.
    - Regionale inzet voor grond: alleen partijen uit de regio mogen aanspraak maken op grond. Voor overheidsgronden moet dit geregeld worden. Voor private gronden: is dit juridisch mogelijk? Combineer een stikstof en grondbank.
- Ondersteuning van de ondernemer in transities gaat verder dan alleen geld: ook advies speelt een belangrijke rol. De gemeente Ede heeft bijv. een inloopspreekuur waar agrariërs hun zorgen kunnen uiten. Combinatie van ruimtelijke en financieringsgesprekken op gemeenteniveau, biedt hiervoor kansen.

Hieronder volgt een opsomming van de concrete obstakels en mogelijke oplossingen die zijn besproken.

Concrete obstakels voor transities:

- Landen waarnaar Nederland exporteert, ontwikkelen zich ook: bijvoorbeeld voor eieren wordt Duitsland zelf steeds duurzamer en zelfvoorzienender
- Recent is het de Europese regelgeving over het mededingingsrecht en ketenafspraken aangepast.
- Ruimtelijke Ordening kan in de weg zitten bij bv. agroforestry kan niet want bestemming is: “half open gebied”.
- Subsidiesystemen werken niet goed.
- Uitkoopregelingen. Een voorbeeld: Een kalverhouderij wilde de omslag maken naar plantaardig, maar moest stoppen onder uitkoopregeling. Het is belangrijk dat ondernemers wel verder mogen met andere agrarische activiteiten.
- Regels van het NVWA en voedselveiligheid zijn erg streng. Niet alleen de wetgeving, maar ook de juridische taal staat in de weg van een positieve transitie.
- Een boer kan de investering voor omschakeling alleen niet dragen
- Ontwikkeling van korte ketens: er is capaciteit nodig voor het regionaal verwerken van producten. Bestemmingsplannen zitten vaak in de weg: bijv. voor het plaatsen van schuren

Mogelijke oplossingen en nieuwe maatregelen voor versnellen:

- Regionale meerwaarde en duurzame producten kun je ook exporteren
- Als je kan aantonen dat je bijdraagt aan de duurzaamheidsdoelen mag je prijsdifferentiatie toepassen
- Supermarkten alleen nog maar kwaliteitsvoeding laten aanbieden
- Europese subsidie verandert, maar zou alleen duurzaam geproduceerd voedsel moeten subsidiëren → lobbypunt
- De grond die vrijkomt van de opgekochte bedrijven moet slim worden gebruikt, anders is het *“water naar de zee brengen”*
- Staatssteun en financiering voor agro-forestry
- Als gemeente kun je met ondernemers en een groep boeren bij elkaar komen, en afspraken maken over prijzen en verkoop van regionale producten.
- Het Markemodel (idee voor Foodvalley: het Valleimodel).

Een aantal punten die opvallen als we terugkijken op de gesprekken:

- Het eerste gesprek waren experts en dit ging zowel breder als inhoudelijker. Landbouw en natuur werden minder gezien als twee aparte doelen, door agroforrestry en natuurinclusieve vormen van landbouw als oplossingen te zien, waarvoor financiële ondersteuning en juridische ruimte verder ontwikkeld moeten worden. In het tweede gesprek lag de focus meer op het vinden van oplossingen in de markt, zekerheid voor intensieve boeren, technologie en het aanzwengelen van consumentengedrag voor lokale consumptie.
- Een duidelijke overeenkomst was het belang van het stimuleren van een lokale economie voor duurzaam geproduceerd voedsel. In beide gesprekken kwamen hier suggesties voor naar voren, zoals het betrekken van supermarkten om het uit de niche te halen. Het tweede gesprek ging hier dieper op in door ook duurzaamheidseisen aan streekproducten/ labels te stellen. En andersom (streekeisen aan duurzaamheidslabels).
- Een ander overeenkomst, was dat in beide gesprekken socio-culturele aspecten naar boven kwamen, naast economische en juridische maatregelen. Succesvol boeren was eerst zo efficiënt mogelijk produceren tegen een zo laag mogelijke kostprijs op een competitieve markt. Dit is zowel een waarde geplakt aan “succesvol” als het dominante verdienmodel. Nu verschuift dat waardeoordeel wat (iig vanuit de maatschappij, minder binnenin de agrarische sector); het dominante verdienmodel verschuift wat minder snel. […] “

12.9. LANDGOEDEREN EN PACHTGESPREK

Hieronder vind je de aantekeningen die zijn gemaakt tijdens het themagesprek 'landgoederen en pachtgronden'.

Opmerkingen m.b.t. rentmeesters en grondeigenaren

Er zit wel beweging in het aanpassen van pachtbeleid naar meer duurzaam beheer. Dit gaat over:

- Verschil tussen reguliere pacht en geliberaliseerde pacht. Met reguliere pacht ben je afhankelijk van de goede relatie met de pachter. V
- ia liberale pacht heb je meer vrijheid en kun je meer sturen door bijvoorbeeld
    - Prijsvaststellingen
    - Afspraken over duurzame landbouw
    - Geen gebruik van drijfmest (aansluitend bij ANLB)
    - Letten op chemie
- Er worden bodemcursussen aangeboden
- Het beleid rondom pachtgronden verschilt per provincie. Noord-Brabant is een voorbeeld van een provincie met een beleid waar veel mogelijk is qua verduurzaming. Bij Gelderland gaat de grond naar de hoogste bieder. Het is belangrijk om na te denken over de lange termijn m.b.t. landbouwgronden.
- Ecoregeling levert voor boeren ook wel wat op: goud is 440 euro / ha voor je totale bedrijf
- Op landgoederen is vaak al een combinatie aanwezig van natuur, landbouw en recreatie. Men kan leren van landgoederen wat betreft het verweven van functies.
- Nationaal is er 35000 ha grond in beheer van kerken. Dit aantal groeit met ongeveer 5% per jaar.
- Het is voor kerken vooral bedoeld als vastgoedportefeuille.
    - Met wat minder combinaties met andere functies.
    - Kijken zakelijk naar de transitie, willen geld blijven verdienen dus zijn minder geïnteresseerd in grondverkoop.
    - Bouwen wordt gezien als gewenste ontwikkeling
    - Discussie tussen diaconie (geld verdienen voor hulp) versus rentmeesterschap (goed zorgen voor het land).
- Colleges van kerken creëren soms een eigen fonds voor dingen die buiten subsidiepotjes vallen. Bijvoorbeeld het stimuleren van de progressieve reguliere boer.

Opmerkingen m.b.t. de rol van overheden en andere stakeholders

- Het is belangrijk om bestemmingsplannen te kunnen wijzingen en daar als overheden samen in op te trekken (gemeenten weigeren soms, terwijl provincie voor is).
- Landschapselementen die er zijn behouden en handhaven (drones+boetes).
- Groene koplopers en boegbeelden in de schijnwerpers zetten.
- Tussen skal (toezichthouder op biologische productie) en gangbare landbouw zitten nog allerlei tussenvormen en -fasen. Nu heeft een bedrijf vaak een (onbetaalde) overgang van 2 jaar tussen beide. Hierbij is het nodig om tussenstappen te belonen (bv. op basis van biodiversiteitsmonitor).
- KPI's die elke stap belonen zouden helpen.
- Vergunningsprocedures sneller maken → er moet één accountmanager komen voor boeren en landgoedeigenaren per gemeente (rode loper aanpak).

- Functie in Zuid-Holland die goed werkt: **Loods** herbestemming Rijksmonumenten. Net zoiets als een accountmanager.
- We moeten toe naar multifunctionele landbouw (hiervoor is meer ruimte nodig in RO-beleid).
- Er heerst het beeld bij overheden dat landgoedeigenaren veel geld hebben, dat is niet zo. Onderhoud kost veel geld.
- Natuurorganisaties hebben hun bossen ook niet allemaal (FSC) gecertificeerd, maar dat zou wel moeten om het goede voorbeeld te geven. Van FSC-certificatie heeft een eigenaar geen financieel voordeel, maar is wel duurzamer.
- Als collega natuurbeheerders moet je elkaar niet tegenwerken maar juist samen optrekken.
- Sommige landgoederen hebben een landbouwvisie. Hiermee kun je aansluiten bij de visie van een gemeente. Als deze overeenkomen zou dat een kader kunnen zijn om maatwerk toe te kunnen passen en meer ruimte te krijgen. Er heerst angst voor precedentwerking. Er zijn echter veel kansen. Landgoederen kunnen uitloopgebied verzorgen voor de extra woningen. Kunnen landgoederen ook meer ruimte krijgen daarin?
- De wens is om neventakken te vergroten: creatieve functie.
- Rood voor rood is nodig om geld te creëren voor de transitie, dit kan ook met bouwkavels elders.
- Overlap zoeken tussen streekgids, landgoedvisie en omgevingsvisie. Dit moet als geheel worden gezien van de dienst die een landgoed levert. Er is een bredere invulling van bestemming nodig die past bij omgevingsvisie, rode loper, en het denken in mogelijkheden.
- Beeldvorming over landgoederen kan beter, aaibaarheidsfactor mist (wat natuurorganisaties vaak wel hebben).
- Hoe beter samenwerken? Sneller in transities (versnelde RO-procedures) meer in overeenstemming met doelen die we gezamenlijk nastreven.
- Juristen zorgen voor tegengestelde doelen. Werken met een integraal RO planatelier zou helpen. Voorbeeld: als je grond wil omzetten naar nieuwe hei, dan is het niet mogelijk om subsidie te krijgen voor grazen, alleen voor oude hei. Als natuurdoeltypes soms net wat flexibeler zouden kunnen worden opgevat zou dat enorm helpen.
- Gemeenten en provincies kijken verschillend naar landgoederen. Verschillende loketten/ verschillende doelen.
- Werken als 1 overheid is belangrijk om doelen te bereiken. Publiek-private samenwerking is daarnaast ook van belang.
- Subsidies van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer zijn snel op. Deze zou moeten worden uitgebreid.
- Stoppers kunnen een NSW-landgoed beginnen (70% van de ruimte is hierbij voor extensieve landbouw).
- Verpachting is voor veel landgoederen de belangrijkste inkomstenbron. Daarmee houden we groen & rood erfgoed in stand.
- Jaarlijks is er een 5% uitloop van boeren zonder opvolgers.
- Landgoederen hebben boeren nodig als beheerders. Er moet natuur komen buiten natuurgebieden.
- CO_2-vastleggingscertificaten en langjarige patrijzenstroken werken goed.

12.10. EIWITTRANSITIE GESPREK

Hieronder de belangrijkste input die is geleverd in het themagesprek over de eiwittransitie (60/40 dierlijk/plantaardig eiwit naar 40/60)

Wat gaat het landschap bepalen?

- Voedselzekerheid
- Biodiversiteit
- Klimaat
- Waterbeschikbaarheid

Bij minder dieren, wat gaat er met de grond geburen?

- Woningen, natuur, extensievere veeteelt, akkerbouw → meer ruimte voor plantaardige eiwitten, insecten en bouwmaterialen.
- Voedselpatroon van de toekomst; minder vlees, meer plantaardige eiwitten.
- Waarom plantaardig ondersteunen: produceren van eiwitten, die minder druk op de omgeving leggen en zelfs kans om bodem/water/biodiversiteit te ontwikkelen (geen mestruimte).
- Nu nog veel onbekend en onbemind. Regio/gemeenten kunnen dit thema dichterbij brengen.
- Je hebt de startups nodig én de grote jongens die deze vervolgens kunnen overnemen/inkopen.

Insecten:

- Zorg voor coöperaties waar de hele keten in zit, zeker ook de retailers.
- Laag gewaardeerde reststromen worden via insecten opgewaardeerd – bierborstel en graan.
- Het duurt nog va 15 jaar voordat insecten gevoerd mogen worden met mest (EU regelgeving).

Peulen/bonen:

- Coöperaties waar de hele keten in zit, zeker ook de retailers.
- Melkvee gaat mogelijk ook veldbonen kweken voor voer, in plaats van enkel mais.
- Hier kan meel van gemaakt worden, alternatief voor granen.
- Leggen stikstof uit de lucht vast – alternatief voor kunstmest

Bouwmaterialen:

- Hennepvezel, vlas.

Maatregelen (gemeenten en regio):

- Samenwerkingsvormen faciliteren op regioniveau, ketens bouwen via kleine coöperaties. Zet hier ook de retail bij. Unilever en Campina zijn bijvoorbeeld volop bezig met andere eiwitten → kans.
- Experimenteerruimte vergunnen in vrijkomende gebouwen – voor langere termijn. Deze dichtbij kernen mogelijk maken. (Greens East in Overijssel is te ver weg van kernen en daar lukt het niet).
- Bouwmaterialen – stel haalbare eisen in je aanbestedingen.
- Een loket dat de weg wijst in deze eiwittransitie – faciliteer netwerken voor ondernemers in de hele keten.
- Streekproducten uitbreiden met plantaardige eiwitten en insecten

12.11. CONSUMENT IN DE KETENGESPREK

De belangrijkste opgehaalde punten uit het themagesprek 'consument in de keten', inclusief de voorbereidende gesprekken, zijn hieronder beschreven.

Men ziet het als de rol van de overheden om:

- Duurzame en gezonde voedselproductie te stimuleren en te investeren in preventie van ongezonde leefstijlen. Dit kan o.a. door:
  - Ruimte te bieden voor duurzame voedselinitiatieven
  - Korte ketens te stimuleren op de lange termijn. Een probleem van agrariërs kan zijn dat brede samenwerkingen opzetten lastig is: ze hebben iemand nodig als een dealmaker, iemand die consument en agrariër/ bedrijf verbindt. Committeren aan bv. streekwaar o.i.d. kan hiervoor nuttig zijn.
  - Verbinding tussen stad-land-platteland zoeken (bv. door educatie, voedselbossen, boerderijwinkels, lokaal vermarkten, toeristische belevenissen, …)
  - Directe afzetmogelijkheden voor boeren te ontwikkelen
  - Herwaarderen van "gezond voedsel uit gezonde bodem"
  - Lokale biologische producten vindbaar te maken
  - Regionale en innovatieve catering te stimuleren
- Regelgeving/ vergunningen voor agrarisch ondernemerschap aanpassen aan gewenste resultaten m.b.t. duurzaam boeren en gezond leven
  - Bv. Bestemmingsplan aanpassen om korte ketens te stimuleren
- Inzicht in, en stimuleren van, goede keuze van de consument
- Producten: vraag en aanbod bij elkaar brengen
  - Ontmoeten en verbinden: 'Laat het zien' → wisselwerking tussen stad - buitengebied – consument vergroten

Men wil boeren een rol kunnen (/moeten) geven in biodiversiteitsvergroting, waterbesparing, gezonde bodems etc. Boeren die 'goed bezig zijn met land': meer ruimte geven, meer exposure. Eten dat daar vandaan komt → naar voorgrond halen.
RPLG is een kans om de vicieuze cirkel te doorbrekenl: consument vindt 'lokaal, biologisch' voedsel te duur → dus men koopt het niet, maar agrariër is aangewezen op consument → dus kan niet biologisch boeren, want geen afzet → dus biologisch blijft duur → etc.

Belangrijk om na te denken over:

- Hoe zorgen we dat de omgeving(en) lokaal en regionaal zorgt dat inwoners gezond en duurzaam leven? Welke partijen hebben we daarvoor nodig? Wat is het samenspel tussen landelijk en stedelijk gebied?
- Hoe maken we het mogelijk en aantrekkelijk om regionaal voedsel te consumeren? Hoe zorgen we dat ondernemers toekomstbestendig en economisch haalbaar aan de slag gaan en blijven? Welk instrumentarium hoort daarbij?

12.12. TOERISME EN RECREATIE INTERVIEW

Hieronder de belangrijkste punten uit het (korte) themagesprek ‘toerisme en recreatie’.

- De gemeente Ede de heeft een nieuw uitvoeringsprogramma dat nog vastgesteld moet gaan worden door het college.
- Het voorlopende programma was vooral op de Veluwe gericht.
- Nu is ook het landelijk gebied genoemd:
    - Beleving en attractiewaarden van het agrarisch landschap vergroten
    - Bezoekdoel/knooppunten/overstappunten
    - Evenementen/communicatie
    - Routes (wandel en fiets) en verkeersveiligheid
- Ook relatie stad/dorp en landelijk gebied krijgt impuls; vrijetijdsparken, goed verblijven, identiteit en verbinding, duurzaam vervoer.
- Vier gemeenten willen gezamenlijk een visie opstellen: Ede, Nijkerk, Scherpenzeel en Barneveld.

[Eventueel verder aanvullen door begeleidingsgroep]

12.13. VERSTEDELIJKINGSGESPREK

Hieronder vind je de opgehaalde input m.b.t. het themagesprek 'verstedelijking'.

- We moeten de ontwikkellijnen ruimtelijk uitwerken: niet alle uitwerkingen komen namelijk overal.
- Het landelijk gebied wordt nu erg vanuit milieu en stikstof aangestuurd. We moeten het ook ruimtelijk maken.
- Tot 2030 woningbouw met meer landschap ontwikkelen.
- Buitengebied: kraamkamer voor nieuwe bedrijvigheid – in vrijkomende agrarische bedrijven. Vragen die hierbij komen kijken: "Ook niet agrarische activiteiten? Of willen we die naar bedrijventerreinen?"
- 1. zonering vanuit de Veluwe - recreatie, 2. zonering vanuit kernen – startups, 3. zonering vanuit infrastructuur – recreatie/startups
- Willen we sterlocaties weergeven op kaart? (Landbouwontwikkellocaties)
- Ruimte voor ruimte-woningen aan de randen van de kernen toestaan → geeft zachtere overgangen. Let wel op: beeldkwaliteit.
- We gaan voor diversiteit in type bedrijven: intensief, akkerbouw, biologisch, insecten. Dit hebben we ruimtelijk te ordenen.
- Hoe houd je landbouw op industriële schaal vast?
- Bedrijven hebben ontwikkelruimte nodig: fysiek, regels/beleid, juridisch, milieukundig.
- Natuur inclusief ontwikkelen – bedrijven, woningen, recreatie etc.
- Ophelderen wat inloop/ uitloopgebieden zijn
- Ca. 2000 ha, Multi -gebieden, heel veel opgaven koppelen: recreatie en toerisme, ontsluiting, verkeersveiligheid, landschap, biodiversiteit, water, emissies reduceren. 2 en 3 lijken op elkaar, al is 3 iets meer gericht op mensen.
- Noord: landelijk gebied is inloopgebied, je bent te gast. Agrarisch gebied is dominant
- Zuid: Stedelijk gebied domineert, landelijk gebied is uitloopgebied, gebied staat ten dienste van de stedeling.
- Zone rondom Veluwe: Dubbel gebruik, er mag meer; recreatie, horeca, gewassen.
- Agrarisch gebied buiten de zone rondom Veluwe: verbreding, landbouw blijft hoofdactiviteit en hoofdinkomen.
- Beeklopen: verzachten van grenzen en verweven van functies.

Op kaart zetten:

- Woonlocaties tot 2030 zijn al bekend, deze op kaart zetten.
- Sterlocaties landbouw op kaart? Maar dan ook nadenken over: "Waar staat zo'n ster voor? Wat voor een type landbouw?"

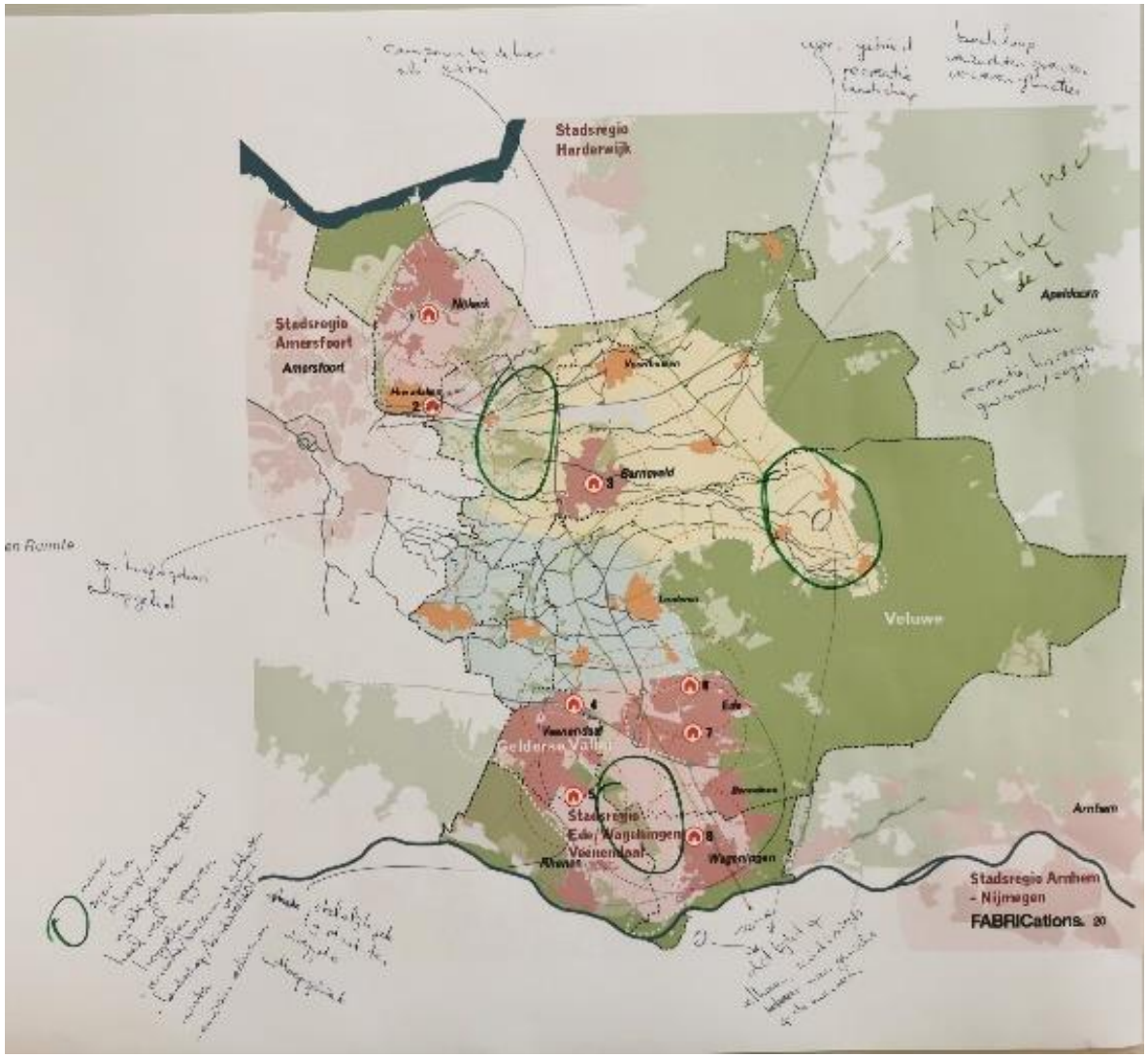

Figuur 34: schetsen van verstelijkingsgesprek

12.14. ENERGIETRANSITIE GESPREK

Hieronder volgen de belangrijkste uitkomsten uit het themagesprek over de energietransitie.

Wat zien we gebeuren:

- Van wind en zon naar energiesysteem-denken en het verbinden van sectoren. We moeten wel, vanwege netcongestie
- Zelfvoorzienende gemeenschappen en verdienmodellen van opwek, opslag en afname – goede verdienmodellen → boeren, burgers en bedrijven
- Energielandgoederen – geclusterd, dan is er 1 kabel nodig
- Houding: grond is in eigendom, de ruimte moeten we delen. Dit is een cultuuromslag om meer samen te gaan doen

Maatregelen (gemeenten en regio):

- Randvoorwaarde in vergunningen: participatie, eigenaarschap van energie-initiatieven. Kwaliteit van inpassing
- Grote voorkeur voor zon op dak. Zon op land mits dubbel landgebruik (fruit, verticale panelen, parkeerplaatsen)
- Bij nieuwbouw en bedrijventerreinen – onderzoek rol boerderijen/ondernemers met opwek en opslag in de buurt
- Rol gemeente: wat wil je op welke locatie en met welke voorwaarden?
- Risico: een te zware afweging om op gemeentelijk niveau op te kunnen lossen

12.15. REGIE DOOR WIE GESPREK

Hieronder de samenvatting van de twee thematische gesprekken die zijn gehouden over het onderwerp 'regie door wie'. Wie in de regio moet welke rol pakken voor de transitie van het landelijk gebied?

- De regio moet de motor zijn achter initiatieven en lobbyen richting provincie en mogelijk ook richting het rijk. Ook moet zij duidelijkheid creëren en de kloof tussen praktijk en beleid overbruggen. De complexiteit van de situatie in het landelijk gebied maakt het schakelen op verschillende niveaus lastig, waardoor men bang is voor een gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel. De regio moet verbindingen leggen met stakeholders en fungeren als belangenbehartiger voor verschillende gemeenten.
- Gemeenten zijn te klein om de complexe uitdagingen aan te gaan → de regio is daarvoor een geschikt schaalniveau.
- Het is belangrijk om in te spelen op recente ontwikkelingen en te anticiperen op mogelijke belemmeringen. Daarbij wil men meer proeflocaties, experimenteerruimte en maatwerk mogelijk maken.
- De rol van regio ziet men ook als platform voor de praktijk, waarbij gelijkwaardigheid en betrokkenheid van stakeholders belangrijk is.
- De samenwerking met provincies is essentieel, en de regio moet ervoor zorgen dat het regionaal beleid aansluit bij de doelstellingen van de provincie.
- **Bottom-up sturen is belangrijk**. Regio is de lobby en staat voor innovatie, kennisorganisatie en biedt experimenteerruimte. Voorstel over regio als platform voor de praktijk: omgekeerde piramide (fig. 32) ook aan onderkant breder maken (suggestie: omdraaien) – in ieder geval meer gelijk maken. Er gebeurt al veel; maar blijkbaar niet genoeg. Vraag is dan: red je het met die omgekeerde piramide? Bepalen wij wel wat je uiteindelijk moet gaan doen?
- Belang van vooruitkijken, eigen visie en lef tonen. Overheid moet luisteren naar de regio. Herwaardering en praktijkinput van belang. Budget, tijd en duidelijkheid zijn nodig.
- Waardering, erkenning en elkaar serieus nemen is essentieel (een deel van de oplossing ligt in het stedelijk gebied). Gemeenten kunnen meer faciliteren → dit concreet maken.
- **Vooraf heldere duidelijke kaders, voorwaarden en procesafspraken maken. Belangrijkste: communicatie & perspectief! En communiceren is niet informeren, maar… in gesprek met!**

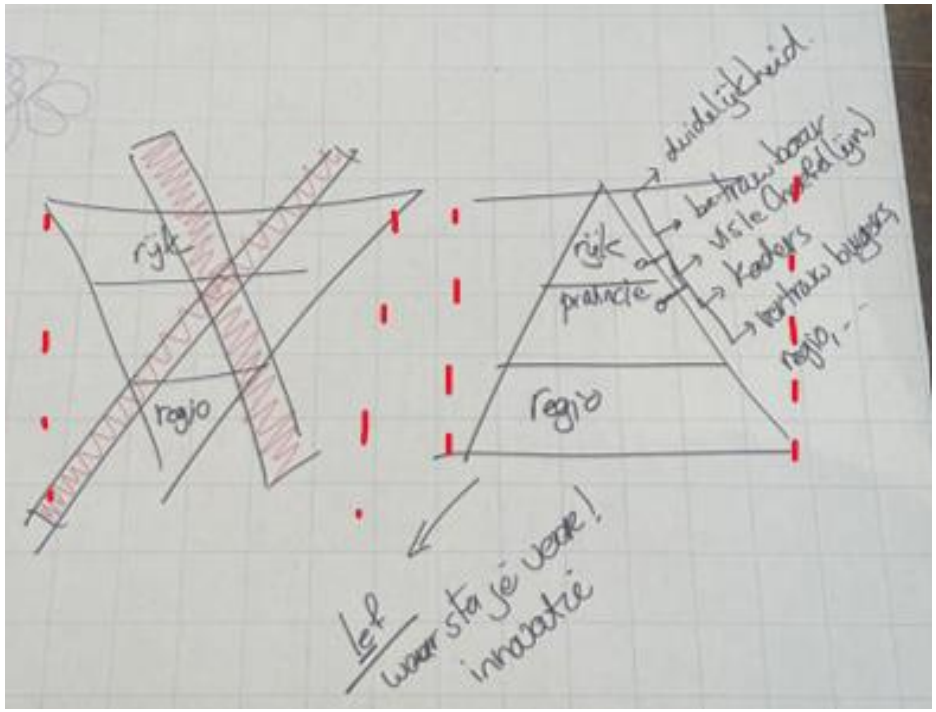

Figuur 35: schets regie door wie

Iedereen in de regio is nodig in deze transitie en heeft zijn eigen rol. We zien dat voor het behoud en versterking van het landelijk gebied (sociaal-economisch en landbouw) ondernemers en inwoners zelf goed weten wat nodig is om tot een 'gebiedsoptimale' koppeling met de doelen voor natuur, water en klimaat te komen. De **betrokkenheid van en met netwerken** in onze omgeving draagt bij aan draagvlak, en stelt lokale bestuurders in staat om moed en lef te tonen in het maken van moeilijke keuzes en het grijpen van kansen. De transitie is er niet alleen voor de kopgroep, het is zaak dat we met de kopgroep stappen zetten die de massa kán en wíl volgen.

Samenvattend ziet men per stakeholder de volgende focus qua rolneming:

Rol van de regio

Binnen de regionale samenwerking zet de regio vooral de grotere lijnen uit en zorgt voor de juiste verbindingen. Het gaat daarbij om:

- Het afstemmen van nieuw (RO)-beleid met praktijk, beleid en kennis;
- Meenemen en verbinden van de ondernemer/ burger/ consument in de doelen en de transitie;
- Borging van doelbereik op regionaal niveau;
- DNA/identiteit van de regio scherp in beeld hebben en houden.

Door de complexe opgave maakt gaat schakelen op verschillende niveaus en thema's niet vanzelf. Regio Foodvalley verbindt partijen en behartigt de belangen van de acht gemeenten. In de Economic Board van de regio komen onderwijs, overheid en ondernemers bij elkaar. Als mondiale voorloper in de kennisontwikkeling en toepassing van innovatieve landbouw spelen Wageningen University & Research, de Food Academy Nijkerk en Aeres Hogeschool en Campus een belangrijke rol.

Rol van gemeenten

Binnen de regionale samenwerking zorgen de acht gemeenten voor inbedding van de maatregelen en geven ze hun eigen 'kleur' aan de transitie. Het gaat daarbij o.a. om:

- Nieuw (RO)-beleid implementeren: Omgevingsvisie + omgevingsplan, waar mogelijk met experimenteerruimte;
- Plannen en beleid integraal afwegen: Natuur en gezondheid meer centraal;
- (Soepele) vergunningverlening, inloopspreekuur + "makelaar" die door het hele traject contactpersoon is.

Rol van de ketenpartijen

De regionale samenwerking kan niet zonder de keten. De snelheid van de transitie in de regio is hiervan afhankelijk. In goede samenwerking kan de keten verantwoordelijkheid nemen voor hun rol in onder andere:

- Eerlijke margeverdeling;
- Vervuiling beprijzen en schone productie belonen (ook kijkend naar import);
- Regie ruilverkaveling (i.s.m. regio) - Voorkom dat rechten worden opgekocht door ongewenste partijen.

Rol van hogere overheden

Veel van de financiën en wetgeving waar de regio mee te maken heeft komt vanuit hogere overheden. Hier in meedenken, duidelijk zijn over mogelijkheden en acties op uitzetten richting Europa (en Rijk) is hun belangrijkste rol in de regionale samenwerking. Dit gaat bijvoorbeeld over:

- Continuïteit in doelen (Rijk) en duidelijkheid (bv. over latente rechten)
- Borging van integraal doelbereik en andere aangepaste wet- en regelgeving.
- Regie voeren op multinationals en bedrijven met veel impact.
- Invloed op marktwerking en rol van Nederlandse producten in de wereldmarkt.

12.16. JONGEREN EN YOUNG PROFESSIONALS GESPREK

Hieronder de belangrijkste input uit de sessie met jongeren en young professionals. Reflecties op de ontwikkellijnen uit het groeidocument (april 2023):

Algemeen:

- Communicatie en transparantie zijn van belang
- Educatie is van belang

Ontwikkellijn 1: Het water en bodemsysteem brengen we in balans

- Leren van crisismomenten – misschien zelfs soort 'crisissituatie' creëren om urgentie in te zien
- Financiële prikkel is belangrijk
- Waarom gebruiken we drinkwater voor alles? → van te grote waarde. Oplossingen voor zoeken
- Minder water gebruiken
- 'Buurtwatermeter':
  - *Regenwater laten afkoppelen*
  - Waterbassin per woonwijk
  - Verschillende soorten kranen (regenwater, drinkwater) met verschillende prijzen

Ontwikkellijn 2: Een vruchtbaar landschap in een gezonde omgeving

- Kaders stellen aan agrariër, boer is deel van de oplossing (en deel van de uitdaging)
- Bredere bedrijfsvoering moet mogelijk zijn
- Consument meer nabij en betrokken
- Open winkel (onbemand), consument van afstand kan hier winkelen en ook direct educatie
- Coöperaties creëren/ Food Networks – ondersteuning tussen producenten en verwerkers van proteïnen

Ontwikkellijn 3: Een natuurlijk landschap dat verbindt

- Kunnen inheemse soorten wel overleven met klimaatverandering?
- Intrinsieke waarde van natuur voor iedereen begrijpelijk maken
- Stad en natuur meer verbonden maken
- Van Natura2000 naar Natura2100 (is het de moeite om N2000 te beschermen?)
- Hoe kan groen sociale relaties kan verbinden in wijken – bijv. gemeenschapstuin, ecovillage (met de buurt natuur herstellen)
- *Corridor tussen gebieden voor soorten uitwisseling*
- Waarde natuur / biodiversiteitsverlies inzichtelijk maken – Virtual Reality (dat mensen het doorleven)
- Rewilding van (privé) tuinen

13. VERKLARENDE WOORDENLIJST

A-B-C watergangen en bodem: Het waterschap onderscheidt het watersysteem in verschillende wateren:

- *A-watergangen* zijn vaarten en weteringen met een belangrijke functie voor water aan- of afvoer. Deze worden onderhouden door het waterschap.
- *B-watergangen* zijn sloten met een lokale functie voor water aan- en afvoer. Eigenaren van de aangrenzende grond onderhouden deze watergangen.
- *C-watergangen* zijn kleinere sloten met vooral een waterbergende functie. Dit is de bron van schoon regenwater voor en van het gebied. Voor deze watergangen geldt geen onderhoudsplicht.
- *Bodem* is de bovenste laag van de ondergrond waarin planten wortelen en bodemvormende processen plaatsvinden.

Basis Kwaliteit Natuur (BKN): We streven er naar dat de natuur in stedelijk en agrarisch gebied op zijn minst voldoet aan een set van basiscondities die 'algemene' soorten nodig hebben om te kunnen leven in de stedelijke en agrarische landschappen in de regio waar zij van origine thuishoren. Daarbij houden we rekening met het feit dat ieder type landschap karakteristieke eigenschappen heeft waarin niet dezelfde soorten algemeen zijn.

Biologische landbouw: is een productiesysteem dat de gezondheid van bodems, ecosystemen en mensen ondersteunt en in stand houdt. Het is gebaseerd op ecologische processen, biodiversiteit en natuurlijke kringlopen die zijn aangepast aan lokale omstandigheden, in plaats van het gebruik van input met nadelige effecten. Biologische landbouw combineert traditie, innovatie en wetenschap ten voordele van de gezamenlijke leefomgeving en ter bevordering van rechtvaardige relaties en een goede **levenskwaliteit** voor alle betrokkenen. Biologische landbouw heeft een internationaal erkend keurmerk en monitoringssysteem.

Circulaire landbouw : Er lijkt in eerste instantie consensus te bestaan over wat het begrip circulaire landbouw inhoudt. Het gaat primair over het sluiten van kringlopen waarbij vaak gerefereerd wordt aan de mineralen- en nutriëntenkringlopen van mest, voer, water en bodem. Maar er is tegelijkertijd sprake van veel vaagheid: zoveel mogelijk beperken, meer samenwerken, minder gebruik van, zo goed mogelijk sluiten van de kringloop. Ook zegt het nog weinig over hoe dit zou moeten gebeuren[40].

CO2-beprijzing / Carbon pricing: Dit is een instrument dat de externe kosten van de uitstoot van broeikasgassen in kaart brengt – de kosten van emissies waar de bevolking voor betaalt, zoals schade aan gewassen, kosten voor de gezondheidszorg als gevolg van hittegolven en droogte, en verlies van eigendommen door overstromingen en overstromingen. stijging van de zeespiegel – en verbindt hen aan hun bronnen door middel van een prijs, meestal in de vorm van een prijs voor de uitgestoten kooldioxide (CO2).

Doelsturing: Dit houdt in dat (o.a.) boeren zelf passende maatregelen kunnen nemen om doelen (zoals emissiereductie) te realiseren in plaats van generiek opgelegde maatregelen. Dit biedt meer ruimte voor ondernemerschap. Betrouwbare informatie die basis kan vormen voor een afrekenbaar doel is randvoorwaardelijk aan het invoeren van een dergelijk systeem. KPI-systematiek kan hier onderdeel van zijn.

[40] Analyse debat kringlooplandbouw Eindrapport (Centre for Urban Research (CentUR) Geografie, Planologie en Milieu)

Extensieve en natuurinclusieve melkveehouderij/landbouw: De extensieve landbouw is erop gericht om te voedsel te produceren op meer hectare grond (productieruimte) met minder input van buiten, zoals kunstmest, veevoer en gewasbeschermingsmiddelen. Zo wordt per hectare landbouwgrond vaak minder geproduceerd dan in de intensieve akkerbouw. Natuurinclusieve landbouw en biologische landbouw zijn voorbeelden van extensieve landbouw.

Gangbare landbouw: Gedefinieerd als de vorm van landbouw die op dit moment dominant is. Tegenwoordig wordt daar niet gecertificeerde bedrijfsvoering mee bedoeld. Veel alternatieve/ 'nieuwe' bedrijfsvoeringen zoals natuur inclusief, regeneratief, niet kerende grond bewerking, etc. zijn ook niet gecertificeerd en kunnen hier dus onder vallen maar men bedoelt met gangbaar vaak de business-as-usual bedrijfsvoering.

Groenblauwe dooradering (GBDA): dit is niet "bestemming natuur" maar valt onder medegebruik (agrarisch, recreatief, retentiegebieden, etc).

Gebiedsidentiteit: (De geschiedenis van) het landschap en het gebruik daarvan, maar ook de manier waarop het landschap van invloed is op de mensen die er wonen.

Klimaatmantels: een zone langs bijvoorbeeld het water die als buffer dient tegen invloeden van buitenaf, zoals hevige regenval, maar ook meerwaarde heeft voor de ecologie.

Korte ketens: Een korte voedselketen is een afzetsysteem van landbouwproducten, dat een rechtstreekse relatie kent tussen producent en consument. Zo blijf je als consument direct verbonden met je regio en de sociale, culturele, ecologische en economische eigenschappen daarvan. Hierbij willen we ketens waarin alle schakels op een transparante manier er samen voor zorgen dat de boer een reële prijs ontvangt. Dat is een prijs die uitgaat van de werkelijke kostprijs en waarde van duurzame productie. In deze context verstaan we onder 'regio' Noordwest-Europa.

Kringlooplandbouw: 'Bij kringlooplandbouw komt zo min mogelijk afval vrij, is de uitstoot van schadelijke stoffen zo klein mogelijk en worden grondstoffen en eindproducten met zo min mogelijk verliezen benut'. Het gaat hier om een circulair perspectief. (Ministerie van LNV 20218 - Waardevol en verbonden).

Landelijk gebied: Het gebied buiten de stedelijke omgeving. Dit bevat de akkers en weilanden, natuurgebieden, verspreide bebouwing, maar ook de bodem, het water, de infrastructuur en recreatiegebieden. We beschouwen dit geheel als een systeem met op elkaar inwerkende elementen.

Landschapsherstel: Interventies plegen om gronden te veranderen in gezonde, vruchtbare, functionerende landschappen, waarin een balans is gevonden tussen biodiversiteit en productiviteit. Landschapsherstel gaat verder dan herstel van land. Een landschap is ook een gemeenschap van mensen die er hun bestaan opbouwen. Hun rol is bepalend voor de invulling en de toekomst van het landschap. Zo heeft landschapsherstel ook positieve effecten op het stimuleren van sociale cohesie, veiligheid, werkgelegenheid en onderwijs.

Minimale tot niet kerende grondbewerking (NKG): Bij systemen met minimale en niet kerende grondbewerking wordt de grond zo min mogelijk bewerkt. Er kunnen daarbij verschillende systemen worden onderscheiden (WUR).

Natuurlijk systeem: Naast het beschermen van op kaart begrensde natuurgebieden, vinden we het ook belangrijk natuur in de hele regio te helpen herstellen. We noemen dit het natuurlijk systeem. Dit omvat alle processen in bodem, water, lucht, klimaat, flora en fauna. Al deze onderwerpen werken sterk op elkaar in en zijn als geheel leven ondersteunde ecosystemen. Wij mensen, zijn onlosmakelijk deelnemer in deze ecosystemen en het is belangrijk goed rentmeesters te zijn.

Natuurinclusieve landbouw: Voor de melkveehouderij en de akkerbouw worden vaak de termen natuurinclusieve landbouw en regeneratieve landbouw gebruikt. We zetten hiervoor in op bodems met volop bodemleven, het verbeteren van biodiversiteit door bijvoorbeeld agrarisch natuurbeheer, infiltreren van water en het minder belasten van natuur door minder gewasbeschermingsmiddelen te gebruiken en residuen van medicijnen in het milieu te verminderen, in bedrijfsvoeringen met economische rentabiliteit.

No regret maatregelen*:* maatregelen waarvan we met enige zekerheid denken dat we deze zonder grote negatieve gevolgen en met overwegend positieve effecten genomen kunnen worden. Letterlijke vertaling: zonder spijt.

NPLG: Nationaal Programma Landelijk Gebied

TBO's: Terreinbeherende organisaties als staatsbosbeheer, natuurmonumenten en Gelders/Utrechts Landschap.

Toekomstbestendige landbouw: Dit betekent dat landgebruik in balans wordt gebracht met natuurlijke systemen en ontwikkelingen in het landelijk gebied niet ten koste gaan van landschappelijke kwaliteiten (Nationale Omgevingsvisie).

Uitloopgebieden: Een zone in landelijk gebied, aan de rand van de stad/dorp met diverse functies waaronder recreatie. In het gebied zijn ingrepen gedaan om het recreatieve aspect te faciliteren. De bedoeling is dat de stedeling/dorpeling zich in een relatief korte tijd in een natuurlijke of landelijke omgeving waant.

UPLG Utrechts Programma Landelijk Gebied

Het voedselsysteem: omvat alle elementen die samenhangen met productie, verwerking en consumptie van voedsel. Het gaat niet alleen om de productiefactoren als grond, arbeid en kapitaal maar ook om de consumptie, de grondstoffen en reststromen (vrijkomende materialen en stoffen), de direct en indirect gerelateerde bedrijvigheid, foodindustrie, de supermarkten, banken, kennis- en innovatiesector en de culturele- en maatschappelijke elementen die met het systeem samenhangen. Alle ketenpartijen in de agrifoodsector zijn onderdeel van het voedselsysteem, dat de regio ver overstijgt.

VLGG Vitaal Landelijk Gebied Gelderland

14. GERAADPLEEGDE BRONNEN

Regio Foodvalley

- Brede welvaart in de Foodvalley - Inzichten uit maatwerk door het CBS (Provincie Gelderland)
- Concept NOVEX Ontwikkelperspectief Arnhem-Nijmegen-Foodvalley (NOVEX-gebied Arnhem-Nijmegen-Foodvalley, 2023)
- Contourennotitie Regionaal Perspectief Landelijk Gebied Regio Foodvalley (Regio Foodvalley, 2022)
- Evaluatie Functieveranderingsbeleid Regio Foodvalley (Regio Foodvalley, 2021)
- Functieveranderingsbeleid Regio FoodValley (Regio Foodvalley, 2016)
- Klaar voor de volgende stap – Eindadvies Kwartiermakers Regionale Samenwerking (Regio Foodvalley, 2023)
- Monitor brede welvaart 2021 Regiodeal (i.s.m. UU op basis van RIVM data) (Regio Foodvalley, 2021)
- Next Economy & impact op bedrijven en ruimte in Regio Foodvalley (Savelberg, 2023)
- Onderzoeksrapport agrifoodmonitor Regio Foodvalley 2022 (Christelijke Hogeschool Ede, 2023)
- Regio Arrangement Foodvalley Conceptversie (Regio Foodvalley, 2023)
- Regiodeal Foodvalley - Versnelling van de transitie naar een duurzaam en gezond voedselsysteem
- Regio Foodvalley Feitenbasis landelijk gebied (FABRICations, september 2022)
- Landbouwstructuur in regio Foodvalley en gemeenten Bunschoten, Leusden, Putten en Woudenberg (Venema et al., 2022 – WUR rapport 572701)
- Verkenning naar ruimtegebruik landbouw 2050 voor Regio Foodvalley – Regionale ruimtelijke uitwerking van WUR-scenariostudie Landbouw in Nederland in 2050 (Gies et al., 2020 – WUR rapport 535582)
- Regio Foodvalley verkent het landschap! Foodvalley – 13 landschappen (GrondRR landschapsarchitect bnt, Regio de Vallei & WERV)
- Regio Foodvalley: Ruimtelijke Verkenning (FABRICations, 2021)
- Regio Foodvalley Strategische agenda 2020-2025 (Regio Foodvalley, 2020)
- Regio Foodvalley: Toekomstbestendige verdienmodellen in de veehouderij: een advies voor boeren en beleidsmakers (Ruijssenaars, 2023)
- RES 1.0 Regio Foodvalley en concept scenario's (Regio Foodvalley, 2021)
- Ruimtelijke Verkenning Foodvalley (FABRICations, 2021)
- Strategische agenda Regio Foodvalley 2020-2025 (Regio Foodvalley, 2020)
- Strategische agenda Regio Foodvalley 2020-2025 (Regio Foodvalley, 2020)
- Verkenning naar ruimtegebruik landbouw 2050 voor Regio Foodvalley (Gies et al., 2020 – WUR rapport 3042)
- Voorwaarden piekbelastersregeling Ede (Regio Foodvalley, 2023)
- Waardetafel: Waarde van (natuurinclusieve) landbouw in de Foodvalley (De Natuurverdubbelaars)
- Water en Bodemsturend (FABRICations, 2023)

Waterschap Vallei en Veluwe

- Ambtelijk advies bouwsteen water en bodem Vallei en Veluwe gebiedsprogramma's NPLG (Waterschap Vallei en Veluwe, 2023)
- KRW-lichamen in het gebied (Waterschap Vallei en Veluwe, 2023)
- Water in beeld – Foodvalley Barneveldse Beek (Waterschap Vallei en Veluwe, 2023)
- Een watergestuurde regio. Vallei en Veluwe in 2120. (Waterschap Vallei en Veluwe, 2023)

Provincie Utrecht

- Concept Utrechts Programma Landelijk Gebied versie UPLG 1.0 en bijlagen (Provincie Utrecht, 2023)
- Geschiktheidskaart Woon- & Werklocaties Provincie Utrecht, opgesteld door de Utrechtse waterpartners (Defacto Stedenbouw, 2023)
- Memorandum betrokkenheid PS bij provinciale gebiedsprogramma voor het landelijk gebied (Provincie Utrecht, 2023)
- Natuurbeheerplan 2024 (Provincie Utrecht, 2023)
- Natuurdoelanalyse natura 2000 Binnenveld (Provincie Utrecht, 2023)
- Startnotitie Utrechts programma landelijk gebied (Provincie Utrecht, 2023)
- Statenbrief Laatste stand van zaken Aanpak Piekbelasters, NPLG en UPLG (Provincie Utrecht, 2023)
- Uitvoeringsstrategie Landelijk Gebied - Richtinggevende uitspraken Gedeputeerde Staten van Utrecht, 5 juli 2022 (Provincie Utrecht, 2023)

Provincie Gelderland

- Gelders Dataregister (https://opendata.gelderland.nl) (Provincie Gelderland)
- Gelders Energieakkoord (Provincie Gelderland, 2022)
- Gelderse kadernota agrifood: 'Toekomst voor de Gelderse boer' (Provincie Gelderland, 2021)
- Koepelgids: Gelderland Ruimtelijke Kwaliteit & Landschap (Provincie Gelderland, 2022)
- Natuurbeheerplan N2000 Veluwe (Provincie Gelderland, 2018)
- Natuurbeheerplan 2024 (Provincie Gelderland, 2023)
- Natuurdoelanalyse natura 2000 Binnenveld (Provincie Gelderland, 2023)
- Ontwerp Herstelprogramma´s: beken; bossen; heiden en stuifzanden, vennen en venen (Provincie Gelderland, 2023)
- Omgevingsvisie Gaaf Gelderland (Provincie Gelderland, 2018)
- Processchema regioarrangementen en Programma Vitaal Landelijk Gebied Gelderland (Provincie Gelderland, 2023)
- Stand van zaken natuurherstel Veluwe (Provincie Gelderland, 2021)
- Streekgids: Gelderse Vallei Ruimtelijke Kwaliteit & Landschap (Provincie Gelderland, 2022)
- Streekgids: Veluwe Ruimtelijke Kwaliteit & Landschap (Provincie Gelderland, 2022)
- Verkenning normstelling voor de Veluwe (Provincie Gelderland)
- Vitaal Landelijk Gebied Gelderland Provincie Gelderland, en bouwstenen en bijlagen (Provincie Gelderland, 2023)
- Voortgangsrapportage Gelderse maatregelen stikstof 2021-2025 (Provincie Gelderland, 2022)

Gemeenten

- Bevindingenrapport Rapportage participatie en inventarisatiefase visie bebouwde kom – gemeente Wageningen (Gemeente Wageningen, 2022)
- Biodiversiteitsplanner Barneveld (Gemeente Barneveld, 2021)
- Landschapsontwikkelingsplan Gelderse Vallei (Landschapsontwikkelingsplan Gelderse Vallei, 2017)
- Manifest van de Utrechtse gemeenten voor de Staten van Utrecht 2019 – 2023 (VNG Utrecht, 2019)
- Omgevingsvisie (1.0) Gemeente Nijkerk 2040 (Gemeente Nijkerk, 2022)
- Omgevingsvisie Barneveld - De toekomstscenario's (Gemeente Barneveld, 2022)
- Omgevingsvisie Ede 2040 (Gemeente Ede, 2022)
- Omgevingsvisie Renswoude 2018-2030 (Gemeente Renswoude, 2018)
- Omgevingsvisie Scherpenzeel v1.0 (Gemeente Scherpenzeel, 2021)
- Omgevingsvisie Veenendaal 2030 (Gemeente Veenendaal, 2021)
- Ontwikkelfonds Platteland Barneveld: Voortgangsrapportage (Gemeente Barneveld, 2021)
- Sociale Monitor Ede (Ede in Cijfers - Gemeente Ede, 2022 en 2023)
- Uitvoeringsprogramma Recreatie en Toerisme gemeente Ede (Gemeente Ede, 2021-2022)
- Visie buitengebied: Het land van Wageningen, Wageningen in het land (Gemeente Wageningen, 2020)
- Visie op Rhenen 2035: Een toekomstvisie en omgevingsvisie ineen (Gemeente Rhenen, 2023)
- Wageningen over 20 jaar: wat zie jij voor je? (Gemeente Wageningen, 2022)

Kennisinstellingen

- Aanvullende generieke stikstof- en klimaatbeleidsmaatregelen: een verkenning naar optionele generieke maatregelen om stikstof- en broeikasgasemissies te reduceren, aanvullend op de huidige en voorgenomen beleidsmaatregelen op rijksniveau (Gies et al., 2023, WUR rapport 3240)
- Aanzet toekomstvisie primaire landbouw Regio Foodvalley december 2023 (Gies 2023, notitie WEnR)*
- Agroforestry & landschapselementen voor de natuur-, water- en klimaatdoelen: Effecten van de inpassing van bomen en struiken in de landbouw en ontwerpkeuzes om hierop te sturen (Fuchs et al., 2023 – WUR rapport)
- Analyse debat kringlooplandbouw Eindrapport (Centre for Urban Research (CentUR) Geografie, Planologie en Milieu, 2020)
- Beschouwing op de omvang van latente ruimte in Wnb-toestemmingen (SWECO, 2022)
- Concept Aanzet Toekomstperspectief landbouw Regio Foodvalley (WUR 2023 – nog in ontwikkeling)
- De Groene Veranderaar (Aeres, 2023)
- Een natuurlijkere toekomst voor Nederland in 2120 (Baptist et al., 2019 – WUR rapport projectnummer KB-36-003-004)
- Groennormen in de stad en omgeving Een verkenning vanuit de wetenschap (Snep en Goossen, 2022, WUR rapport 3219)
- Goede grond voor een duurzaam watersysteem (STOWA, 2015)
- Het klimaatdoel voor minerale landbouwbodems in Nederland is haalbaar. Samenvatting van vijf jaar onderzoek in Slim Landgebruik (Slier en van der Kolk, WUR 2023)

- Integrale doorrekening doelen en doelbereik Gelderse deelgebieden voor landbouw (Gies et al., 2023 – WUR rapport 3261)
- Korte ketens in Gelderland (van der Schans en van Wonderen 2019, WUR nota 2019-072)
- Monitor stikstofdepositie in Natura 2000-gebieden 2023. Monitoring van de Wet stikstofreductie en natuurverbetering (RIVM, 2023)
- Naar duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw (Sociaal Economische Raad, 2021)
- Natuur in en om de stad - Van een groene ambitie naar het realiseren van een gezonde, klimaatadaptieve, biodiverse en economisch aantrekkelijke leefomgeving (Veerkamp et al., 2023 – Planbureau voor de Leefomgeving)
- Natuurlijk Systeem Nederland (Klimaateffectatlas.nl, 2023)
- Nieuw sturingsmodel LandvanWaarde biedt gestapelde beloningen op maat (Beldman, 2022 – WUR inspiratiesheet 573669)
- Normeren en beprijzen van stikstofemissies - sturen op stikstof (Rijksoverheid, 2023)
- Onderzoeksrapport AgriFoodmonitor Regio Foodvalley (CHE, 2023)
- Op weg naar Basiskwaliteit Natuur (Biesmeijer et al., 2021 – Naturalis Biodiversity Center)
- Oostenrijkse boeren verdienen aan koolstofopslag (Beldman, 2022, WUR inspiratiesheet 573670)
- Perspectieven voor agrarische ondernemers (Min. LNV, 2022)
- Regionaal voedsel in Arnhem (van der Schans en Klein Gebbink 2014, WUR rapport 303)
- Re-rooting the Dutch food system – from more to better (de Boer, 2020 – WUR rapport)
- Robuuste agroclusters: het belang van de primaire sectoren (Bergevoet et al., 2021 – WUR rapport)
- Scenariostudie naar doelen en doelrealisatie in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied : een integrale verkenning van regionale water-, klimaat- en stikstofdoelen en maatregelen in de landbouw (Gies et al., 2023 – WUR rapport 3236)
- Sociaal-economische effectenanalyse integrale gebiedsaanpak (SEEA): gespreksprotocol voor gebiedssessies (Reinhard et al., 2023 – WUR rapport)
- Startnotitie NPLG en bijlagen - Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied (Rijksoverheid, 2022)
- Stroomgebiedbeheerplannen Rijn, Maas, Schelde en Eems 2022 – 2027 (Rijksoverheid, 2022)
- Toekomstbestendige landbouw Apeldoorn (Van Eijk et al., 2022 – WUR rapport 1406)
- WUR-perspectieven op landbouw, voedsel en natuur (Bos et al., 2023 – WUR rapport 638953)

Rijksoverheid

- 16 adviezen van College Rijksadviseurs voor de verkiezingsprogramma's (Rijksadviseurs, 2023)
- Bedrijvenbeleid in beeld (min. EZK)
- Beslisnota en kamerbrief 'Toekomst bevorderen innovatie van emissiearme stalsystemen' (Rijksoverheid, 25 november 2022)
- Beslisnota, kamerbrief en bijlagen 'Toekomst landbouw' (Rijksoverheid, 25 november 2022)
- Beslisnota, kamerbrief en bijlagen 'Voortgang integrale aanpak landelijk gebied en opvolging uitspraak Raad van State over Porthos' (Rijksoverheid, 25 november 2022)
- Beslisnota, kamerbrief en bijlagen 'Voortgang Nationaal Programma Landelijk Gebied' (Rijksoverheid, 25 november 2022)
- Beslisnota, kamerbrief en bijlagen 'Water en bodemsturend' (Rijksoverheid, 25 november 2022)
- Concept Landbouwakkoord 2040 'In Beweging' en bijlagen (Rijksoverheid, 2023)

- Contourennotitie Nota Ruimte (Rijksoverheid, 2023)
- Methoderapport gezondheidsindicatoren: Schone Lucht Akkoord (Schone Lucht Akkoord, 2020)
- Nationaal actieplan versterken zoönosenbeleid (Rijksoverheid, 2022)
- Nationale Omgevingsvisie Duurzaam perspectief voor onze leefomgeving – Hoofddocument en toelichting (Rijksoverheid, 2022)
- Normeren en beprijzen van stikstofemissies - sturen op stikstof (Rijksoverheid, 2023)
- Overzicht luchtkwaliteitswaarden (Schone lucht akkoord, 2022)
- Perspectieven voor agrarische ondernemers (Min. LNV, 2022)
- Programma NOVEX (Rijksoverheid, 2022)
- Startnotitie NPLG en bijlagen - Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied (Rijksoverheid, 2022)
- Stroomgebiedbeheerplannen Rijn, Maas, Schelde en Eems 2022 – 2027 (Rijksoverheid, 2022)
- Uitvoeringsagenda Nationale Omgevingsvisie 2021-2024 (Rijksoverheid, 2021)
- Zienswijze dierwaardige veehouderij (Rijksoverheid, 2023)
- Monitor stikstofdepositie in Natura 2000-gebieden 2023. Monitoring van de Wet stikstofreductie en natuurverbetering (RIVM, 2023)

Overig

- 7 Inzichten vanuit pilot Veenhuizerveld (2023)
- Adviesrapport meerjarige sociaaleconomische begeleiding van agrariërs (Wing, 2022)
- Basiskwaliteit Natuur Overijssel Een gezond en aantrekkelijk landschap voor mensen, dieren en planten (Provincie Overijssel & Eelerwoude, 2023)
- Brief aan GS Gelderland inzake GPLG (Vitens, 2023)
- CBS Landbouwtelling, bewerkt door WENR (CBS, WENR)
- Dataportal RIVM luchtkwaliteit: https://samenmeten.rivm.nl/dataportaal/ (RIVM, 2023)
- De ‘Waardenverkaveling’ als ruilverkaveling 2.0, Hoe kunnen we de grondpuzzel opnieuw leggen? (Bureau Peter de Ruter landschapsarchitectuur, 2023)
- Ecologisch assessment van de landschappen van Nederland (Kennisnetwerk OBN, 2020)
- Het lange termijn perspectief voor de Veluwe in een juridisch daglicht (KokxDeVoogd, 2023)
- Kaarten ‘op waterbasis’ (Deltares, 2021)
- Kaarten drinkwaterwinning (Vitens, 2023)
- Landschapsgronden: bekijk het breed (Federatie Particulier Grondbezit, 2022)
- Natuurlijk Systeem Nederland (Klimaateffectatlas.nl, 2023)
- Op weg naar het Handelingsperspectief Buitengebied Regio Amersfoort (Regio Amersfoort, 2023)
- Plan BoerenPerspectief (BoerenPerspectief, 2023)
- Planbureau voor de Leefomgeving, 2018
- Regio Deals (Planbureau voor de Leefomgeving, 2018)
- Risico’s van fraude en andere bewuste niet-naleving bij intern en extern salderen (Strategische Milieukamer, 2022)
- Van depositie- naar emissiebeleid Voorstel over hoe om te gaan met de KDW in wetgeving, vergunningverlening en beleid (Erisman, BAckes & de Vries, 2023)

- Versnellen van innovatie voor een toekomstbestendig agrarisch Nederland (Ruud Tijssens, 2022)
- VN - Biodiversiteitsverdrag en de onderhandelingen over het post-2020 Global Biodiversity Framework (Verenigde Naties, 2022)
- Visie boerderij Kreel landbouwenclave (Boerderij Kreel, 2020)